

CAPÍTOL 4 LES FUNCIONS URBANES

CAPÍTOL 4- LES FUNCIONS URBANES

Amb la finalitat d'aprofundir més en la definició del què és una ciutat mitjana s'han investigat dues funcions urbanes claus per assolir l'objectiu: la funció comercial i la funció universitària. La comercial s'ha escollit donada la seva transcendència en el fet urbà. La universitària s'ha escollit perquè esdevé clau en la investigació de la centralitat d'aquestes ciutats, ja que té efectes sobre molts altres aspectes de la ciutat tal com es veurà en capítols posteriors.

4.1- La metamorfosi de la funció comercial

Els canvis en l'estructura comercial del centre simbòlic de la ciutat serveixen per aproximar-se als processos que afecten a aquestes ciutats des d'una perspectiva multiescalar. S'ha escollit l'estructura comercial com a variable preferida ja que el seu dinamisme o estancament són indicadors de vitalitat o mort de la ciutat i permeten a la vegada aproximar-se al que és una ciutat mitjana, un tipus de plantejament que ha estat treballat des de la dècada dels 90 per l'Observatori del Comerç de la Universitat de Barcelona (OCUB) dirigit pel Dr. Carles Carreras i Verdaguer.

Les diferències pel que fa l'oferta comercial de cada ciutat no són molt grans. Els locals comercials i de serveis inactius és la categoria que més varia en cadascuna d'elles (**Quadre 4.1**). Malgrat això a partir de l'elaboració dels mapes confeccionats referents a l'estructura comercial es comprova com l'estructura és molt diferent un fet que es fa especialment patent en el cas del carrer major, essència de la vida urbana de les ciutats petites i mitjanes.

Els apartats referents a la metamorfosi de la oferta comercial s'organitzen en dos blocs. El primer bloc treballa de manera separativa les diverses ciutats investigades. El segon bloc estableix indicadors qualitius vàlids per al conjunt de les ciutats que es desprenen del treball de camp.

Quadre 4.1: Total d'establiments comercials basats en l'oferta que es localitzen als centres simbòlics de Balaguer, Tortosa, Valls, Vic i Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp.

	Vic	(%)	Balaguer	(%)	Vilafranca del Penedès	(%)	Valls	(%)	Tortosa	(%)
Confecció i moda	62	20	17	13,5	100	24,6	39	17,1	91	23,5
Bars, cafeteries i restaurants	54	17,4	12	9,5	38	9,3	25	11	31	8,0
Mobiliari, decoració	21	6,7	17	13,5	35	8,6	5	2,2	7	1,8
Papereries i llibreries	9	2,9	4	3,2	7	1,7	6	2,6	3	0,8
Galeries d'art	9	2,9	0	0	2	0,5			2	0,5
Alimentació	27	8,7	23	18,2	36	8,9	32	14	29	7,5
Marroquineria i calçat	12	3,8	4	3,2	17	4,2	9	3,9	15	3,9
Perfumeries i perruqueries	12	3,8	2	1,6	23	5,7	11	4,8	18	4,6
Òptica, foto i video clubs	16	5,1	1	0,8	13	3,2	7	3,1	4	1,0
Joieries, bijuteries i rellotgeries	12	3,8	6	4,8	22	5,4	5	2,2	10	2,6
Agències bancàries i caixes d'estalvi	15	4,8	5	4	16	3,9	13	5,7	5	1,3
Altres	41	13,2	10	7,9	80	19,7	57	25	27	7,0
Estudis	11	3,5	0	0	6	1,5				
Inmobiliàries	4	1,3	5	4	6	1,5			11	2,8
Establiment comercial ètnic	0	0	7	5,5	0	0	7	3,1	17	4,4
Altres complements per la persona									13	3,4
Altres serveis			11	8,7					17	4,4
Drogueria							6	2,6		
Pub	4	1,3	0	0	1	0,2	0			
Hostals i hotels	1	0,3	0	0	0	0	0		1	0,3
Farmàcies	1	0,3	2	1,6	4	1	6	2,6	6	1,5
Locals inactius	36	10,4	114	47,5	34	7,7	152	40	81	20,9
Locals actius	311	89,6	126	52,5	406	92,3	228	60	307	79,1
Total locals comercials i serveis	347	100	240	100	440	100	380	100	388	100

Categoria no utilitzada en l'anàlisi d'aquesta ciutat

4.1.1- Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Vic

En el moment de la realització del treball de camp i la posterior confecció del mapa referent a l'estructura comercial del centre simbòlic de Vic (**Mapa 4.1**), s'han localitzat un total de 311 establiments actius. L'oferta comercial de la ciutat antiga de Vic ve determinada principalment pels nombrosos establiments comercials dedicats a la venda de roba i confecció, i els serveis vinculats a la restauració i cafeteria-bars: un total de 62 i 54, respectivament.

Menys nombrosos són els establiments dedicats a la venda de productes d'alimentació, comptabilitzant-se'n un total de 27, i representant el 8,7% del còmput total del centre històric de Vic. Els establiments dedicats al mobiliari i decoració també superen la vintena, i representen el 6,7% de l'estructura comercial de l'àrea investigada.

Els negocis que es dediquen a la venda de productes d'òptica i fotografia i lloguer de vídeo-DVD, així com les agències bancàries i caixes d'estalvi, representen un total de 15 i 16 establiments, respectivament. Són 12 els establiments dedicats a la venda de productes de marroquineria i calçat, les joieries i bijuteries, i els establiments dedicats a la venda de productes de perfumeria i serveis de perruqueria. Percentualment cada categoria representa el 3,8% del total de negocis.

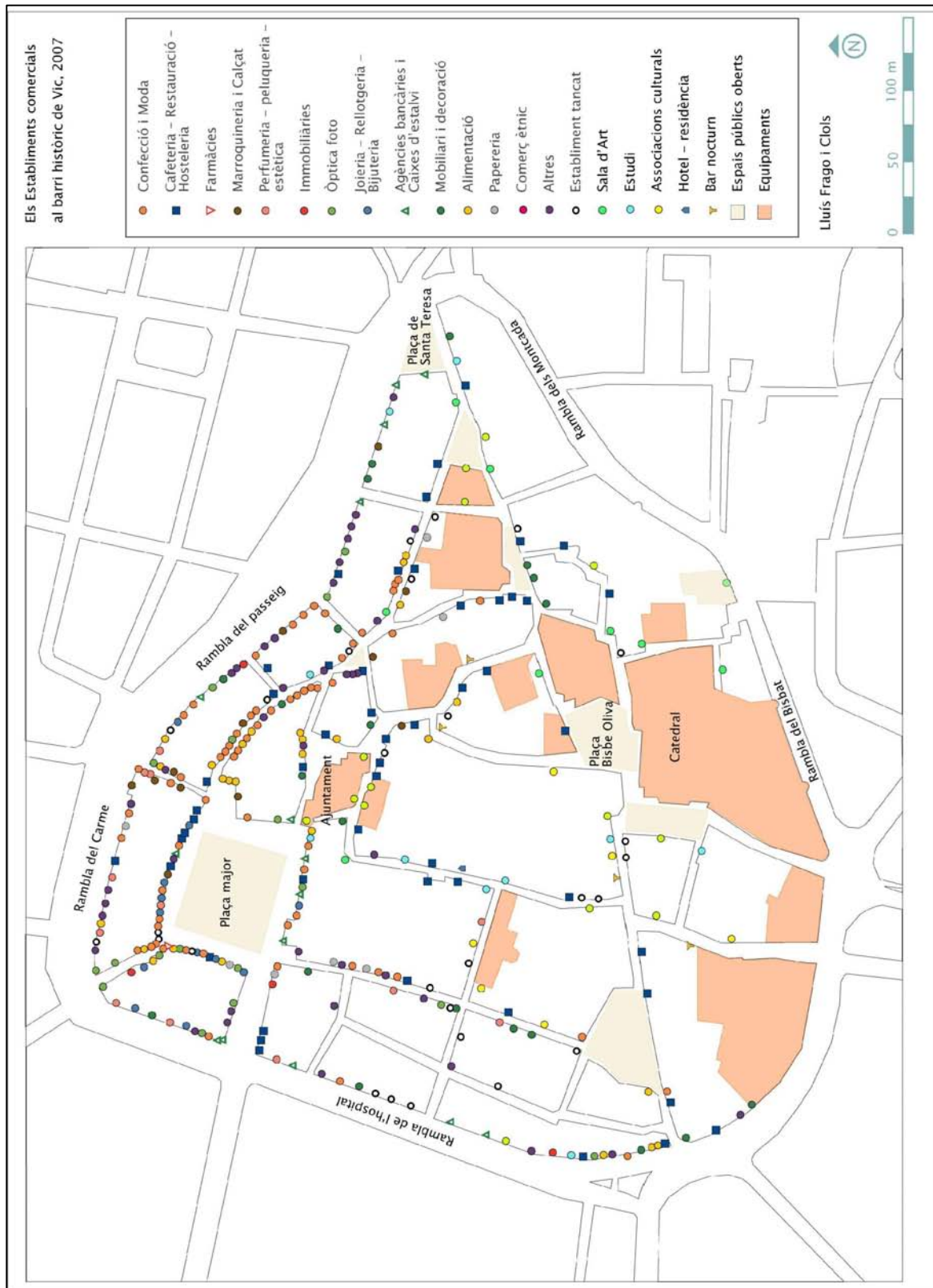
Amb menys de deu establiments, s'han observat un total de nou papereries i llibreries i galeries d'art; un total de quatre immobiliàries i pubs; un hotel i una farmàcia. No es comptabilitza cap establiment comercial dedicat a la venda de productes i a l'oferta de serveis ètnics. Pel que respecta als locals comercials inactius, se'n comptabilitzen un total de 36.

L'estructura comercial del centre simbòlic de Vic

L'estructura comercial del centre simbòlic de Vic està determinada per una desigual distribució dels establiments. Aquest fet no significa però que es pugui parlar d'una estructura comercial dualitzada, observant-se àmplies àrees comercials i no comercials, sinó que s'observen àrees amb una densitat comercial molt diferent.

La meitat septentrional del barri és la que concentra la màxima aglomeració comercial, destaquen sobretot la plaça Major, l'eix del carrer de l'Albergueria amb el Cardona i les rambles del Carme, del Passeig i de l'Hospital. Al llarg d'aquests carrers s'han localitzat un total de 230 establiments comercials actius d'un total de 311.

Mapa 4.1: Estructura comercial del centre simbòlic de Vic. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

L'estructura comercial de la resta de carrers de la ciutat antiga (una àrea espacialment molt més extensa que l'anterior), és molt menys densa, sense consolidar-se cap àrea d'aglomeració comercial comparable amb l'anterior. En aquest sector molt menys comercial s'han comptabilitzat un total de 81 establiments repartits pels diversos carrers. Aquest sector del barri ve determinat per un important nombre d'edificis eclesiàstics, entre els que s'ha de destacar la catedral i els seminaris vells. El nombrós patrimoni religiós comporta que a carrers com la Rambla dels Montcada o la Rambla del Bisbat no hi hagi gairebé cap botiga ja que bona part dels baixos donen accés a edificis religiosos. En menor mesura, els carrers que rodegen la catedral de Vic, localitzada al sud de la plaça major i dels principals eixos comercials del centre, tampoc presenten una estructura comercial important.

Més enllà de la desigual densitat comercial del centre, són destacables les diferències respecte el tipus d'oferta comercial existent. La tipologia de la oferta comercial que hi ha en cada sector de la ciutat antiga. Les botigues de roba i de confecció sobretot es concentren al llarg de l'eix del carrer de l'Albergueria i Cardona, assimilable al carrer major de la ciutat, l'eix comercial per excel·lència de Vic. Les botigues dedicades a la venda de mobiliari i decoració es concentren al llarg de la rambla del Passeig i del Carme. La plaça Major, acull a un total de 48 establiments, i presenta una estructura bàsicament caracteritzada per les botigues de roba, les cafeteries, les agències bancàries i caixes d'estalvi i les joieries. Funcionalment seria el petit CBD vigatà.

Les àrees de major interès monumental (properes a la catedral, al castell dels Montcada, el museu episcopal, etcètera) coincideixen amb els de menor densitat comercial. Malgrat això, és qualitativament significativa la presència dispersa d'establiments dedicats a la restauració, un total de 26. Acompanyant l'ambient romàntic i tranquil d'aquest sector del centre també és important destacar les galeries i els estudis, un total de 6; i els 3 pubs. Així doncs l'ambient d'aquest sector meridional del centre simbòlic s'assimilaria a nivell formal al d'un centre centricat.

El Mercadal de Vic

La plaça major de la ciutat de Vic és el lloc on es desenvolupa cada dimarts i cada dissabte el mercat de la fruita i la verdura, i la roba. Aquests dies de mercadeig l'afluència de compradors i venedors de la comarca d'Osona i altres veïnes és molt elevada. En aquest sentit, el Mercadal de Vic segueix exercint la mateixa funció comercial històrica que l'havia consolidat com una de les places de mercat més importants de Catalunya durant l'Edat Mitjana (Solé i Sabarís 1958).

Si els dimarts i els dissabtes acudeix molta població a comprar procedent de la mateixa àrea comercial de Vic¹, els dissabtes, el tipus de comprador que es passeja entre les parades del mercat és diferent, motiu pel qual la funció del mercat també n'és de diferent. Segons un venedor de productes de carnisseria de la plaça del Pes *"els dissabtes són molts els que compren i passen per la plaça procedents de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, sobretot des del sector de Sabadell i Terrassa²"*. I és que el mercat de la plaça Major de Vic s'ha convertit en un factor de centralitat que va més enllà dels fluxos tradicionals, en l'actualitat el Mercadal s'ha convertit en una atracció turística. Els visitants durant el matí compren i passen entre les nombroses parades del mercat. Algunes parades de fruita són tradicionals com les dels pagesos amb producció pròpia. Altres, venen productes comprats a Mercabarna comuns a qualsevol de Catalunya. També es ven roba fabricada a la Xina, igual que en bona part de les botigues de roba modernes. Altres venedors, amb imponents rètols fan propaganda de la procedència regional i el mode de producció artesanal dels productes, un elevat valor afegit per al turista. Malgrat això, el valor afegit que atorga el lloc de compra al producte comprat, atrau al visitant a comprar els productes, siguin autòctons com al·lòctons.

Després del passeig pel mercat, compren alguns embotits a les botigues selectes, les millors de Vic que, amb reclams com "Botifarra de Vic" intenten persuadir al comprador. Quan són les dues del migdia d'un dissabte o diumenge els restaurants propers al Mercadal s'omplen de visitants.

¹ Una forma tradicional d'investigar les àrees comercials utilitzant mètodes neopositivistes són les àrees comercials que cada any els estudis econòmics de *la Caixa de Pensions de Barcelona* ofereix.

² Informació extreta de l'encontre realitzat al maig del 2007.

El Mercadal de Vic, des dels diversos vessants, ha esdevingut un factor de centralitat turística a la ciutat, un fet que ha afectat a la pròpia temporalitat de l'activitat comercial que es desenvolupa a la plaça. Els dimarts i dissabtes que siguin festius l'ajuntament obliga als paradistes a obrir les parades del mercat davant la important afluència de consumidors que passen el dia a la ciutat. La funció turística també repercuteix als mateixos botiguers del centre simbòlic, sobretot als dels productes de carnisseria que obrint els dies festius fan una part important de la caixa de la setmana. En resum, el Mercadal, a part d'una funció comercial exerceix una funció turística.

Als baixos del Mercadal, a part, s'hi assenten multitud de botigues. Els porxos ressegueixen tots els cantons de la plaça Major de la ciutat de Vic, alguns d'aquests es suporten en columnes senyoriales, pesants i detallades. Quan arriba la nit, s'il·lumina la seva base, buscant amb el color rogec–groguenc de les bombetes de sodi un joc d'ombres que n'incentiva la bellesa. L'interès patrimonial del Mercadal no ve tan sols donat pel conjunt material sinó que passejants, que travessen el bast espai de la plaça amb els seus diferents ritmes, donen vida a les pedres mortes de les façanes modernistes i gòtiques recentment rehabilitades i a la marronosa terra batuda que rememora el passat. Les dimensions del lloc, i la manca total d'elements arquitectònics o de mobiliari urbà que n'entorpeixin la vista, donen una sensació d'immensitat. La visibilització de qualsevol dels racons de la plaça de tots els punts confereix al plaça certa sensació d'espai panòptic. La torre del rellotge acaba afegint el paisatge sonor a l'ambient, pesat. El toc quotidià de les hores des de la humil però robusta torre es precipita, densa, reafirmant el lloc, com una capa que sedimenta damunt del qui ho sent enmig del silenci del bast espai obert.

La contemplació de la plaça es pot fer des de les diverses terrasses dels cafès que s'hi localitzen (un total de set). Bona part de les cafeteries són a la meitat septentrional de la plaça, mirant cap el sud, on el sol escalfa sobretot durant els mesos de fred del rigorós hivern vigatà (**Fig. 4.1**).

No existeixen bancs a la plaça per assentar-se, tan sols en un petit racó hi ha un petit banc que rodeja un fanal. Tampoc hi ha mobiliari perquè hi jugui la canalla però el bast espai obert de la plaça permet que mentre els pares prenen quelcom a les terrasses els infants juguin al seu aire.

Figura 4.1:

Aspecte del Mercadal de Vic amb les seves cafeteries.

Font: elaboració pròpia (2008).

Es comptabilitzen un total de 54 establiments comercials oberts al llarg de tota la plaça. Els dos establiments que estan tancats en l'actualitat a la plaça major són els locals comercials d'un immoble que en l'actualitat està en procés de rehabilitació per part de la Immobiliària Còdol, de capital vigatà. Són nombroses les botigues dedicades a la venda de peces de roba, un total de quinze, moltes d'aquestes de moda. Algunes d'aquestes botigues són de marques conegudes arreu, tal com ho demostra la presència de la marca Massimo Dutti³; altres són de luxe, de dissenyadors propis. Les nombroses joieries, rellotgeries o bijuteries que hi ha a la mateixa plaça, acaben complementant l'oferta comercial de luxe, observant-se vuit establiments d'aquest tipus d'un total de 12 que hi ha al llarg de tot el centre. Els establiments dedicats a la venda de productes de carnisseria també són nombrosos, un total de sis.

L'eix carrer Argenters-Cardona

Aquest eix és el més comercial de tot el centre de Vic. La quasi totalitat dels baixos dels immobles són ocupats per usos comercials. En total s'han comptabilitzat 61 establiments comercials, entre els quals, 5 d'aquests estan tancats en l'actualitat. L'estructura i la densitat comercial no és la mateixa, depenent del tram de l'eix del carrer que es tracti. Fent referència al nombre de negocis oberts, el carrer de l'Argentera és força més dens comercialment parlant que no pas el carrer d'en Cardona (el canvi de nom d'aquests dos carrers s'estableix a la plaça Collell), on els baixos dels immobles ja no presenten en la seva totalitat un ús comercial i són més nombroses les portes d'entrada a edificis residencials.

³ Aquesta marca és la línia cara del Grup Inditex.

La tipologia de la oferta comercial del carrer dels Argenters està dominada per les botigues de roba i confecció, 16 d'un total de 27 botigues, estan dedicades a la venda d'aquest tipus de productes. Moltes d'aquestes botigues de roba són d'estil juvenil i també de marques conegudes, com per exemple Bershka o Benetton. Durant el dia, el carrer és molt freqüentat però, sobretot, les tardes, i especialment, les de dissabtes. Al carrer dels Argenters no hi freqüenten les cafeteries ni els bars, un fet que el distingeix del carrer Cardona, on aquests tipus de serveis són nombrosos.

El carrer presenta signes evidents de rehabilitació recent. Tot ell és a un mateix nivell, sent inexistent les voreres. L'empedrat és de granit i amb sanefes acurades. Les façanes són pintades seguint una carta clara de colors entre els ocres i els rogencs, sense detectar-se cap signe evident de degradació física. Entre els diversos aparadors, el marbre, el granit o la paret pintada d'un impecable color n'enalteixen el luxe i la modernitat. Els aparadors són moderns, en cap dels casos s'observen signes de desinversió, com per exemple, rètols degradats o pintats descarnats. Freqüenta l'ús del vidre. És rar l'ús de la fusta en els aparadors. Els aparadors també tenen entrades, podent-se observar els productes exposats lateralment a totes les hores del dia, estigui la botiga oberta o tancada; tan sols una petita porta metàl·lica, per on entren els clients assegura el negoci. Els rètols comercials recorden l'imaginari de l'Edat mitjana: banderoles que sobresurten perpendiculars a la paret de l'edifici. Una acurada política d'imatge comercial s'ha implementat al centre de la ciutat.

El reflex de vidres i marbres s'accentua a la nit quan els focus al·lògens de bona part dels negocis són encesos il·luminant lo exposat. Tot i haver-hi botigues tancades, durant la nit, el passeig pel carrer segueix sent agradable. A aquest fet s'hi suma l'estretor del carrer, que amb la verticalitat dels edificis que el limiten apareix com una esclatxa, com si d'un canal de ventilació es tractés per on s'escola l'aire del bast espai lliure del Mercadal (**Fig. 4.2**). Alguns carrerons condueixen des de la Rambla del Passeig cap al carrer senyalat. Aquests també són estrets i alguns amb escales per salvar el pendent que hi ha fins al passeig. Són també comercials, i en alguns casos força especialitzats, tal com passa al carrer de la Devallada, on es localitzen un total de quatre sabateries. Aquests petits carrerons que baixen cap a la Rambla també estan acuradament il·luminats a la nit amb diversos focus que enfoquen des del terra les parets.

Figura 4.2:
Perspectiva del carrer dels Argenters.
Font: elaboració pròpia (2008).

La menor densitat comercial del carrer del Cardona ve donada per la presència de locals comercials més grans que el del carrer dels Argenters. També són diversos els edificis públics que hi ha al llarg del carrer, com per exemple l'escola de música municipal. A la vegada, les portes dels immobles són més grans, quedant d'aquesta manera menys espai per als usos comercials. Sovintegen molt més les cafeteries, comptabilitzant-se'n un total de 6, mentre que al tram del carrer dels Argenters tan sols n'hi ha una.

Tot i les petites diferències pel que fa a l'estructura comercial, aquests dos carrers es comporten com un únic eix comercial. L'urbanisme, el mobiliari urbà (l'enrajolat, els llums de sodi i les jardineres) i el tipus d'oferta comercial els hi donen unitat.

La Rambla del Carme i del Passeig

Aquestes dues rambles constitueixen en l'actualitat un dels altres eixos comercials més importants del centre simbòlic vigatà. Una de les principals característiques a tenir en compte és que aquest eix uneix aquesta part de la ciutat amb altres sectors comercials fora del recinte emmurallat de la ciutat, com per exemple, els ravals al voltant de la plaça dels Màrtirs. A la vorera meridional d'aquest eix, l'espai que ressegueix el límit de les antigues muralles medievals, s'han comptabilitzat un total de 52 establiments comercials actius. A la vorera oposada del mateix eix, sense haver-se cartografiat, s'han observat al voltant de 50 establiments comercials més.

Tot i seguir sent nombrosos els establiments dedicats a la venda de roba (un total de 12), el que caracteritza més la tipologia de l'oferta comercial de l'eix és la seva

heterogeneïtat, destacant-se sobretot els nombrosos establiments que formen part de la categoria comercial Altres.

A nivell formal, el que caracteritza més aquest espai és l'amplitud de l'avinguda que amb més de 35 metres aproximadament d'amplada serveix per donar pas tan als vianants, a partir d'espaioses voreres enjardinades, com als cotxes. Les voreres de la part meridional tenen al voltant de deu metres. La seva amplada ha permès plantar-hi arbres i donar més importància al vianant. A la confluència amb les escales de la davallada, diversos jocs infantils en forma de parc urbà, ajuden a consolidar la imatge d'un eix destinat al "anar de compres". Els cotxes circulen lentament, sent els vials travessats per freqüents passos de vianants amb desnivells que eviten velocitats elevades.

Aquest eix experimentà importants transformacions al llarg dels primers anys del segle XXI, quan s'iniciaren les obres per a la construcció d'un espaiós aparcament subterrani al llarg de tot l'eix. El comerç se'n ressentí d'una manera forta, igual que el de l'interior de la ciutat antiga. Un cop finalitzades les obres i realitzades les obres d'urbanització de l'espai superior, l'eix ha guanyat dinamisme comercial.

La rambla de l'Hospital

Aquest eix és el que ressegueix el recinte emmurallat de la ciutat per la part occidental. Uneix el centre amb altres eixos comercials de la ciutat fora muralla, com per exemple l'Avinguda Jacint Verdaguer. Dita avinguda travessa l'eixample vigatà d'inicis del segle XX, va des de la plaça Major fins a l'estació del ferrocarril, constituint-se com el principal eix urbà de la ciutat burgesa del període industrial. En aquesta avinguda, la densitat comercial és elevada, observant-se la presència de botigues de marques conegudes, com per exemple, la catalana Mango (**Fig. 4.3**). Pel que fa a la Rambla de l'Hospital, al llarg de la vorera adossada a la muralla, s'han comptabilitzat un total de 38 establiments comercials. A la vorera oposada d'aquest eix s'hi localitza, una xifra similar d'establiments comercials.

El perfil de l'oferta comercial és força heterogeni, sobretot fins arribar a la intersecció amb l'avinguda Jacint Verdaguer. En aquest tram sovintegen les botigues de roba, de mobiliari i decoració, i les perfumeries. Més cap al sud, la densitat comercial es redueix i apareixen més serveis. L'edificació ja no segueix els patrons d'elevada

fragmentació parcel·lària que caracteritza bona part del centre. Els edificis en aquest tram de la muralla de l'Hospital són de més grans dimensions i més moderns, de la segona meitat del segle XX (Junyent 1976).

Figura 4.3:

La botiga de la marca Mango a l'avinguda Jacint Verdaguer de Vic.

Font: elaboració pròpia (2008).

Les obertures són grans i donen accés a l'escala o als aparcaments subterranis. Alguns d'ells ofereixen places a pupil·latge, indicatiu de la centralitat del lloc. Els serveis administratius també es barregen amb els residencials i comercials, observant-se la seu de la Oficina de Treball de la Generalitat. La cruïlla a les proximitats del carrer Sant Pere, eix que travessa el raval sudoccidental del centre, augmenta l'activitat comercial, amb un total de tres establiments dedicats a l'alimentació i tres dedicats als serveis de restauració. Entre aquest destaquen un parell de cafeteries i un restaurant de menús diaris sovintejats per treballadors, un fet que el distingeix dels restaurants dels carrers de l'interior del centre, més selectes i de preus més elevats.

El transport motoritzat guanya pes en la organització d'aquest eix, permetent la direcció dels dos sentits. No és pas una via ràpida, però sí que és el tram del denominat popularment com a Tomb de muralles, que presenta trànsit. Les voreres per a vianants queden relegades a un pla marginal, són d'un parell o tres de metres i el que va a peu ha de compartir l'espai amb els plataners d'importantes dimensions que hi arrelen. La major freqüència de vehicles de tracció motora fa que a la vegada els passos per a vianants siguin rars, impossibilitant als vianants el ràpid pas d'una banda a l'altra del carrer.

Els carrers al voltant del Museu Episcopal de Vic

Aquest sector de la ciutat antiga està format pels diversos carrers que hi ha al voltant del Museu Episcopal de Vic. Aquesta és una àrea amb un elevat nombre d'edificis d'interès patrimonial, entre els que cal destacar, el ja citat edifici del Museu Episcopal, la catedral de Sant Pere Apostol, els Seminaris Vells, i les diverses esglésies que fan honor a la *ciutat dels Sants* de la novel·la de Miquel Llorc (1931). Per aquest motiu queda reduït l'espai disponible per a usos comercials, un fet que el distingeix dels altres sectors de la ciutat antiga anteriorment descrits, senzillament, molts dels baixos dels edificis són dedicats a usos eclesiàstics i a equipaments públics.

Tot i la poca estructura comercial que s'observa en aquest sector del centre, els establiments comercials presenten certa especialització. Destaquen aquells dedicats a la restauració i a l'oci nocturn, així com també les galeries d'art i els estudis, un fet que diferencia el sector dels altres. A la vegada, 26 dels 54 establiments dedicats als serveis de restauració, cafeteria o bar es situen en aquest sector. Sis de les 9 galeries d'art també es localitzen en aquest àmbit, igual que bona part dels estudis d'oficis liberals.

Tal com s'ha dit aquest sector del centre ve caracteritzat per carrers poc comercials, poc animats i silenciosos. Els colors verds de molses i fangs a la base dels edificis denoten els efectes de la humitat. S'observa certa harmonia en els colors de les façanes. L'enrajolat és més semblant a un empedrat acurat d'una ciutat preindustrial és observable al llarg de tots els carrers. Els lleugers desnivells d'alguns d'aquests carrers es veuen facilitats per l'ajuda (certament exagerada) que ofereixen immaculades baranes suportades a les parets mentre exhibeixen majestuosos caps al·legòrics a éssers mitològics i salvatges, com dracs i lleons. Les jardineres dels pocs i petits espais oberts que hi ha són acuradament cuidades, plenes de vida i la inexistència de brutícia en tots els racons dels carrers. Són molts els carrers que disposen d'una il·luminació nocturna acurada i pensada, amb llums poc estridents i càlids, col·locats per afavorir entretinguts jocs d'ombres. Als petits balcons i finestres no s'hi observa roba estesa, ni elements urbans, com antenes parabòliques, aparells d'aire condicionat, o jardineres que no mantinguin una harmonia amb les línies estètiques marcades

Una part important de les galeries d'art i dels antiquaris⁴ es localitzen en aquells ambients més bohèmics i simbòlics on el paisatge s'inspira en un imaginari d'un temps lent. Algunes galeries es localitzen a tocar d'edificis d'interès patrimonial com per exemple el Temple Romà, o d'equipaments culturals com l'escola d'Arts Artístiques Mas Farrer de titularitat municipal, però altres ho fan en aquells carrers més apartats, estrets i poc freqüentats, com el carrer de l'Albergueria.

Els locals dedicats a galeries d'art o antiquaris presenten una imatge acurada, tant interna com externa. Molts d'aquests aprofiten baixos de cases d'elevat interès arquitectònic on destaquen els llums que il·luminen elements antics i d'obra nova.

Els nombrosos restaurants i cafeteries es distribueixen també per aquests ambients, però en carrers probablement més concorreguts. Molts d'aquests restaurants són selectes,⁵ tal com s'observa amb l'oferta dels seus productes, variats, exclusius i refinats, però també pels elevats preus, tant del menú diari com de la carta. Igual que en el cas de les galeries d'art aquests edificis han rehabilitat o reconstruït elements que rememoren l'antiguitat.

L'establiment anomenat *Mr Coffe* localitzat a la plaça Bisbe Oliva, gairebé a les portes de Museu Episcopal i limitant amb la seu del Col·legi d'Arquitectes, ofereixen una carta de cafès i tes especialitzada, capaç de respondre als gustos més refinats. A les parets interiors d'aquest establiment aflora la pedra antiga, o si és nova, de similar aspecte. El local acull una col·lecció permanent de fotografies sobre els canvis urbanístics de Vic fins la primera meitat del segle XX. Apareixen diverses fotografies que recorden els principals canvis urbans del centre. Per tant, es respira la valorització simbòlica del centre.

Dins d'aquest sector menys comercial de la ciutat històrica de Vic s'observen algunes petites àrees diferenciades, com per exemple, la plaça del Pes, a les immediacions de la plaça Major. Aquest espai ve determinat pels nombrosos edificis administratius que hi ha, molts d'aquests sorgits de la descentralització de les regidories de l'ajuntament, que han acabat ocupant diferents edificis. A la plaça del Pes destaquen

⁴ Aquest tipus d'establiments són incorporats a la categoria de mobiliari i decoració de la llegenda comercial.

⁵ Els elevats preus del menú d'un dia de cada dia ha estat un dels criteris utilitzats per incorporar aquest adjectiu.

alguns establiments dedicats a la venda de productes de carnisseria que, a part de servir als consumidors locals, també serveixen als turistes. Un parell de cafeteries amb restaurant semblen anar principalment destinades a cobrir les necessitats dels treballadors dels diversos edificis administratius immediats, aquests són menys selectes i els preus del menú diari força més baixos.

L'altre sector diferenciat d'aquesta àrea menys comercial del barri antic el configuren els diversos carrers que hi ha al voltant del carrer de la Riera. Probablement aquest és el sector del barri antic on s'observa una menor conservació dels edificis, sobretot dels carrers del call Nou i call Moltó. Alguns dels edificis d'aquests carrers no segueixen les pautes d'estil arquitectònic que s'observen en altres (tan pel que fa als materials com als colors), sent els usos residencials els predominants. Molt pròxima a aquests carrers, la plaça Antoni Gaudí, encara pendent d'urbanitzar i amb el parterre de terra batuda és un altre dels espais que s'observa en aquest sector del barri. Aquest espai lliure ha sorgit d'una antiga illa de cases que presentava fortes deficiències d'habitabilitat, formada pels carrers del Pont, de la Ramada i de les Basses; un espai que probablement ha estat el més desvaloritzat de tot el barri antic de la ciutat.

El comerç que s'assenta en aquests carrers és diferent al dels altres sectors de la ciutat antiga de Vic. No s'observa l'existència de cap carrer que vingui determinat per un comerç de centralitat, sinó que els establiments són poc especialitzats, com per exemple dues papereries, probablement vinculades a una demanda de proximitat. També s'observa l'únic establiment comercial ètnic que hi ha a la ciutat antiga de Vic i un vídeo club. Les botigues dedicades a la venda de mobles i objectes de decoració freqüenten al llarg d'aquest carrer, fins un total de quatre.

4.1.2- Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Balaguer

Entre les ciutats investigades, la ciutat de Balaguer és la que presenta un nombre més reduït d'establiments comercials i de serveis al barri antic. S'han comptabilitzat un total de 230 establiments comercials, dels quals 126 són actius i 114 inactius. Si aquestes xifres es comparen amb les que subministra el *Pla integral d'intervenció al*

centre històric de Balaguer, (2004), en aquell moment es comptabilitzaven un total de 112 baixos comercials en desús, dos menys que en l'actualitat.⁶

Els establiments més nombrosos són aquells dedicats a la venda de productes alimentaris, un total de 23, representant el 18,2%. Els establiments dedicats a la confecció i moda i al mobiliari i la decoració, són dues tipologies d'establiments comercials que representen més d'un 10% del total de l'oferta comercial de la ciutat antiga, observant-se un total de 18 establiments que corresponen a aquestes tipologies.

Representant entre un 5 i un 10% del total de l'oferta comercial i de serveis, s'observa un total de 12 bars, cafeteries i restaurants. Es comptabilitzen un total de 7 establiments comercials i de serveis que corresponen a la categoria ètnica, i que representen el 5,5% de l'estructura comercial i de serveis. Les restants tipologies de l'oferta comercial representen menys d'un 5%, aquestes vénen representades per 6 rellotgeries, bijuterias i joierias, 5 immobiliàries, 4 establiments dedicats a la venda de productes de marroquineria i calçat així com llibreries i papereries, dues perfumeries i perruqueries, dues farmàcies i un únic establiment dels dedicats a l'òptica, la fotografia o al vídeo club.

Les tipologies d'establiments comercials i serveis formades per *Altres serveis* i *Altres*, són un total de 11 i 10 establiments respectivament. El seu pes en l'oferta comercial i de serveis del barri antic és important, 8,7% i 7,9% respectivament, tanmateix donada la heterogeneïtat dels establiments comercials i de serveis que s'inclouen sota el paraigües d'aquestes dues categories se n'ha de relativitzar la seva importància.

L'estructura comercial del barri antic de Balaguer

Tal com s'observa a partir del mapa comercial de Balaguer (**Mapa 4.2**). L'estructura comercial i de serveis del centre de Balaguer presenta una desigual distribució al llarg de l'espai. S'observa una lògica topogràfica pel que fa a la

⁶ Segons la mateixa font, hi havia un total de 169 activitats econòmiques registrades a l'IAE en el moment de la redacció del *Pla integral d'intervenció al centre històric de Balaguer, (2004)*. Si tenim en compte que el treball de camp realitzat per aquesta investigació s'ha realitzat a partir d'anotar tots els usos comercials dels baixos, i no fent un repàs de tota l'activitat econòmica que es desenvolupa al barri, tal com fa l'IAE, la dada que subministra aquest impost és poc útil per a poder aproximar-se als processos comercials. Tanmateix, donada la disponibilitat d'aquesta informació en un tema força verge i novedós per aquest tipus de ciutats, s'ha cregut oportú citar-la.

distribució dels establiments (tan tancats com en funcionament). És a dir, al llarg dels carrers que pentinen el pendent que enfila cap a l'església de Santa Maria o al castell Fornós, hi ha una nul·la estructura comercial. És a la part plana on s'assenta el comerç de la ciutat.

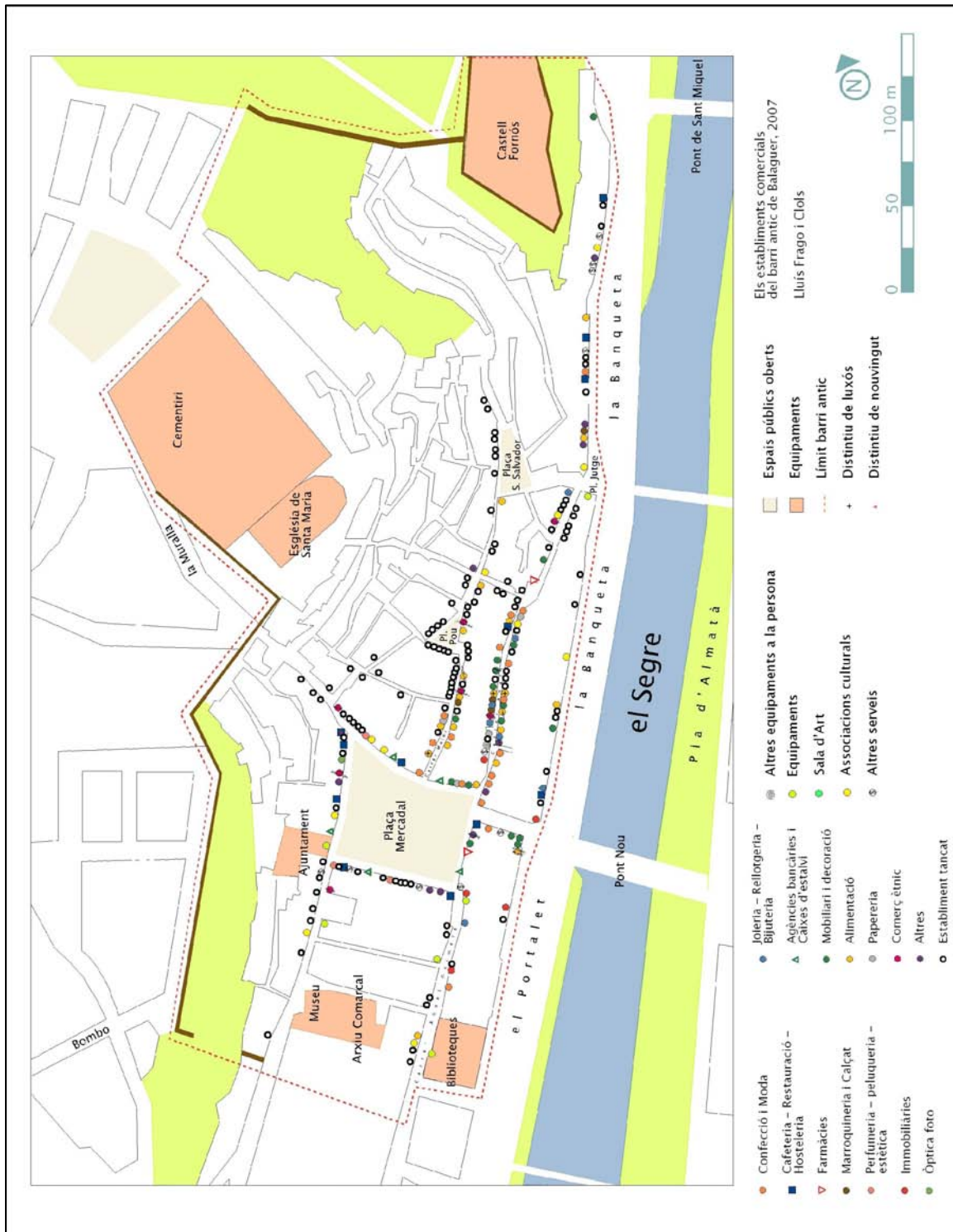
La plaça del Mercadal juntament amb alguns dels carrers immediats que hi condueixen, sobretot el carrer d'Avall i en menor mesura el carrer Major, són la principal àrea d'aglomeració comercial del barri antic. Com més ens allunyem d'aquest àmbit, més elevat és el nombre de locals comercials fora de funcionament. Exemple d'aquest procés de desertificació comercial n'és la plaça del Pou, espai obert al mig del carrer major de la ciutat i on la totalitat dels establiments comercials està fora de funcionament.

Tot i l'accessibilitat de la plaça de Sant Salvador, a la meitat NE del barri antic de la ciutat, aquest espai ha perdut tota la poca centralitat comercial que havia exercit en el passat, sent inexistents els establiments comercials oberts. Tot i ser un eix amb elevada accessibilitat rodada, al llarg dels carrers del Portalet i de la Banqueta, a la façana del riu Segre, tampoc s'observa l'estructura comercial que hi havia hagut en el passat, sent diversos els locals comercials que estan disponibles per a noves activitats. En referència a la tipologia de l'oferta comercial, una característica important és l'heterogeneïtat que s'observa al llarg dels sectors comercials de la plaça del Mercadal, el carrer Major i el carrer d'Avall. Són inexistents els sectors comercials on es succeeixen establiments que formen part de la mateixa tipologia de l'oferta,⁷ un fet que el distingeix de l'estructura comercial d'altres barris antics investigats, com per exemple el de Vic. És a dir, l'especialització del comerç i dels serveis a aquest barri antic és inexistent.

Que no hi hagi especialització dels espais comercials no vol dir que determinats serveis o establiments comercials no presentin cert patró de concentració. La totalitat de les agències bancàries i caixes d'estalvi que hi ha al barri antic de Balaguer es localitzen a la plaça del Mercadal, mentre que els serveis de restauració, cafeteria i bar també mostren certa concentració a aquesta plaça, és a dir d'un total de 12 establiments, 7 es localitzen en aquest espai.

⁷ Donada l'heterogeneïtat dels establiments, aquest fet tan sols es detecta si de la categoria Altres o Altres serveis s'està tractant.

Mapa 4.2: Estructura comercial del centre simbòlic de Balaguer. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

Tanmateix els establiments comercials omnipresents al llarg de tot el barri antic són els que estan actualment en desús, sent nombrosos també en aquelles àrees més comercials del barri antic, com ara el Mercadal, el carrer d'Avall o el carrer Major.

La plaça del Mercadal

Aquest espai determina el simbolisme del barri antic de Balaguer i de la mateixa ciutat. Les importants dimensions de la plaça la converteixen en la plaça porticada més gran de Catalunya. Les seves dimensions estan en harmonia amb la importància que mantenia Balaguer en temps dels Comptes d'Urgell i amb la primerenca titularitat de ciutat que se li atorgà, unes de les conjuntures històriques que no es cansen de repetir els jaios que veuen passar el temps als bancs de la plaça⁸. Venint pel pont Nou els edificis que limitaven les antigues muralles medievals es basteixen com si d'una fortalesa medieval encara es tractés, les cases que s'assenten damunt dels porxos del carrer de la Banqueta, amb la seva desigual altura recorden a les torres de vigilància i semblen fer impossible que darrere s'amagui una plaça d'unes dimensions bastes com aquesta.

Els plataners i la possibilitat de la circulació rodada empeteixen l'espai de la plaça a nivell visual, sobretot a l'estiu quan els pòmuls amaguen les verdaderes dimensions de la plaça. Els arbres estan arrengrats de tal manera que als seus peus hi ha l'espai suficient per assentar-hi les parades que cada dissabte trafeguen a la plaça, tal i com es segueix fent des de fa diversos segles. Els dies que no es celebra el mercat, l'espai que ocupen les parades són convertits en places d'aparcament de pagament, de zona blava. És per aquest motiu que cap dia de la setmana es pot observar la plaça sense ser ocupada per cotxes o parades del mercat. Els arbres de la plaça i els porxos permeten un millor desplaçament als vianants durant els dies calorosos d'estiu, quan el bat de sol a les terres de l'Urgell històric apreta de valent. Passejants i passa temps canvien els porxos ombrívols de la plaça per l'escalfor del sol hivernal sota els arbres despullats de la plaça. Homes de tercera edat, balaguerins de tota la vida, i nouvinguts, principalment magrebins, són els que principalment s'han apropiat de l'espai. Uns i altres conviuen llargues hores a la plaça, separats i apropiant-se cadascun d'uns espais diferents. Aquests són els homes que donen la vida a la plaça, aquells que troben en

⁸ Conversa mantinguda amb un grup de tercera edat al Mercadal de Balaguer el mes d'agost del 2007.

aquest lloc un dels primers llocs de la interacció social. En definitiva, el paisatge humà de la plaça.

Hi ha un total de 54 establiments comercials a la plaça Major de Balaguer dels quals, setze es troben fora de funcionament. Els establiments comercials closos es distribueixen per tota la plaça. Molts d'aquest porten tancats un llarg període tal com ho testimonien diversos elements visibles externs. S'observa una aglomeració d'aquests locals tancats als baixos d'aquells immobles que presenten un pitjor estat de conservació. El ritme del tancament ha estat accelerat al llarg dels últims 25 anys, segons els estudis realitzats a l'any 82,⁹ en aquell moment no hi havia cap local comercial tancat a la plaça, trobant-se els 54 establiments comercials en funcionament.

Els locals comercials i de serveis en funcionament de la plaça major estan determinats pels serveis bancaris i cafeteries. És al Mercadal on s'obriren les primeres seus i entitats financeres a la ciutat de Balaguer, un fet que es creu que tingué forta importància en la profundització de la centralitat de l'espai donat que era l'únic lloc on es podia accedir a un servei d'aquestes característiques als anys 70. Els cafès històrics també marquen el paisatge comercial i de serveis dels baixos dels immobles que hi ha al Mercadal. Entre aquests, cal destacar el bar Pepito o el bar Catalunya. Aquests són històrics perquè en alguns casos hi ha una placa que en recorda la seva fundació a fora de l'establiment però també ho són aquells on el dependent s'afanya a comentar-te la data llunyana de la seva fundació. El restant teixit comercial que hi ha al Mercadal de Balaguer ve configurat per algun establiment dedicat a la venda de productes de decoració, alimentació o papereria. Alguns dels locals comercials tancats que portaven un llarg període tancat han estat reoberts recentment a partir de comerços o serveis del tipus ètnic.

L'eix del carrer d'Avall i Sant Jaume

Aquest és l'eix més comercial del centre de Balaguer. És el que concentra el màxim nombre d'establiments comercials i és el que presenta un urbanisme comercial més acurat, sobretot perquè és en la seva totalitat per a vianants. L'eix està totalment organitzat per a l'ús dels vianants, trobant-se tot el nivell del terra a una mateixa alçada. L'enrajolat també és el mateix al llarg de tot el recorregut. Venint de la plaça Major, la

⁹ Pujadas (1983).

meitat dreta del carrer és totalment coberta per porxos d'arc de mig punt, alguns de pedra i altres de maó. Aquest fet consolida aquest carrer com el de major interès patrimonial del barri antic de la ciutat. Tot el recorregut dels porxos és il·luminat per una llum rogenca de fanals esfèrics. Si els mateixos porxos ja deixen una part del carrer a l'ombra, l'estretor del carrer i la seva orientació casi N-S, confereixen a tot el carrer un ambient ombrívol. Durant els mesos d'hivern aquest carrer és fred, un fet que alguns dels botiguers creuen que és un problema.

*Figura 4.4:
El carrer d'Avall de Balaguer,
l'eix comercial principal del centre
de la capital de la Noguera.
Font: elaboració pròpia (2008).*

Fins un total de 41 establiments comercials s'observen al llarg d'aquest eix, la tipologia dels quals ve determinada sobretot per l'alimentació, la marroquineria i calçat, mobiliari i decoració, etc. Moltes d'aquestes botigues són històriques però, a diferència del que passa a altres ciutats, no hi ha indicadors dedicats a enaltir el valor simbòlic de l'antiguitat de la botiga, a patir de plaques commemoratives per exemple. Aquesta realitat és pròpia d'un teixit comercial d'un temps lent on els consumidors que hi acudeixen segueixen sent quotidians; no hi ha una estructura comercial pròpia d'un comerç de centralitat on hi freqüentin els consumidors propis d'un temps ràpid. Reafirmant d'aquesta realitat és l'edat avançada de bona part dels botiguers.

Una part importants de les botigues presenta signes evidents de desinversió tal com es comprova als rètols i amb els materials utilitzats als aparadors. Molts dels rètols són vells, tal com eren probablement fa dècades i hi freqüenta la fusta. La crisi comercial s'ha materialitzat però amb fets més dramàtics, com amb el tancament de molts establiments comercials i de serveis, sobretot al sector del carrer de Sant Jaume. A

partir de diverses fonts¹⁰ i del treball de camp realitzat a l'agost del 2007 se n'ha pogut extreure un índex de freqüència sobre el tancament de les botigues a aquest eix. Pel període que va des del 1982 fins el 2007, al carrer Sant Jaume s'han tancat dues botigues cada tres anys, una freqüència que s'ha accelerat al llarg del període que va des del 2004 fins el 2007, quan amb tres anys han tancat un total de cinc botigues.

El carrer Major i la plaça del Pou

Aquest carrer presenta certes similituds amb el carrer d'Avall, no obstant a nivell arquitectònic no té porxos. Tots els establiments del sector més proper a la plaça Major d'aquest carrer, són actius. Fins i tot un establiment d'alimentació és especialitzat, dedicat a la venda de productes de qualitat *delicatessen*, tal com ho demostra la venda de menjars preparats, i productes regionals exclusius.

A les proximitats de la plaça del Pou, la profunditat de la crisi comercial es materialitza amb una continua presència d'establiments comercials o de serveis fora de funcionament. Al llarg d'aquest tram del carrer Major enllaçant amb la plaça del Pou, s'arriben a succeir sense interrupció un total de 22 establiments tancats. Segons els estudis del 1982, la crisi comercial en aquell any ja era una realitat en aquest sector del barri antic, un fet que el diferenciaria de la plaça del Mercadal, on al 1982 no hi havia cap establiment tancat. La decrepitud funcional que s'observa a la plaça del Pou converteix aquest espai en una realitat agressiva sense cap indicador capaç d'oferir alguna sortida que vagi més enllà. Aquest paisatge cridaner contrasta amb l'interès patrimonial de la plaça, tota ella limitada per porxos.

4.1.3- Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Vilafranca del Penedès

De les ciutats investigades, Vilafranca del Penedès és la que presenta un major nombre d'establiments comercials al seu barri antic. Aquest no és un fet banal, sobretot si tenim en compte que el barri antic de la ciutat és considerat a la vegada el centre comercial de la ciutat. S'han observat un total de 440 establiments comercials, entre els quals, 34 es troben sense acollir-hi cap negoci i 406 sí (els oberts representen el 92,3% del total dels establiments comercials que hi ha al barri antic en l'actualitat).

¹⁰ Estudi de Pujadas (1983) i Pla de Millora Urbana del Nucli Històric de Balaguer (2003).

La tipologia comercial amb un major percentatge d'establiments comercials correspon als dedicats a la venda de roba i confecció, els quals representen un 24,6% del total dels establiments oberts, percentatge que es concreta amb 100 establiments. En aquest sentit, casi una quarta part dels establiments del barri antic de Vilafranca del Penedès correspon a botigues de roba i confecció. Els establiments comercials incorporats a la categoria Altres són molt nombrosos al barri antic, un total de 80, representant el 19,7% en l'actualitat.¹¹

Les demés categories corresponents a les tipologies comercials del barri antic de Vilafranca del Penedès, representen menys d'un 10% del total dels establiments en funcionament. Les tres tipologies corresponents a bars, restaurants i cafeteries (38 establiments), mobiliari i decoració (35 establiments), i alimentació (36 establiments) representen al voltant d'un 9%. Les perfumeries i perruqueries i les joieries, bijuteries i rellotgeries representen un 5,7 i un 5,4%, respectivament. Els 17 establiments dedicats a la venda de productes de marroquineria i calçat i les 16 agències bancàries i caixes d'estalvi esdevenen el 4,2 i el 3,9% respectivament del total de l'estructura comercial del barri antic de la ciutat. Amb molt poca diferència, els establiments dedicats als serveis i als productes d'òptica, fotografia i videoclub, amb un total de 13, representen el 3,2%.

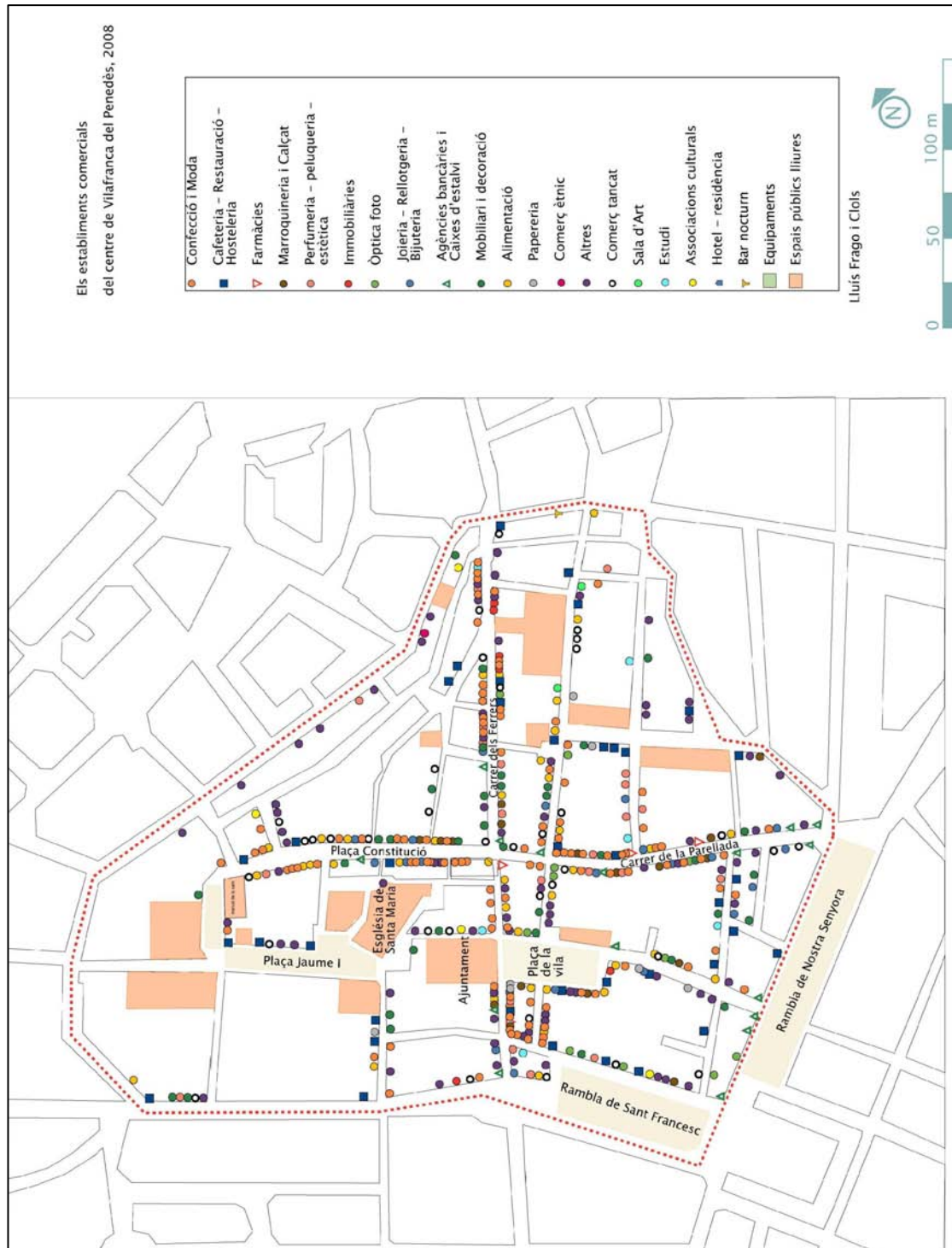
Les restants tipologies de l'oferta comercial representen menys d'un 2% cadascuna, aquestes venen representades per 7 papereries i/o llibreries, 6 estudis, 6 immobiliàries, 4 farmàcies, 2 galeries d'art i 1 pub.

Estructura comercial del centre històric de Vilafranca del Penedès

La principal característica de l'estructura comercial del barri antic de Vilafranca del Penedès és que engloba la casi totalitat de l'espai del barri antic. Són pocs els espais del barri antic que es poden considerar com a no comercials, aquests corresponen al sector est del barri antic, a les immediacions de la plaça Jaume I, o als diversos carrers que ressegueixen l'antic traçat de la Vilafranca del Penedès medieval, a excepció dels que corresponen a les rambles. **(Mapa 4.3)**

¹¹ El pes d'aquesta categoria comercial és important a tenir en compte ja que sota el seu aixoplug hi ha la creixent fragmentació dels gustos i els diferents estils de vida.

Mapa 4.3: Estructura comercial del centre simbòlic de Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2008).

Les àrees del barri antic més comercials són aquells carrers amb una localització espacial més cèntrica al conjunt de l'espai estudiat. Eixos comercials com els formats pels carrer Parellada-Constitució o el carrer de la Cort-carrer dels Ferrers, corresponen a les màximes àrees d'aglomeració comercial. A la vegada, aquests dos eixos són els principals organitzadors de la trama urbana del barri antic. Són els de major amplada del barri antic, els més elegants i es creuen perpendicularment, un fet que n'incentiva la centralitat. Tanmateix altres carrers del rovell de l'ou del barri antic segueixen sent comercials com per exemple el de Sant Joan, el de la Indústria, el de la Font o el Puig Moltó. Carrers més perifèrics, com les Rambles de Sant Francesc, especialment, o de Nostra Senyora s'han de considerar com a comercials. Les places del barri antic de Vilafranca del Penedès, tot i no presentar unes dimensions comparables a les d'altres ciutats mercadals, com Balaguer o Vic, també són comercials, sobretot la de Sant Joan que acull una important aglomeració comercial, observant-se un continu de negocis als baixos dels immobles. En contraposició la plaça Jaume I presenta menys comerç.

Pel que fa a la tipologia de l'oferta comercial, els carrers més cèntrics i comercials del barri antic, sobretot eix del carrer de la Cort-Ferrers i l'eix del carrer Constitució-Parellada, es veuen ocupats principalment per establiments dedicats a la venda de productes de roba i de confecció, mobiliari i decoració, marroquineria i calçat, i alimentació. Bars, restaurants i cafeteries s'assenten als eixos comercials secundaris, de localització més perifèrica respecte els principals eixos comercials i conseqüentment menys freqüentats pels consumidors. Les agències bancàries i les caixes d'estalvi es localitzen als carrers més comercials i també a la Rambla de Nostra Senyora, espai on es localitzen bona part de les seues centrals dels bancs a la ciutat de Vilafranca. La distribució dels establiments comercials inactius és per tot el barri antic, sense observar-se cap espai amb un predomini clar d'aquest tipus d'establiment.

L'eix del carrer Parellada-Constitució

Aquest és l'eix més comercial del barri antic de Vilafranca del Penedès. A nivell quantitatiu les xifres ho demostren, al localitzar-s'hi un total de 124 establiments comercials. Tot i les excepcions que corresponen a algun local en desús, la totalitat dels baixos comercials d'aquest eix és ocupada per algun negoci. En aquest carrer s'hi concentra una part important de les nombroses botigues de roba, marroquineria i calçat, i mobiliari i decoració que hi ha al barri antic de Vilafranca del Penedès.

Aquest llarg i recte eix comercial mostra una diferenciació important en la intersecció amb el carrer dels Ferrers. Més enllà de que el carrer Parellada, a partir d'aquest punt, passi a dir-se carrer de la Constitució, l'urbanisme i el mobiliari urbà canvien sensiblement, d'acord amb un canvi també amb el tipus d'oferta comercial.

Figura 4.5:

El carrer Parellada de Vilafranca del Penedès, el més comercial de la ciutat.

Font: elaboració pròpia (2008).

El carrer Parellada probablement és el més freqüentat i comercial del centre. Són diversos els establiments de roba en *franchising*, entre els que s'han de destacar marques conegudes com *Zara* o *Calzedonia*, de capital espanyol i italià, respectivament, i altres marques menys conegudes com *Satto*, o *Whait Level Moda*. Els aparadors d'aquestes botigues són de vidre en la seva totalitat, fins al mateix terra. Al seu interior, els llums al·lògens il·luminen maniquins vestits a la última moda urbana i casual. Segons informa l'encarregada de la Oficina de Comerç i Turisme de l'ajuntament de Vilafranca del Penedès,¹² la presència d'aquestes marques conegudes al barri antic de Vilafranca del Penedès actua com una verdadera locomotora per les altres botigues, atraient importants gruxos de consumidors. La mateixa presència d'aquestes marques conegudes en *franchising* és un bon indicador de la capacitat i quantitat de consum de la ciutat, donada la necessitat d'un estudi de mercat abans de realitzar la seva obertura. Aquest tipus de botigues són les que ofereixen la imatge més moderna del carrer comercial, la seva aparença externa és similar a la que s'observaria a carrers comercials importants de grans ciutats, com per exemple al Portal de l'Àngel de Barcelona. D'igual manera, és en aquest carrer on es localitzen els preus dels lloguers dels establiments comercials més elevats, igual que passa amb el citat carrer de

¹² L'entrevista es va realitzar al maig del 2007.

Barcelona. La ciutat espectacle troba un especial punt de suport en aquest tipus d'establiments, el fetixisme de la mercaderia sustentat en un consum de masses troba a les marques conegudes el màxim exponent de la urbanitat de la ciutat de Vilafranca del Penedès i també en la construcció de les identitats dels consumidors.

A part d'aquests establiments, principalment de roba de moda, la presència de botigues dedicades a la venda de perfums o als calçats també s'observen al llarg del carrer. Alguns establiments dedicats a la venda de roba són de dissenyador propi, i ofereixen rètols poc convencionals que es diferencien dels clàssics paral·lels a la façana, aquest rètols són en forma de banderoles que sobresurten perpendiculars a la façana. Aquest tipus de rètols també han estat escollits per algunes galeries d'art que hi ha en carrers pròxims i s'assemblen als descrits per la ciutat de Vic. Aquests rètols rememoren el medievalisme de la ciutat inspirat en el simbolisme del barri antic. Coincidint amb el carrer més comercial del barri antic de Vilafranca del Penedès i probablement de la ciutat, també s'hi observen nombroses agències bancàries al llarg del carrer, un total de sis.

El carrer Parellada és per a vianants, sent nuls els espais a diferent nivell habilitats per a l'ús del cotxe. L'enrajolat del terra és el mateix al llarg de tot el seu trajecte. El mobiliari urbà es distribueix al mig del carrer i no pas a les bandes tal com s'esperaria d'un carrer on l'amplada no n'és un tret distintiu. El mobiliari del mig del traçat, ve constituït per bancs, fanals, papereres i arbres, encara joves. El tipus d'il·luminació no és el mateix que s'observa als altres carrers del barri antic, un fet que el distingeix de la resta, donant-li un cert toc de modernitat, d'urbanitat. Els fanals són de disseny minimalista, són franges verticals i il·luminen a totes bandes, com si de tubs de fluorescent plantificats al bell mig del carrer es tractés. A la nit, bona part dels aparadors segueixen il·luminats, permetent l'observació del seu interior perfectament ja que no hi ha cap tanca externa que ho impedeixi.

Persones de totes les edats freqüenten els establiments del carrer Parellada, sobretot consumidors joves atrets per les marques de roba conegudes. Entre aquests, sobretot adolescents que, condicionats per la baixa mobilitat i l'edat, no es poden desplaçar tan fàcilment a Barcelona a fer les compres d'aquest tipus de productes. La freqüència de pas de les persones també es veu incentivada per la proximitat d'un institut i d'una escola de primària, un fet que es nota a les hores d'entrada i sortida dels

alumnes, moment que mares i grups d'adolescents es desplacen pel carrer. Tot i la importància de l'eix comercial i l'espai per al passeig gairebé és inexistent la presència de cafeteries o similars, tan sols una gelateria correspon als capricis dels passejants.

Fora dels horaris comercials i d'aquestes hores punta de màxima freqüència, el carrer Parellada segueix estant freqüentat per persones que mentre passegen, poden observar els aparadors de les botigues. A part de les altes hores de la matinada, les hores especialment mortes són les primeres de la tarda, entre les tres i les cinc, i especialment els diumenges.

Els aparadors de la plaça de la Constitució, amb més aparença de carrer ample que de plaça, són diferents que els del carrer Parellada. Entre els materials dels paradors freqüenta la fusta quedant el vidre menys visible que en el cas del carrer Parellada. La presència de fusta probablement va vinculada amb la presència de negocis antics a la ciutat, principalment de tinença familiar. Aquestes botigues estan regentades principalment per dependents d'edat força més avançada que bona part dels negocis del carrer Parellada on els dependents són d'edat més jove. Així, tot i que també són presents els establiments d'aspecte modern, a la plaça de la Constitució freqüenten més uns establiments comercials d'aspecte més antic, de tipus familiar. Segueixen freqüentant els establiments comercials vinculats a objectes per la persona, com roba i calçats. Al sector més occidental de la plaça, prop del Mercat de la Carn (actualment en procés de readaptació a un nou perfil de consumidor de major capacitat adquisitiva) freqüenten els establiments comercials alimentaris, probablement afavorit per la centralitat que genera l'anomenat mercat.

L'urbanisme i el mobiliari urbà de la plaça de la Constitució és diferent que el del carrer Parellada. La principal característica del carrer és que presenta a banda i banda porxos al llarg de tot el seu recorregut. El seu inici, des del creuament amb el carrer dels Ferrers es veu presidint per dues grans torretes amb xiprers. El mateix tipus de torretes es van succeint al llarg de la plaça, alternant amb altres espècies arbustives, com per exemple oliveres o arbres ornamentals. Casi adossats a aquestes torretes, diversos bancs permeten el descans. A diferència dels porxos que s'observen a altres ciutats, els de Vilafranca no són de mig punt, sinó d'arc escarser. A la nit, aquests porxos són il·luminats amb llums càlides tan des de la seva part superior com des del terra, donant-se un joc d'ombra i llum entretingut i original. Aquest tipus d'il·luminació

fa que no restin espais morts, a les tenebres, i que consegüentment la por que pot transmetre la foscor i els carrers del barri antic no sigui una realitat (Tuan 1979). Aquest fet afavoreix als diversos negocis ja que la il·luminació permet als consumidors poder passejar més còmodament a prop de les botigues, fora dels horaris comercials.

Entre llums, arbres, fanals, bancs, torretes i papereres, la plaça presenta una imatge sobrecarregada en mobiliari urbà. Aquest sobre-carregament sembla voler contrarestar una incipient crisi comercial que s'observa a partir d'indicadors diversos, que van des de casos extrems exemplificats per la presència de botigues tancades fins a indicadors més subjectius com els de la desinversió en els establiments, l'edat avançada dels botiguers d'aquests negocis bàsicament de tinença familiar, i sobretot també per una edat avançada dels consumidors.

Figura 4.6:
La plaça Constitució de Vilafranca
del Penedès.
Font: elaboració pròpia (2008).

L'eix del carrer dels Ferrers i del carrer de la Cort

Aquest eix comercial guarda diverses similituds amb el carrer Parellada i la plaça de la Constitució, tanmateix, l'oferta comercial del carrer és menys nombrosa donat que els locals dels establiments són més grans i l'oferta és sensiblement diferent. Aquest eix forma part de la mateixa ruta comercial del centre, sobretot perquè, tot i ser diferent la tipologia de les botigues, a grans trets aquestes responen a les demandes dels mateixos estils de vida.

Tanmateix s'han de citar algunes diferències, per una banda, no s'observa l'especialització en botigues de roba de moda com s'ha descrit per a l'eix anteriorment citat. Són més nombrosos els establiments dedicats a mobiliari i decoració, o els dedicats a l'alimentació, així com també altres establiments poc nombrosos al barri

antic, com per exemple immobiliàries, papereries o llibreries. També són més freqüents els establiments històrics, alguns modernitzats i altres mantenint la imatge pròpia dels anteriors períodes.

Algunes de les botigues històriques s'han adaptat a les noves demandes de la societat dels consumidors, com per exemple, el cas de la ferreteria Casas que amb una placa commemorativa al carrer recorda l'any 1828, el de la fundació de l'establiment anteriorment anomenat Cal Sedasser. Les funcions de ferreteria han quedat relegades a un segon pla i els objectes de decoració i regal són els que en configuren principalment l'oferta.

Tal com ho recorden les plaques fundacionals al carrer, els establiments històrics del carrer de la Cort, a prop de la plaça de la Vila, són simbòlicament importants, sobretot botigues de roba i pastisseria. Alguns d'aquest establiments històrics han experimentat transformacions en la seva imatge externa des de la dècada dels 90, sobretot els de roba, mentre que n'hi ha d'altres que el seu aspecte és el tradicional, sobretot els d'alimentació, oferint una inexistent reinversió des de les últimes dècades. El fet de ser històriques, fa que a les botigues de roba del carrer de la Cort hi sovintegi un tipus de clientela diferent que a les del carrer Parellada. Probablement, i tal com es descriu per aquest tipus d'establiments a Balaguer i Valls, hi sovintegen clients de tota la vida, encara no integrats o acostumats a consumir a les botigues franquiciades i sovint de marques conegudes que hi ha al carrer Parellada. Els consumidors acudeixen a aquestes botigues atrets pels vincles de solidaritat que existeixen entre comprador i venedor. Donades les dimensions demogràfiques relativament reduïdes, entre les dues parts implicades (comprador i venedor) sovint hi ha un vincle d'amistat o parentesc familiar, un fet que té cert pes a l'hora d'anar a comprar en un establiment o un altre.¹³

Entre les pastisseries, els motius pels quals s'ha mantingut la imatge antiga de l'establiment poden ser variats. En alguns casos la reinversió no és necessària perquè el profit econòmic que se n'extreu no és suficient ja que els consumidors segueixen afluint a la botiga; en altres casos, i per diverses circumstàncies, la reinversió no compensa perquè les perspectives de negoci no estan garantides com per exemple en els casos de jubilació del propietari o de manca de seguiment familiar. Des de punts de vista més

¹³ Està comprovat que l'anonimat és important a l'hora de consumir, tanmateix els vincles de solidaritat d'amistat o familiar que s'estableixen a les botigues tenen un pes important a les ciutats mitjanes.

culturals, la imatge de tradicionalitat i decadència probablement atreu a segments específics d'una demanda amb capital cultural (Bourdier, 1979) elevat que cerca l'autenticitat. Acudir a establiments amb aquest aspecte, els hi confereix una condició d'exclusivitat. A prop d'aquestes pastisseries que mostren aquesta imatge externa tradicional, hi ha establiments d'alimentació de qualitat i moderns. Aquest és el cas de Cal Soler que amb l'epígraf de el bon menjar, anuncia plats cuinats i càtering. Aquests dos localitzats al carrer dels Ferrers. Aquest tipus d'establiment probablement va en relació amb la presència de consumidors propis de temps ràpids, i d'elevada mobilitat.

L'estructura comercial de la plaça de la Vila i de la contigua plaça de Sant Joan, ve formada per un total de 22 establiments. Casi la seva totalitat presenta un aspecte tradicional i històric, mostrant-se signes evidents de manca de reinversió al llarg de les últimes dues dècades. En són exemples d'aquest procés, alguns establiments d'alimentació, com una fruiteria i un forn de pa, així com també establiments d'objectes per a la persona, com una sabateria. Donada la centralitat tradicional que presenta l'espai, sent el lloc principal de la celebració del mercat setmanal de la fruita i de la verdura, el tipus de clientela va estretament vinculada amb la dels consumidors que van a comprar al mercat. A diferència de les sinèrgies que genera la centralitat del mercat a la plaça major de Vic, els establiments que s'assenten als baixos comercials de la plaça de la Vila i de Sant Joan no són de luxe.

Per la nova intencionalitat que comporta al barri antic, destaca un antic cafè, *el Coro* reconvertit en local nocturn per al jovent i on encara es mantenen els elements propis de l'antic establiment: columnes de ferro forjat, petites taules de marbre, i la il·luminació que en el seu moment li donà sentit. Aquest antic cafè era freqüentat per persones pròpies d'anteriors formacions socioespacials, pròpies d'un període on el pes de l'agricultura era molt important en l'economia vilafranquina i on la temporalitat de les tasques agrícoles venia determinada per un reduït ús de les noves tècniques i productes. El cafè presentava la màxima afluència els dies de mercat, sobretot. Des de la segona meitat de la dècada dels 90 i, enmig de creixents dinàmiques metropolitanes, sobretot a partir de l'arribada de nous residents a la ciutat atrets pels menors preus de l'habitatge en el context de l'Àrea metropolitana de Barcelona, i de la internacionalització de la economia que canvia els vincles econòmics entre els ocupats al sector primari, l'establiment augmentà el pes simbòlic i històric al ser un espai que en l'imaginari col·lectiu recorda aquell anterior període, probablement idealitzant-lo i

creant-ne un mite. I és que en el fons, més enllà de ser barat o car l'establiment, el que ofereix principalment la botiga és una experiència de vida a partir de la seva arquitectura i la seva pàtina.

El simbolisme del centre històric i els fluxos lligats a l'oci

Més enllà de les diferents formes que adquireix la funció comercial al barri antic, les funcions d'oci, sobretot cafeteries, bars, restaurants i bars de copes, també són representades a aquest espai de la ciutat, tot i que s'observa en aquells carrers menys comercials del barri antic, sovint, llocs simbòlics. Aquest fet és especialment visible a la plaça Jaume I de Vilafranca del Penedès, als peus de l'església de Santa Maria i a tocar del palau Baltà i d'altres edificis simbòlics de la ciutat. Les diverses terrasses de les cafeteries ocupen la plaça. El recer de l'ombra dels plataners, és un espai idoni els dies d'estiu, presentant la màxima afluència de consumidors els vespres i nits quan s'hi va a prendre la fresca. Cerveses, gelats i granissats són el que ocupen bona part de les taules del carrer de les cafeteries d'aquesta plaça. A l'imaginari col·lectiu l'espai adquireix cert simbolisme festiu durant aquests mesos al ser on es celebren bona part dels actes de la coneguda festa major.

Durant els dies no estivals quan el fred deixa d'apretar a les hores centrals del dia, la plaça Jaume I perd pes, i els espais d'encontre són els bars i cafeteries de la Rambla de Nostra Senyora. El trànsit rodat que freqüenta aquesta avinguda actualment no li ha tret la vocació inicial amb la que va ser creada arran de l'enderroc de les muralles a mitjans del segle XIX: segueix sent un espai de passeig i d'encontre, no tan sols de la burgesia vilafranquina,¹⁴ sinó ara també, per una diversitat important de grups i classes socials. Tot i mantenir menor simbolisme que la plaça Sant Jaume, l'espai és molt més freqüentat i és que, a part d'haver-hi nombroses cafeteries, moltes altres funcions s'hi localitzen, destacant-se la presència d'un institut, de diverses botigues i equipaments culturals com el teatre antic de Vilafranca del Penedès.

El *Casinet*, tal com m'informa un client d'edat avançada i corroborat en part pel treball de camp, és un antic bar on es reunien els intel·lectuals de la ciutat i on

¹⁴ L'arribada de la modernitat a París ha estat perfectament ben explicat per David Harvey (2003), al seu llibre *Paris capital of modernity*. La modernitat també arribà a moltes ciutats catalanes i una de les estratègies urbanístiques fou l'enderroc de les muralles i la urbanització d'importants avingudes per la ostentació de les classes més adinerades, la burgesia.

actualment és freqüentat per consumidors de molt diversa condició, des de consumidors joves fins la tercera edat que ja de joves hi anaven a fer petar la xerrada. S'observen diferències entre els diversos tipus d'establiments que hi ha a la rambla, sobretot pel que fa al tipus de clientela. Grups de magrebins són els que freqüenten les terrasses d'un establiment que és atès per població xinesa, on els preus i l'aspecte de l'establiment són molt menys luxosos que els de la veïna cafeteria del *Casinet*, on el servei i els preus denoten més exclusivitat. És en aquesta rambla on als espais de consum entren en contacte els nouvinguts i residents anteriors a la ciutat.

Si la Rambla de Nostra Senyora principalment és dedicada a les cafeteries i bars, a la Rambla de Sant Francesc hi freqüenten els restaurants, siguin en forma de frankfurts, pizzeries o bars de tapes. Entre aquests establiments destaca la presència d'una franquícia de la marca Lizarran, especialitzada en tapes basques. Segons la informació extreta de treball de camp, la presència d'aquesta marca a Vilafranca significa la modernitat pels vilafranquins al ser un establiment que inicialment tan sols havien pogut veure a Barcelona o en altres ciutats més grans que Vilafranca. Donats els estudis de mercat que es realitzen abans de la obertura d'aquests establiments, i els requeriments de capacitat de consum, la localització d'aquest establiment denota la centralitat de l'espai.

L'obertura del Lizarran¹⁵ a Vilafranca del Penedès va generar reaccions ambivalents. Per una banda, van haver-hi reaccions contràries a la seva instal·lació, per alguns representava la pèrdua dels vincles de solidaritat local en l'obertura dels negocis i l'arribada de les verticalitats de la globalització, és a dir, significava la pèrdua dels valors tradicionals que havien caracteritzat històricament els restaurants de la ciutat. Per altra banda, tal com m'informa un dependent,¹⁶ la seva obertura va generar sentiments positius ja que representava "l'arribada de la modernitat, deixar de ser poble i passar a ser ciutat", era l'arribada del global al local en matèria de restaurants.

Els menors preus del lloguer i el simbolisme del barri antic han conduït a la obertura d'alguns locals d'entitats políticosocials al mateix barri. Aquest és el cas de

¹⁵El primer restaurant de la cadena Lizarran va ser obert a Sitges l'any 1988. Actualment aquesta cadena té oberts establiments a Girona, Figueres, Puigcerdà, Tarragona, el Vendrell, Cunit, Tortosa, Reus, Cambrils, Manresa, Mataró, Sitges, Vilanova i Terrassa. Vilafranca del Penedès compta en l'actualitat amb dos establiments d'aquesta cadena.

¹⁶ Informació extreta a partir de treball de camp al maig del 2007

l'Ateneu X que, amb servei de bar, genera una forta centralitat sobretot entre la població jove i de tendències polítiques específiques.¹⁷

4.1.4- Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Valls

Per a l'estudi comercial del barri antic de Valls, s'han cartografiat un total de 230 establiments comercials, entre els quals, n'hi un total de 152 que es troben en l'actualitat en desús (40%), davant 228 que acullen algun negoci (60%). Referint-se al total d'establiments oberts del barri antic, la tipologia comercial amb una major representació és la dels establiments dedicats a la roba i confecció, un total de 39, representant un 17,1%. Les botigues dedicades a l'alimentació mostren un pes considerable dins l'estructura comercial del barri, al observar-se'n un total de 32 i representant un 14% . Amb una proporció d'un 11%, hi ha un total de 25 establiments que es troben englobats en la tipologia comercial de bars, cafeteries i restaurants. La important heterogeneïtat que s'engloba dins de categories comercials com Altres, fa que aquesta categoria tingui un pes important en l'estructura comercial del barri antic, representant el 25% dels establiments comercials oberts d'aquest marc d'estudi.

Les restants tipologies d'establiments comercials que s'observen al barri antic de la ciutat representen menys d'un 10%, sent tan sols els bancs i agències bancàries, els establiments que superen el 5% respecte el total de l'estructura comercial que, amb tretze establiments d'aquest tipus, representen un 5,7% del total de l'estructura comercial. El total d'onze perfumeries i perruqueries que hi ha disperses pel barri són un 4,8%, i les nou botigues dedicades a la marroquineria i calçat ocupen el 3,9% del total d'establiments. Mobiliari i decoració, papereries i llibreries, botigues d'òptica i fotografia, joieries, bijuteries i rellotgeries, establiments comercials ètnics, farmàcies i drogueries, són set tipologies comercials que representen entre un 2 i un 3% de l'estructura comercial.

Estructura comercial del centre històric de Valls

A partir de l'activitat comercial es poden individualitzar diverses àrees al conjunt del barri antic de Valls. La gran diferenciació inicial és aquella que sorgeix de l'existència d'àrees amb presència de botigues i altres sense. Els sectors amb presència

¹⁷ La presència d'aquest tipus d'entitats políticossocials són una tònica general als barris antics de les ciutats investigades, alguns amb major visibilitat que altres, obren al barri antic aquests locals sobretot pel simbolisme que l'àrea manté.

de botigues, a la vegada, presenten considerables diferències, sobretot pel que respecta a la tipologia de l'oferta i pel que fa al tipus de centralitat que exerceixen. Les àrees que no són comercials del barri antic també presenten diferències importants, sobretot pel que fa a la genealogia en les racionalitats explicatives de la seva no existència comercial. Algunes d'aquestes diferències es remeten a la pròpia genealogia de l'àrea en el període pre-industrial, mentre que altres, són fruit de processos urbans engendrats al llarg de les últimes dues dècades.

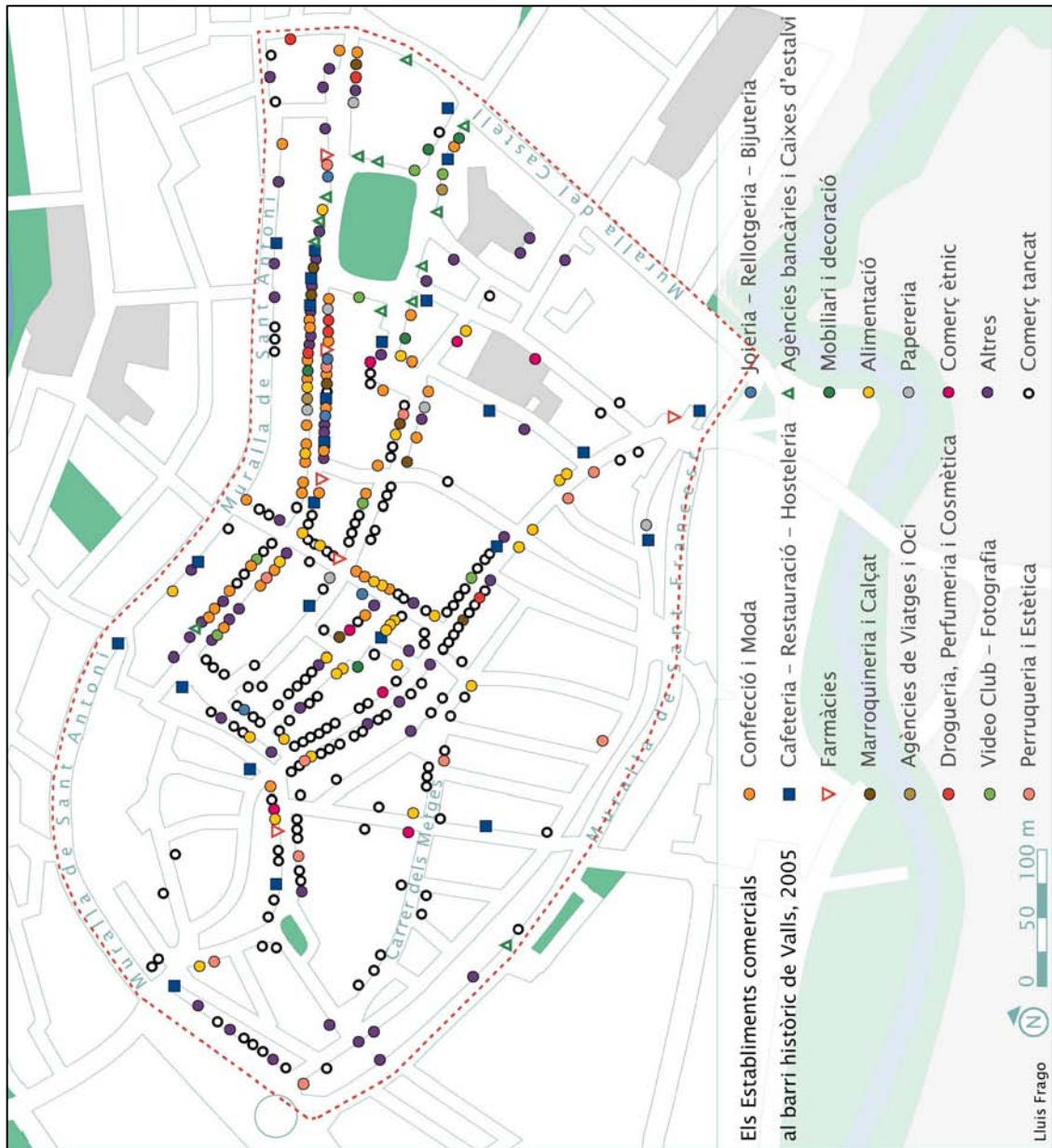
S'observen tres àrees comercials diferenciades. La primera, i més important per la centralitat que exerceix, és el sector de la plaça del Pati que a partir de l'elevada densitat de bancs i sucursals bancàries, fins un total d'onze (d'un total de tretze que hi ha al llarg de tot el barri antic), correspon al CBD de Valls.¹⁸ En segon lloc, l'estructura comercial del carrer de la Cort, bàsicament de centralitat. És a l'eix comercial del centre de la ciutat on hi ha la màxima concentració d'establiments comercials d'objectes per la persona, siguin botigues de roba, sabateries com també serveis de cafeteries, etc. Un total de seixanta-tres establiments són els que configuren l'estructura comercial del carrer, 44 es distribueixen a la meitat nord del carrer, i 19 a l'altra meitat.¹⁹ La tercera àrea comercial de rellevància important és la que s'assenta a la plaça de l'Oli, i cruïlles immediates, sent les botigues d'alimentació de productes frescos els establiments més nombrosos i representatius, fins un total de nou. La centralitat comercial d'aquesta àrea perdura des de l'edat Medieval, al ser l'espai on es desenvolupa una part important del mercat de la fruita i la verdura de la ciutat. La permanència d'aquesta centralitat es materialitza també amb la presència de diversos establiments comercials centenaris, tal com ho demostren els estudis comercials realitzats per l'any 1885 que més endavant es presente. **(Mapa 4.5)**

Hi ha dues àrees comercials que mai ho han estat. Un primer sector seria el denominat com espina de peix, una àrea del barri antic que tradicionalment no ha estat comercial degut a ser l'espai de residència de les classes populars vallenques històricament, principalment pagesos, però també teixidors i filadors. Un segon sector que tampoc ha estat mai comercial és el que correspon als carrers que ressegueixen les

¹⁸ Aquesta afirmació ha estat contrastada a partir de treball de camp a la resta de la ciutat, comprovant-se com el sector del Pati, és l'àrea de la ciutat que presenta una major densitat d'aquests establiments.

¹⁹ La frontera entre aquests dos sectors del carrer de la Cort ve determinada per la presència de la Font del carrer de la Cort, l'espai més simbòlic del carrer.

Mapa 4.4: Estructura comercial del centre simbòlic de Valls. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2005).

muralles medievals. Durant el període protoindustrial i industrial eren els espais on es localitzaven les manufactures i les indústries, així com també els petits tallers. Actualment, alguns d'aquests sectors s'han convertit en àrees obsoletes, industrial i comercialment parlant, al temps que els eixos viaris tan sols són utilitzats pel transport motoritzat.

Un altra tipologia de sectors no comercials del barri antic que no són comercials en el present són aquells que han experimentat un tancament progressiu dels establiments comercials. Són aquelles àrees amb una profunda crisi comercial; corresponen a eixos comercials que tradicionalment havien estat comercialment importants com el carrer Major, el carrer Sant Antoni, el carrer Carnisseria, el carrer Forn Nou o el carrer Espardenyers. És al llarg d'aquests carrers on es localitzen bona part dels 150 establiments comercials actualment en desús.²⁰

El carrer de la Cort: pèrdua de centralitat del principal eix comercial

El carrer de la Cort és el carrer més important del centre, no tant per la seva extraordinària amplada, sinó pel fet de ser el carrer tradicionalment més comercial i noble (**Fig. 4.7**). Aquest eix uneix la plaça del Pati, un dels sectors comercials més dinàmics del barri antic, amb la plaça del Blat, lloc on s'emplaça la seu del poder polític i religiós, la casa de la vila i l'església de Sant Joan, la porta de la qual apareix amagada darrere de l'edifici de Ca Segarra,²¹ a la plaça del blat, lloc simbòlic en l'actualitat per ser on es celebren les diades castelleres.

Als anys de la postguerra, a la dècada dels quaranta i cinquanta, aquest carrer ja era el carrer comercial de la ciutat.²² El vial central de llambordes i les voreres de pedra calcària típiques del moment, n'organitzaven l'espai. Ja hi havia botigues de luxe, de sabates i de roba, i també hi havia botigues més populars, i molt nombroses en aquell moment, com per exemple les que venien estris i objectes d'espert, tant utilitzats per a les tasques del camp, ja fossin, espardenyes de pagès, cordes o cabassos. Casi sempre les mercaderies s'exposaven a la vorera del carrer, o penjades al voltant de la porta

²⁰ La presència d'una xifra tan elevada de locals comercials en desús és indicativa del potencial comercial que presentaven al passat.

²¹ L'edifici de Ca Segarra segurament ha estat el que més tinta ha fet córrer al llarg de la dècada dels 90 i inicis del segle XXI, sobretot al voltant dels partidaris i detractors del seu enderroc.

²² Informació subministrada per Ignasi Moncunill.

d'entrada. Un estil que avui recordaria al dels basars àrabs i que costa ja de veure a les ciutats catalanes. El reclams comercials també eren diferents als d'avui en dia, principalment enuncien el tipus de producte en concret, a l'estil de *peluqueria* o *zapatos*. Sovint els rètols anaven acompanyats d'una fletxa que n'indicava el lloc exacte de l'establiment. Les marques que s'enunciaven eren poques, i aquestes eren les més luxoses o que eren representatives de la creixent cultura burgesa de l'oci del moment. En concret, els vallencs recorden l'anunci de gelats que la marca *Friego* tenia a la plaça del Blat, o el de la *Jijonenca* de la plaça de Pati.

Figura 4.7:

El carrer de la Cort de la capital de l'Alt Camp.

Font: elaboració pròpia (2008).

A la dècada dels anys setanta, i probablement a les anteriors també, el carrer de la Cort també era l'espai més important per al passeig a la ciutat. Des del Pati, es descendia per una vorera i un cop s'arribava a la façana de l'església de Sant Joan, es tornava al Pati per l'oposada. Aquest moment donava lloc a les mirades, als encontres i a la coneixença entre solters i solteres; era el lloc perfecte per coquetejar, el lloc de la vida pública i quotidiana, i també el lloc de la ostentació.

Quan l'automobilització de la societat ja era tota una realitat a la ciutat, aquest carrer, al travessar gairebé de punta a punta el barri antic, esdevingué un important eix comunicatiu fins a la dècada dels 80. La vocació comercial del carrer convivia amb el sorollós trànsit de vehicles que circulaven per damunt de les llambordes de granit irregulars i desnivellades per un traçat boterut de carrer. Durant les hores de càrrega i descàrrega es podien arribar a formar embussos, moments que passejants, comerciants, i automobilistes convivia estretament al carrer.

Les llambordes foren canviades per un nou enrajolat a finals de la dècada dels 80. Aquest canvi comportà una transformació de la vocació del carrer, desaparegué l'espai destinat al transport motoritzat i el carrer fou concebut per a l'ús dels vianants donat que era el carrer comercial per excel·lència de la ciutat. Les llambordes foren canviades per un enrajolat, mentre que al moment s'afegí nou mobiliari urbà al carrer; el més destacat, unes jardineres que, a banda i banda, pretenien verdificar molt modestament el carrer. En l'actualitat, encara hi són però semblen passar força desapercebudes, fins i tot entre els que no són vallencs. Tal com m'explica un botiguer d'aquest carrer, "Les mateixes torretes semblen amenaçar de mort a les plantes, i són més aviat el *pixadero* per als gossos". A inicis de la dècada dels 90, juntament amb aquestes intervencions urbanístiques, es cercà una major espectacularització del consum, i s'incorporà fil musical al carrer, una estratègia que, segons l'Associació de Comerciants de Valls havia de dinamitzar un comerç que ja notava els primers impactes dels canvis en el comportament dels consumidors. La incorporació de la música al carrer de la Cort es donà en el moment que els altres carrers tradicionalment comercials ja experimentaven signes evidents de crisi, els quals s'anaven materialitzant amb el tancament progressiu dels establiments comercials per tot arreu. Semblava una estratègia encaminada a protegir les botigues del carrer de la Cort deixant de banda totes aquelles que s'assentaven en carrers on la crisi comercial ja era tota una realitat.

Actualment, al llarg del carrer de la Cort s'hi assenten un total de 63 local comercials en actiu, dels quals 44 es localitzen a la meitat nord del carrer, sector definit a partir de la intersecció amb el carrer de les escales de la peixateria. La densitat de la estructura comercial és més alta a la meitat nord, més propera a la plaça del Pati, que a la meitat sud, al sector meridional del carrer. En aquest darrer tram del carrer comercial ja són alguns els establiments comercials tancats.

L'estructura comercial d'aquest eix és força heterogènia pel que fa a la tipologia dels establiments comercials. A aquest carrer s'hi troben des de joieries, botigues de roba de moda, farmàcies, forns de pa, llibreries, estancs, i un establiment que fa pizzes per emportar, el *Pizzamania*. Més enllà de la diferent tipologia dels establiments, els establiments comercials del carrer de la Cort es comporten de certa manera amb una espècie de palimpsest urbà, amb temps i ritmes molt diferenciats, i funcions diferenciades, un fet que recorda a Jacobs (1961) i la seva defensa de la diversitat a la ciutat.

Tal com passa amb carrers comercials dels centres d'altres ciutats com Vic, Vilafranca del Penedès o Tortosa, al carrer de la Cort freqüenten les botigues dedicades a la venda de roba, localitzant-s'hi una part important del total de trenta-nou que hi ha al llarg de tot el barri. Tanmateix, les botigues de roba, no són l'especialització comercial del carrer de la Cort, sinó que les botigues de roba es barregen amb molts altres tipus d'establiments comercials. Els establiments comercials dedicats a la roba realitzen funcions molt diferenciades depenent de l'establiment, amb temps i ritmes diferents i servint a fragments de demanda també diferenciats. Entre els comerços familiars històrics destaquen aquells que són propis de temps lents, com per exemple la merceria Ca Seguidilles que, constituïda el 1826, segueix sent propietat de la mateixa família que la fundà. Els consumidors que freqüenten la botiga són un tipus de demanda poc dinàmica, donat que són principalment persones de la tercera edat. El local no ha experimentat cap reforma interior important des de la data de la seva fundació, mentre que la diversitat dels productes oferts no ha anat molt més enllà dels estrictes canvis que el pas del temps ha requerit, però sense mai especialitzar-se o diversificar-se per captar nova clientela. Així, tot i la diversificació dels gustos i els canvis en els estils de vida, és un tipus d'establiment que no ha cercat eixamplar la seva clientela oferint nous productes.

Entre les botigues de roba hi ha altres establiments històrics però amb altres intencionalitats. Aquest és el cas de botigues familiars de roba de luxe, com per exemple Ca Domènech, Ca Mussoles o Ca Pluvinet. Els botiguers d'aquests establiments principalment venen roba d'estil adult. Els consumidors que hi acudeixen són principalment persones adultes que hi van per tradició i pel capital simbòlic dels establiments, al ser lloc de vincles de solidaritat importants, ja siguin familiars com d'amistat. La menor fragmentació dels gustos en els estils de moda adults, sobretot masculí, fa que no sigui necessari haver de recórrer a altres ciutats per a buscar les peces de roba.

La presència de botigues de roba de marques conegudes en règim de *franchising* és casi inexistent al carrer de la Cort, sent-ne un exemple *Intimissimi* o *Tentazione*. La presència d'aquest tipus d'establiments probablement actuaria com una locomotora comercial per al carrer de la Cort incentivant la modernització dels altres establiments comercials del carrer i potser de tot el barri antic. Les persones que cerquen roba d'estil juvenil, complauen els seus gustos consumint a botigues d'altres ciutats, un fet que

troba part de les seves racionalitats probablement a la manca de marques conegudes a Valls, com per exemple *Zara*.

Tot i ser pocs, intercalant-se amb les botigues, s'observen diversos establiments de cafeteria al llarg del carrer. Entre aquests establiments n'hi ha d'històrics, i de més moderns. Entre els històrics, el més representatiu per la vida cultural que transmetia durant el període industrial és el Centre de Lectura de Valls, societat fundada a finals del segle XIX i on hi freqüentava la petita burgesia industrial vallenc. Actualment és lloc de reunió de la tercera edat de les famílies tradicionals benestants de la ciutat, i lloc d'encontre de veïns del barri, principalment d'origen magribí. Dins de la generació dels establiments històrics de cafeteria, el bar Bruc, a la plaça del Blat, n'és el més representatiu. Donada la seva localització, davant les oficines de l'ajuntament de la ciutat, hi sovinteja el funcionariat municipal. D'aquesta manera aquest establiment viu de la centralitat que exerceix el propi ajuntament, tal com passa en altres ciutats investigades, com en el cas de Vic i en el cas d'alguns restaurants immediats. És per aquest motiu que els horaris de l'administració municipal en condicionen la freqüència de les persones, sent des del matí fins al migdia dels dies laborables quan es fa la caixa del negoci. Tot i els canvis a l'estructura urbana i econòmica de la ciutat, i específicament del barri antic, el Centre de Lectura i el Bruc són dos establiments que no han realitzat reformes als seus locals.

Dins del que es podria considerar com cafeteries més modernes hi ha tres establiments. El Forn de Pa Pié, ha reformat un local limítrof per oferir servei de cafeteria des de finals de la dècada dels 90 del segle passat. A aquest eixamplament de funcions li han donat principalment sentit els clients del forn que, després de comprar el pa, esmorzen al mateix local. Tanmateix, a les tardes, hi freqüenten consumidors que amb una racionalitat diferent que la matinal, hi van a berenar. L'espai dedicat a la cafeteria es recrea en l'arquitectura singular del local, sobretot gràcies a un arc de mig punt des del que es pot guaitar al carrer i que n'enalteix el valor simbòlic del lloc. La tercera edat, principalment femenina, és la que freqüenta l'establiment sobretot al migdia, abans de dinar, i a la tarda.

Un cop tancades les botigues i les poques cafeteries del carrer de la Cort, el carrer queda desert, sense vida. Els pocs residents que hi ha al carrer, la petita població de l'eix, i la inexistència d'activitats que mantinguin les portes obertes durant els horaris

que no siguin comercials, com per exemple restaurants o bars de copes, confereixen al carrer un cert ambient topofòbic (Tuan 1974). Els aparadors no es mantenen il·luminats durant la nit, tal com passa a altres ciutats investigades, mentre que els mateixos vitralls no permeten l'observació del què s'hi ven a dins un cop han tancat. Tan sols la capella del Roser, ofereix una il·luminació singular de la seva façana.

La plaça del Pati

L'aglomeració de seus bancàries i caixes d'estalvi que hi ha al Pati i als carrers immediats consoliden aquest espai com el petit *Central Business District* de la ciutat.²³ En aquest reduït espai de Valls es concentren un total d'onze activitats financeres d'un total de tretze que hi ha a tot el barri antic de la ciutat. Més enllà d'aquest espai, no s'ha observat cap altra àrea de la ciutat amb una aglomeració similar d'activitats d'aquest tipus. En aquesta plaça és on hi ha les seus centrals de les activitats financeres, les quals, corresponen a les primeres que es van obrir a la ciutat. Fins que no es donà una multiplicació d'aquest tipus d'activitat més enllà d'aquesta plaça, el Pati era l'únic espai de la ciutat on es podia accedir a un tipus de servei d'aquestes característiques. Aquet fet, conferia a la plaça una elevada quota de centralitat, donat que tard o d'hora tothom hi havia d'acabar passant. A la vegada, la presència d'aquest tipus d'activitats en valoritzava l'espai, tant des del punt de vista immobiliari com des del punt de vista del capital simbòlic de la plaça. Era l'espai del poder a Valls, un fet que tingué la seva materialitat als anys 70, quan la *Caja de Pensiones de Barcelona para la Vejez*, construí un bloc de pisos sobre la seva mateixa seu que, amb vocació de negoci immobiliari no oblidava el capital simbòlic al ser l'edifici més alt en escreix que la ciutat havia construït fins aleshores.

L'aglomeració d'activitats financeres que hi ha en aquesta plaça a l'actualitat ha representat la desertificació de l'espai més enllà de les hores d'oficina. Aquesta realitat ja fou descrita per Jacobs per al mateix tipus d'activitats quan aquestes havien de competir per localitzar-se a una cantonada altament estratègica de la ciutat de Boston i que acabà per desertitzar l'espai de persones. Fins l'actualitat, l'ajuntament no ha establert cap normativa per evitar la proliferació d'aquest tipus d'activitats, una

²³ El mètode de la concentració de les seus bancàries per localitzar el CBD ja fou emprat per Park (1915) al seu estudi sobre el centre de la ciutat.

estratègia que ja s'ha aplicat a altres ciutats d'aquesta investigació, com per exemple Vilafranca del Penedès.

La plaça del Pati és el centre simbòlic de la ciutat per a tots els vallencs. Tal com es desprèn de la secció de turisme de la pàgina web de l'ajuntament, és un dels espais més importants de la ciutat. La plaça es troba localitzada adossada als límits de les antigues muralles medievals, i correspon al pati de l'antic castell de la ciutat, tal com es desprèn del propi topònim. Fins al segle XIX s'hi accedia a través de dos portals que s'obrien a la fortificació i que acabaren sent enderrocats per tal de poder oferir una major accessibilitat a la plaça des dels carrers que conflüen des de fora muralles cap al barri antic. La museïtzació de la plaça es realitzà al llarg del segle XX, fou important la ubicació d'una font al mig de la plaça, anomenada "La dona que es pentina", regal dels vallencs residents a Barcelona per les decennals²⁴ del 1931. Més endavant se n'afegiren d'altres, les més importants les dues estàtues de l'arquitecte Busquets que representaven dos castellers.

La plaça experimentà importants modificacions a nivell urbanístic i de l'organització de l'espai a partir de la segona meitat del segle XX. Entre les més significatives hi hagué la desaparició de tots els plataners que hi havia al mig de la plaça o el desplaçament de la citada font cap a un dels laterals de la plaça. Tanmateix, l'operació urbanística de major envergadura va ser la construcció d'un entarimat que havia de permetre poder-hi situar les cobles per celebrar balls de sardanes. Més recentment, a l'any 2006, la construcció d'un aparcament subterrani (**Fig. 4.8**).

Figura 4.8:
La plaça del Pati, el petit CBD de
Valls, durant la construcció de
l'aparcament subterrani l'any
2005
Font: elaboració pròpia (2005).

²⁴ Cada deu anys la ciutat de Valls celebra les festes en honor a la mare de déu de la Candela.

Tots aquests elements configuraven el Pati com el centre simbòlic de la ciutat. Aquest era el lloc on es celebraven tots els actes festius de la festa major, fossin seguicis populars, cercaviles i correfocs, etc., i on el dia de Rams es beneïen els Palmons. Fins fa dos anys, a l'ombra de les mèlies era omnipresent la tercera edat que durant tot el dia i fins i tot durant les nits d'estiu, s'assentaven al banc a fer petar la xerrada. A les tardes, l'espai també es veia apropiat per jovent del barri on principalment hi anava a menjar pipes i a fumar, principalment nois, fills de classes populars residents del barri, popularment anomenats com a *maquineros*. Des dels últims deu anys, l'espai ha estat també apropiat pels nouvinguts al barri, principalment magribins. Els diversos grups socials s'apropriaven d'espais diferents els uns dels altres, i d'aquesta manera un grup o un altre mai anava a seure als llocs on s'assentaven els altres normalment.

Els grans canvis a la plaça, vingueren l'any 2006. A partir de la construcció d'un aparcament subterrani a la plaça, i la reurbanització de l'espai, canvià una part de la oferta comercial i de serveis, sobretot pel que fa a la seva funció i forma. Al temps, els espais foren reapropriats per altres grups socials, molts d'ells foranis al barri, és a dir, usuaris, diferència important amb la realitat anterior a la reurbanització de la plaça. La nova estructura de la plaça va eliminar tota la tarima i es va canviar per una altra situada a l'altre extrem de la plaça. Seguia d'aquesta manera la vocació de la plaça per a celebrar-hi actes festius. Unes passarel·les de fust, un allargat sortidor d'aigua i les dues entrades a l'aparcament, acabaren d'organitzar l'espai que restava. Desaparegué l'espai arbrat que hi havia anteriorment i que permetia passar el temps sota la seva ombra a la tercera edat a l'ombra. Amb aquests canvis els avis deixaren de freqüentar la plaça. Si es volia ombra s'havia d'anar a sota una pèrgola ocupada per les taules de dues cafeteries noves. Nous usuaris atrets per la modernitat de les noves cafeteries s'apropriaren d'aquests llocs. Ja no eren principalment residents del barri, sinó usuaris que procedien de moltes altres àrees de la ciutat atrets per l'espectacularització que oferia l'espai nou, sobretot però per una nova oferta de serveis al servei d'un altre perfil de consumidor.

Representatiu dels canvis en la oferta comercial i de serveis de la plaça del Pati fou la transformació d'un antic bar, el *Gian*, en un modern establiment que trobava tan podia ser restaurant, com bar de copes o cafeteria. La valorització d'alguns dels trets arquitectònics de l'anterior local era evident, sobretot pel que fa a les columnes de ferro forjat que n'organitzaven l'espai. La fragmentació del local també era clara, un espai

amb taules per sopar, una barra per prendre quelcom, l'espai dels sofàs amb la televisió i el racó per vendre vins selectes als clients. Amb tot aquest canvi el que es cercava era evidentment un canvi en la clientela, un fet que s'aconseguí a mitges. Durant les hores de sopar i les nits de cap de setmana començà a aparèixer jovent que mai havia freqüentat el barri antic. Molt probablement els nous consumidors eren atrets pel cert ambient "modernillo" que es respirava, tal com em deia un client, "era el més semblant a Barcelona". El tipus d'establiment era el més semblant a un establiment gentrificat.

Mai hi tornaren a freqüentar els clients que anteriorment havien donat vida al bar Gian, tot i així a les hores que no eren de sopar o del cap de setmana, emergia al bar el perfil social dels residents al barri, principalment magrebins, un fet que contrasta amb la vocació selectiva amb la que fou creat l'establiment.

L'espectacularització que es cercava a partir de les reformes a la plaça es veié ajudada sobretot per l'Associació de Comerciants del Centre de Valls. A les ja clàssiques fires de rebaixes que mostraven els productes al carrer, si sumà durant els dies de les festes nadalenques, la ubicació d'un gran arbre de Nadal al mig de la plaça. Anar a veure l'arbre de Nadal plantificat al mig de la plaça es convertí cada any en visita obligada per pares i mares amb canalla.

El mercat de la fruita i la verdura

El mercat de la fruita i la verdura de Valls es celebra els dimecres i els dissabtes als carrers del barri antic. Les parades no es localitzen a la plaça més cèntrica, com podria ser el Pati, tal i com passa a Balaguer o a Vic, sinó que serpenteja per alguns carrers del barri antic propers a aquells llocs que al passat havien estat més centrals del barri antic, a la plaça de l'Oli, la plaça de les Garrofes i el carrer Carnisseria, a prop de l'ajuntament i de l'església. Al seu origen, cada carrer i plaça, estava especialitzat en la venda d'uns tipus específics de productes: la plaça del blat en la fruita i la verdura, la plaça de l'oli en l'aviram, i el carrer Carnisseria en altres animals. Actualment amb la desaparició de la venda d'alguns d'aquest productes, sobretot els de ramaderia, aquest segregació ha esdevingut innecessària.

Actualment alguns dels carrers i places han deixat de ser l'escenari del mercat, com per exemple la plaça del Blat o el carrer Major. En aquells llocs que encara s'hi manté, a la plaça de l'Oli, s'observa una important aglomeració de botigues dedicades a

la venda de productes frescos, principalment de carnisseria, la qual es manté des de mitjans del segle XIX; al mateix lloc, en destaca una cafeteria *El Racó del Caf * que, recentment  s regentat per un jove que vol apostar pel barri antic. Bona part de la caixa la segueix fent els dies de mercat quan hi freqüenten persones de tercera edat que hi van a comprar.

El paisatge comercial del carrer Carnisseria i la Plaça de les Garrofes és un contrast els dies de mercat. Les botigues tancades es succeeixen a banda i banda del carrer, i les nostàlgiques restes dels tendals d'un bar, els *Gaditanos*, recorden el temps que el comerç a la plaça omplia la barra del bar. Dimecres i dissabtes, les parades de fruita i verdura del mercat a l'aire lliure tornen a donar vida a aquest espai, tot i aix , davant el trist tal  de fons de les botigues definitivament tancades.

De la mateixa manera que el progressiu tancament de les botigues, el mercat de la fruita i la verdura també ha anat a menys. Actualment es comptabilitzen un total de trenta-tres parades, repartides per un tram que en línia recta fa uns 220 metres de llargada.²⁵ Els botiguers afirmen que cada vegada són menys els que venen a comprar a les parades del mercat, tan sols hi van aquelles persones que segueixen amb la tradició, sobretot jaies. Tot i el retrocés general que ha experimentat el mercat, un nou perfil de consumidor hi va des dels últims cinc anys, aquests són sobretot magrebins que van a comprar a la parada que un compatriota té a la mateixa plaça.

 s en aquest punt on s'observa un dels altres canvis importants al perfil del mercat. El venedor ja no és el de la tradicional  rea de mercat de Valls; amb l'augment de la mobilitat, ara venen de llocs molt distants, fins i tot, de fora la mateixa demarcació de Tarragona. Igual que els venedors ja no vénen d'on venien, els productes que s'hi vénen tampoc són de la terra d'on procedeixen els mateixos venedors: una part de la producció prové del mateix Mercabarna de Barcelona, sobretot tomàquets de la demarcació d'Almeria. Els pocs venedors que venen productes propis són cada dia menys. Els més artesanals s'atreveixen a posar cartells de productes ecològics; aquest és el cas d'un venedor que ve cada dimecres i dissabte a vendre al mercat des de Pontons (Alt Penedès), el principal reclam del qual són les pomes de secà, les quals, tot i el mal aspecte són les primeres que s'acaben.

²⁵ Pla d'Ordenació dels Equipaments Comercials de Valls

Els paradistes es queixen del tracte que reben per part de l'ajuntament, molts d'ells voldrien que l'emplaçament del mercat canviés i que es celebrés en llocs considerats més cèntrics per atraure més consumidors. L'accessibilitat amb el cotxe n'és un dels altres problemes. La construcció de l'aparcament al Pati no ha fet augmentar el número de consumidors al mercat i és que tal com afirma un venedor del mercat "si el client no vol baixa al barri, per molt que posis un aparcament no seguirà baixant".

4.1.5.- Anàlisi de l'estructura comercial del centre històric de Tortosa

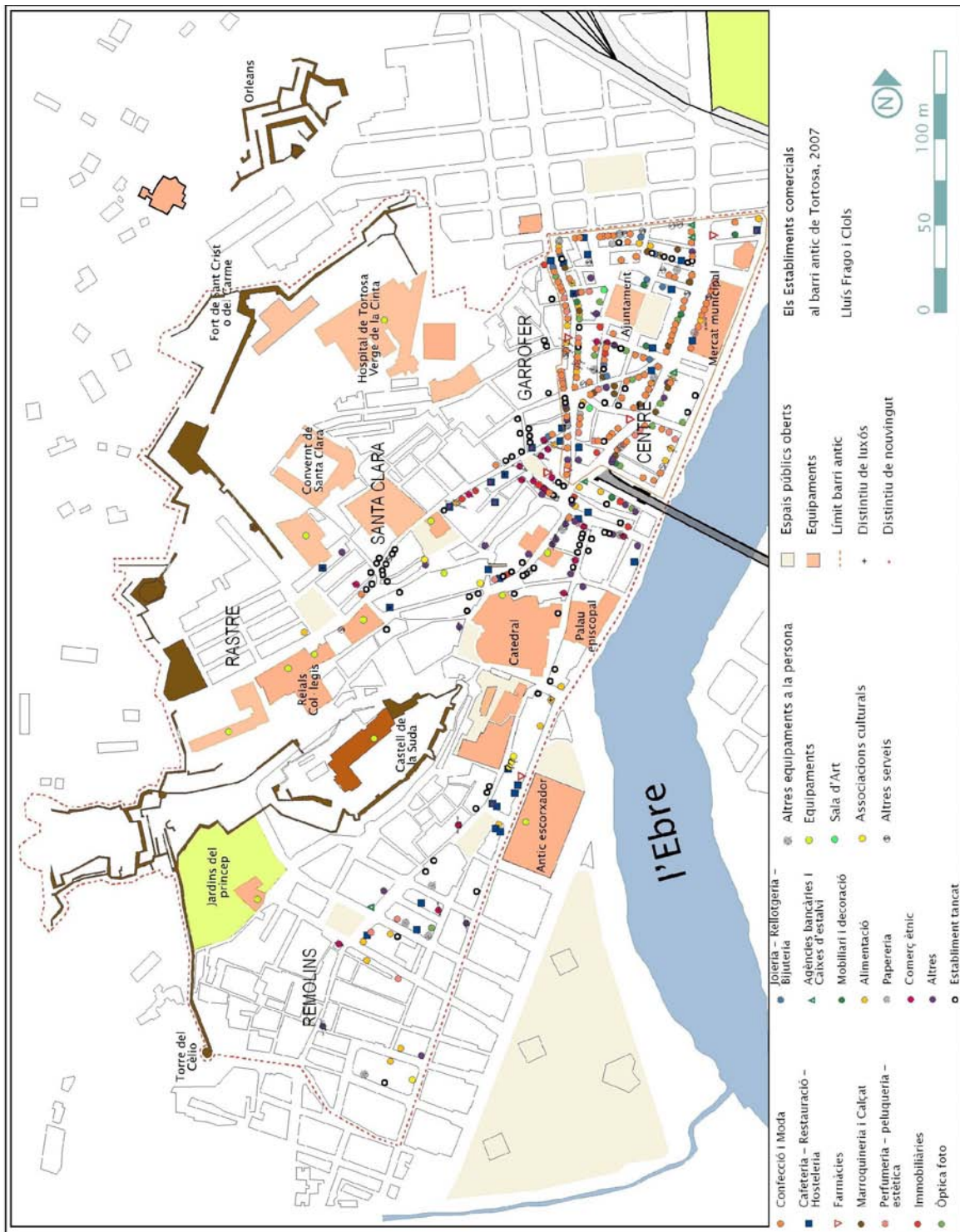
En el moment de la realització del treball de camp i la posterior confecció del mapa referent a l'estructura comercial del centre simbòlic de Tortosa, s'han localitzat un total de 307 establiments comercials actius. L'oferta comercial del centre de Tortosa està determinada principalment pels nombrosos establiments comercials dedicats a la venda de roba i la confecció, un total de 91. Els establiments dedicats a l'alimentació i aquells que ofereixen serveis de cafeteria, restauració i bar són també nombrosos en el perfil de la oferta comercial, un total de 31 i 29, respectivament. Els establiments comercials dedicats a la venda de productes de perfumeria i perruqueries, els establiments ètnics i les botigues dedicades a la venda de productes de marroquineria i calçat, són altres tipologies d'establiments comercials que tenen un pes important en l'estructura comercial de la ciutat antiga de Tortosa, localitzant-se'n un total de 18, 17 i 15, respectivament. Altres tipologies comercials són menys nombroses, a excepció d'aquella que configura la tipologia d'altres (altres, altres complements per la persona i altres serveis) on s'hi engloben un total de 57 establiments comercials.

L'estructura comercial del centre simbòlic de Tortosa

Tal com es pot observar en el mapa realitzat (**Mapa 4.5**), l'estructura comercial del barri antic de Tortosa presenta una important dualització, consolidant-se àrees amb una elevada densitat comercial davant altres àrees molt menys dinàmiques, algunes amb una estructura comercial molt discontinua i altres sense cap estructura .

La principal àrea d'aglomeració al barri antic és aquella denominada com a àrea del *Centre*. En aquest sector s'hi concentren un total de 207 locals actius, d'un total de 307 que es comptabilitzen al llarg del tot l'àmbit d'estudi. En termes relatius, el 65 % dels locals comercials actius que hi ha al llarg de tot el barri antic es troben en aquest sector, àmbit que representa menys d'una cinquena part de tota l'àrea investigada. 60

Mapa 4.5: Estructura comercial del centre simbòlic de Tortosa. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

d'aquests locals es localitzen a l'eix format pel carrer Sant Blai i de l'Àngel, i 57 ho fan al llarg de l'Avinguda de la Generalitat; els 90 restants, es reparteixen pels altres carrers d'aquest sector. L'estructura comercial de la ciutat antiga de Tortosa té al Mercat Municipal un important node de centralitat, localitzat a l'àmbit del *Centre*. Compta amb 100 parades, de les que 85 són negocis actius actualment.

Més enllà d'aquesta àrea comercial, la principal del barri antic, el *Centre*, no es detecten altres àrees comercials importants en l'àmbit d'estudi. Sí que s'han d'anomenar petites àrees on la presència de les botigues en el paisatge no és rar, però en cap dels casos s'està parlant d'unes àrees d'aglomeració comercial de la envergadura de la del *Centre*, aquests serien els casos de: els entorns de la catedral (denominat com a barri de la catedral), la plaça Montserrat, i el barri de Remolins.

Els sectors del barri antic que no són gens comercials corresponen a aquells amb pendent, aquest seria el cas dels barris de Santa Clara, el Garrofer i del Castell, tots tres adossats a les terrasses fluvials orientals que vessen sobre el riu Ebre.

L'àrea del Centre

Els carrers que configuren aquesta àrea estan determinats principalment per la continuïtat comercial que s'estableix al llarg dels baixos, sent l'àrea del centre la que té la màxima aglomeració comercial. Els carrers que són més comercials acostumen a ser tan sols per a vianants i el seu paisatge presenta una homogeneïtat destacable, sobretot pel que fa a l'empedrat i a les característiques del mobiliari urbà, com per exemple papereres i fanals.

La presència de locals comercials inactius a l'àrea del Centre és poc freqüent, identificant-se'n un total de disset, que apareixen distribuïts heterogèniament en l'espai. Els sectors de l'àrea amb menys densitat comercial són els que es localitzen a la banda meridional, al voltant de l'ajuntament, de l'edifici de Correus o a les vores de la plaça Emili Sanz i el carrer Cirera. En aquests àmbits més reduïts i amb menys densitat comercial, la tipologia d'oferta és menys especialitzada. S'observen alguns enclavaments amb nul·la estructura comercial, com per exemple la plaça Banys o sectors específics del carrer de Sant Blai. Aquests espais presenten un molt mal estat de conservació dels seus immobles.

L'àrea comercial del Centre manté continuïtat comercial amb el sector immediat de l'eixample, conegut com el barri del Temple, espai que té com a via principal el carrer Miguel de Cervantes. Aquest carrer uneix la ciutat antiga amb l'estació i els vies del ferrocarril, infraestructura que manté un fort paper de frontera amb la resta de ciutat situada més enllà, cap al sud. També fora dels límits del *Centre*, però amb continuïtat al llarg de l'Avinguda de la Generalitat, s'assenta el parc municipal Teodor González, un espai arbrat i favorable per al passeig i amb fort simbolisme històric per la ciutat.

L'eix del carrer Sant Blai-carrer de l'Àngel

L'aspecte del principal eix comercial de Tortosa, format pels carrer Sant Blai - carrer de l'Àngel, és comparable amb el d'altres carrers comercials d'altres ciutats mitjanes catalanes. La principal característica és l'ús exclusiu per a vianants durant els horaris comercials, un fet que en aquells carrers comercials n'afavoreix el consum. Tal com es pot observar al mapa confeccionat per aquesta investigació, el que predominen més són les botigues dedicades a la venda de roba, l'oferta de la qual és d'estils diversos.

A partir de l'observació fluctuant, l'oferta majoritària de les botigues és d'estil juvenil. Principalment hi freqüenten consumidors joves també, observant-se en el moment del treball de camp²⁶ com bona part dels consumidors tenien entre 15 i 25 anys. Algunes de les botigues dedicades a la venda de roba de moda són franquícies de marques conegudes de capital internacional, com per exemple *Adolfo Domínguez* o *Benetton*.

S'observen alguns establiments comercials luxosos, tal com ho indica la presència d'un parell de joieries de preus elevats i dues cafeteries que venen productes refinats i de preus elevats. També es localitzen alguns establiments dedicats a la venda de pa que a la vegada ofereixen serveis de cafeteria.²⁷ Dins de la tipologia dels establiments comercials s'ha de destacar la presència d'un petit supermercat que tot indica servir a la demana del mateix barri antic donat que no s'hi ofereixen productes ben quotidians.

²⁶ Agost del 2007.

²⁷ Els forns de pa al oferir el servei de cafeteria canvien substancialment el tipus de demanda i passen a localitzar-se en aquells espais d'elevat pas de persones, espais més centrals.

La vitalitat comercial que s'observa al llarg d'aquest eix sovint no correspon amb el d'un bon manteniment físic dels immobles on es localitzen els negocis. Molts dels edificis presenten símptomes evidents de desinversió. En un cas extrem, una botiga ha hagut de tancar per les amenaces evidents d'ensorrament de l'edifici.

A mesura que s'avança cap a la meitat septentrional del carrer s'observen diferències importants pel que fa al paisatge i a la tipologia comercial de la oferta. Els articles de venda passen a ser menys luxosos o gens luxosos, tal com ho demostra la presència d'establiments del tipus basar xinès, principalment destinat a les demandes de les classes populars, o també, una botiga d'objectes de regal de l'estil de "Tot a 100".

Els pocs establiments comercials en desús que es localitzen en aquest carrer es troben al sector septentrional, a l'àmbit on hi han establiments més populars tal com s'ha descrit en anteriors paràgrafs suara més amunt. Una part important d'aquests establiments comercials inactius presenten signes externs propis d'haver estat tancats durant un llarg període, tal com m'informen en el moment del treball de camp.

La concentració comercial de l'eix del carrer Sant Blai–carrer de l'Àngel, contrasta amb la inexistència de botigues als carrer immediats del barri del Garrofer. No és tan sols la forta discontinuïtat comercial que s'estableix entre l'eix principal i aquests carrers immediats, sinó que es passa ràpidament des d'un dels carrers de vianants més freqüentats de la ciutat antiga de Tortosa a carrers morts comercialment parlant i propers a la desintegració física de les edificacions.

L'Avinguda de la Generalitat

Aquest és l'altre gran eix de l'àrea comercial del *Centre* de la ciutat antiga de Tortosa. L'oferta difereix d'una manera important respecte l'eix anterior. Aquest canvi en el perfil de l'oferta van vinculats amb el tipus d'accessibilitat. Mentre l'eix del carrer Sant Blai–carrer de l'Àngel és essencialment per a vianants, l'Avinguda de la Generalitat, és per a trànsit rodat. La tipologia de les botigues és més variada que l'eix descrit anteriorment, destacant-se establiments que en cap cas es localitzen als carres per a vianants de les illes interiors de l'àrea del Centre, on el tipus de productes que allà s'hi venen i els serveis que s'hi ofereixen van vinculats amb el simbolisme del carrer més comercial de Tortosa. Així, si a l'eix format pels carrer Sant Blai–carrer de l'Àngel hi freqüenten els serveis i objectes per la persona, a l'Avinguda de la Generalitat hi ha

establiments molt diferents, com per exemple una ferreteria o una franquícia de la cadena de supermercats de La Sirena. A nivell de l'espai que requereixen aquestes botigues, els locals de l'Avinguda de la Generalitat són molt més grans que no pas els dels carrers Sant Blai–carrer de l'Àngel.

Tot i la presència d'establiments comercials que no es troben als carrers de vianants del Centre, segueixen sent molt nombrosos els establiments dedicats a la venda de roba i d'altres productes tèxtils. El perfil de l'oferta és d'un estil menys juvenil que el dels carrers de vianants de l'àrea del Centre, sent freqüents les botigues dedicades a vendre roba d'estils propis d'edat adulta, talles grans,²⁸ i un altra especialitzada en vestits de noces. Les botigues de roba properes al mercat municipal, tenen com a comú denominador que venen bates, batins i camises de dormir. Aquest tipus d'oferta de roba és característica dels entorns dels mercats municipals d'arreu de Catalunya.

El sector de la plaça Montserrat

Tot i la proximitat de la plaça Montserrat i el carrer Montcada (antic eix comercial tradicional de la ciutat) amb l'eix del carrer Sant Blai–carrer de l'Àngel, és necessària la individualització d'aquest sector, sobretot a partir dels canvis en la tipologia de l'oferta comercial i dels serveis. Aquest lloc ve determinat per la presència de comerços i serveis ètnics, intercalats amb locals comercials avui en dia en desús, tancats al llarg de la dècada dels 90.²⁹

Els establiments comercials ètnics engloben quatre supermercats àrabs,³⁰ dues carnisseries *halal*³¹, i altres serveis estretament vinculats amb la presència de novingudes a la ciutat, tal com ho demostren els dos locutoris. Clarament associat al mercat específic dels nouvinguts s'ha de destacar la presència de dues perruqueries i una immobiliària.³² Sense oferir serveis o productes específics dels nouvinguts, la

²⁸ La moda juvenil va associada a talles petites (34-42).

²⁹ Treball de camp Agost 2007

³⁰ Aquesta tipologia de comerç ve determinada per la oferta de productes bàsics d'alimentació, comuns a un supermercat convencional, però amb marques específiques dels països d'origen.

³¹ Les carnisseries *halal* poden ofertar en el mateix establiment altres productes, no obstant, l'establiment es caracteritza per l'oferta específica de carn matada a l'estil *halal*, és a dir, segons el ritu musulmà.

³² Diversos elements testimonien el vincle que estableixen aquestes dues perruqueries i la immobiliària amb el comerç ètnic. Els anuncis en alfabet àrab de la immobiliària i els reclams estètics de persones amb trets facials de persones del Magreb de la perruqueria, son clars indicadors d'aquesta realitat. La propietat d'una immobiliària entre la població nouvinguda pot

presència d'un restaurant *kebab* acaba configurant l'estructura comercial ètnica d'aquest sector³³.

A partir d'observar els reclams de les destinacions on s'ofereixen trucades des dels locutori es pot conèixer la procedència dels nouvinguts que viuen al barri. Els locutoris que es localitzen a les immediacions de la plaça Montserrat són utilitzats principalment per magrebins, sovintejant-hi també nats a Àsia, principalment del Paquistán, i del centre i de l'est d'Europa, en especial de Romania³⁴.

Aquesta tipologia de botigues s'han assentat al llarg de la última dècada, sobretot a partir de l'any 2001.³⁵ Anteriorment a la plaça Montserrat i carrer Montcada s'hi assentaven altres comerços que entraren en crisi a partir de la dècada dels 80 i sobretot dels 90. Els locals comercials romangueren tancats fins entrat al segle XXI, moment a partir del qual, els nous comerços i serveis ètnics reobriren els antics locals comercials desocupats.

El conjunt de l'àrea guanyà en centralitat arran de l'obertura de l'única mesquita del Baix Ebre a la mateixa plaça Montserrat. Aquest temple és altament freqüentat per tota la comunitat musulmana de la ciutat i regió, sobretot durant els mesos d'estiu, període que les comarques de l'Ebre acullen un important gruix de temporeres al sector primari.

A la plaça Montserrat, s'han descrit diversos conflictes d'usos al llarg dels últims cinc anys. Aquests han estat suscitats per l'ocupació de l'espai públic durant les sessions de pregària, moment en que el local habilitat per a la culte no pot encabir la totalitat dels fidels. La demanda d'un local més gran ha estat reiterada, tanmateix l'ajuntament no n'ha cedit cap de millor fins al moment. Altres conflictes han aflorat al voltant dels pels usos comercials, sobretot al voltant de l'obertura de locutoris a la ciutat. Al gener del 2008 les ordenances municipals establíen que no es podien obrir

ser indicativa de la capacitat d'estalvi que han realitzat aquestes persones des del moment que van arribar. S'ha de tenir en compte els baixos preus que van assolir els immobles al tombant del segle XX al centre de Tortosa.

³³ La popularitat dels restaurants *kebab* s'ha estès més enllà de la demanda dels residents on és típic.

³⁴ Aquest fet és comprovable a partir dels cartells que mostren els preus a l'aparador de l'establiment. Les promocions i les banderes, són indicatives dels clients que hi sovintegen

³⁵ Pla Integral del Centre Antic de Tortosa (2005).

nous locutoris a menys de 200 metres d'altres establiments comercials similars. A partir de treball de camp directe, la mateixa plaça Montserrat també fou focus de conflictivitat social l'estiu del 2005, quan les divergències entre un grup de magribins i un grup de població d'ètnia gitana, acabà amb un mort per arma de foc a la mateixa plaça Montserrat en plena llum del dia.

El barri de Remolins

L'estructura comercial del conjunt d'aquest barri és força difusa, sense consolidar-se cap àrea d'aglomeració ni cap espai de concentració de les botigues. S'han de diferenciar dues àrees, els entorns de la plaça de la Immaculada i els entorns de la plaça Sant Jaume.

L'estructura comercial dels entorns de la Plaça de Santa Immaculada ve caracteritzada principalment per la seva difusió i per la poca densitat, localitzant-se un total de set establiments dedicats a l'alimentació -entre aquests, dues peixateries i tres forns de pa-, tres perruqueries de senyores³⁶ i un petit supermercat de tota la vida.³⁷ A la cantonada meridional de la plaça de la Immaculada es detecta un petit àmbit de concentració d'activitat econòmica, espai que destaca per la presència de l'única seu bancària que hi ha al sector.

A diferència d'altres barris de la ciutat històrica, la trama urbana d'aquest sector del barri de Remolins presenta una pauta ortogonal. En són excepció, alguns culs de sac que apareixen a l'antic call jueu, sector situat al nord del barri, a tocar de la Torre del Cèlio, o als carrers que enfilen pendent amunt cap a la Suda i que s'han d'adaptar al pendent. Els carrers menys freqüentats del barri mantenen els vincles de solidaritat veïnals que havien caracteritzat l'espai anteriorment. El carrer és l'espai de reunió dels veïns a les vesprades d'estiu, moment que els veïns treuen taules i cadires i fan petar la xerrada. Bona part de la vida del barri s'organitza al voltant de l'espai públic més

³⁶Les perruqueries de senyores són establiments econòmics de forta proximitat ja que a part de comprar-se un servei, en aquest lloc també es realitza un important intercanvi d'informació sobretot de les persones més pròximes del barri. És a dir, és on es fa safareig de les coses que passen al barri.

³⁷ Indicatiu de que és de tota la vida és el nom amb el que anomenen aquest establiment els veïns, Cal Ponxo. Ells mateixos em diuen que és un supermercat (tot i semblar més una botiga de queviures tradicional) de tota la vida. Em diuen que ja hi era abans de l'arribada de la crisi comercial del comerç quotidià desenvolupada arran de la consolidació de les noves àrees comercials en aquells sectors fora de la ciutat antiga.

important, la plaça de la Immaculada, espai arbrat a les quatre bandes i emplaçament actual de l'església de Remolins, edifici que fou desplaçat des de la plaça de Sant Jaume finalitzada la Guerra civil espanyola.

Formant part del barri de Remolins, també hi ha l'eix del carrer Major de Sant Jaume, de Santa Clara i la plaça Sant Jaume. Aquest eix i la plaça uneixen el barri amb el sector dels entorns de la catedral. S'hi localitzen algunes activitats econòmiques que convé destacar. A la confluència de la plaça Sant Jaume amb la Rambla Felip Pradell, hi ha un total de quatre bars. La majoria dels bars són freqüentats per classes populars residents al barri tal com ho demostren alguns elements observables a simple vista. Sabatilles i bata d'anar per casa són el comú denominador d'algunes de les persones que sovintegen aquests bars, mentre que l'aspecte certament brut del local, és un fet indicatiu d'un establiment que té la clientela assegurada. També s'observa al voltant de la Plaça Sant Jaume una estructura comercial vinculada a la demanda de nouvinguts, entre aquests un locutori, una carnisseria que talla la carn a l'estil *halal*, així com un parell de bars *kebab* regentats per població nouvinguda.

L'estructura comercial dels carrers que enfilen des de la plaça Sant Jaume pendent amunt sempre ha estat inexistent. En l'actualitat aquests vials es troben en estat ruïnós, realitat que es perpetua arran de l'afectació del planejament urbanístic que en preveu la demolició total a partir d'una Unitat d'Actuació que encara no s'ha executat. La imatge de deixadesa que suscita l'estat ruïnós d'alguns dels carrers del barri, es reproduïx amb les deixalles que s'escampen en espais simbòlics com els de la plaça Sant Jaume. La lectura d'alguns veïns sobre la presència de les deixalles a la plaça no deixa de traspuar certa xenofòbia, alguns veïns de la plaça Sant Jaume residents abans de l'arribada dels nous fluxos migratoris veuen en als immigrants com els principals culpables, diuen que encara no presenten un vincle afectiu amb l'espai i no el valoren³⁸.

El grup ètnic gitano és nombrós al barri de Remolins i no es pot deixar de banda a l'hora de la construcció simbòlica del barri. Aquesta ètnia resideix al barri des d'abans que es donessin els processos de desvalorització acusats dels anys 80 i l'aparellada segregació sócioespacial amb els nous fluxos d'immigrants. De fet, les famílies gitanes de tota la vida, i en contraposició amb l'estigma que rau sobre aquesta ètnia, han estat

³⁸ Aquesta informació s'ha extret després de la trobada amb els residents a la plaça Sant Jaume el juny del 2007.

des de sempre perfectament integrades a la vida quotidiana del barri. La integració social al barri de Remolins ha passat dos períodes difícils al llarg de les dues últimes dècades, sobretot arran de l'arribada de noves famílies d'ètnia gitana desvinculades dels vincles de solidaritat del barri. En primer lloc, la neteja olímpica³⁹ impulsà l'arribada de noves famílies gitanes al barri, mentre que amb el període migratori actual, un segon flux de famílies d'aquesta ètnia arribà des de Romania⁴⁰.

Els entorns de la catedral

Aquest sector mai ha estat molt potent comercialment parlant, ja que era un espai bàsicament residencial, lloc de residència de les classes benestants de la ciutat, tal com ho era el carrer de la Rosa, el més senyorial de tota la ciutat. No obstant, molts dels pocs establiments comercials que hi havia oberts acabaren tancant també, contabilitzant-se un total de vint-i-set establiments comercials en desús en l'actualitat a aquest sector de la ciutat. Alguns d'aquests antics establiments comercials que tancaren tornaren a ser obertes a l'entrada al segle XXI a partir d'establiments ètnics, siguin dedicats a vendre productes (supermercats àrabs) com a oferir serveis (locutoris). Tanmateix, i més enllà dels establiments ètnics, la característica principal dels establiments que en l'actualitat romanen oberts és la seva dedicació a la venda d'antiguitats. El carrer de la Rosa, és un dels eixos on es localitzen aquest tipus d'establiments, un total de dos botigues de venda d'antiguitats i una encarregada de vendre records. A la plaça de la Cinta, just a tocar del portal de Romeu, una altra botiga d'antiguitats, mentre que a la plaça de l'Absis de la catedral, una cinquena.

Aquests tipus d'establiments comercials es localitzen al sector estricte dels entorns de la catedral, espai del major valor patrimonial reconegut⁴¹ del barri antic, on hi ha els edificis de major interès patrimonial, com ara el palau episcopal, el portal de Romeu, o la catedral, així com també algunes cases nobles i senyorials del carrer de la Rosa. Aquest espai d'interès patrimonial contrasta amb el proper barri del Castell, conjunt urbà en procés de desintegració, on encara hi viuen famílies de classes populars en condicions totals d'imfrahabitatge.

³⁹ Pla Integral d'Intervenció al Nucli Antic de Tortosa (abril 2005)

⁴⁰ Trobada amb el capellà de l'església de la rectoria de Remolins (juliol del 2005)

⁴¹ S'ha de tenir en compte que la catedral de Tortosa és una bona mostra del migrat art renaixentista català.

4.2- Indicadors qualitius a partir de l'anàlisi de les estructures comercials

Cada tipus d'establiment comercial té una intencionalitat. Durant el període tradicional el paradigma de la distància era clau, a l'estil de la Teoria dels Llocs Centrals de Christaller (Christaller 1933). Avui en dia, amb l'augment de la mobilitat de les persones, a part de la proximitat al consumidor, l'estructura comercial també s'ha de vincular a la connectivitat. És així que establiments comercials serveixen a persones totalment allunyades, com per exemple aquells que es dediquen als turistes. Cada tipus d'establiment comporta un tipus d'utilització del temps, mentre que cada tipus d'establiment porta associada una escala geogràfica que en condiciona el tipus d'utilització del territori, anant des del global al local.

Els diversos tipus d'establiments comercials, amb les seves diferents intencionalitats i temps es troben als centres urbans interaccionant entre ells i incorporant una important complexitat. L'estructura comercial del centre acaba sent com un caleidoscopi on es comprova el dit per Milton Santos que l'espai és una acumulació de temps desiguals (Santos 1996).

Als diversos centres urbans estudiats no hi ha la mateixa presència d'establiments comercials, tant en tipologia com en quantitat. Aquest fet comporta que la direcció del temps sigui molt diferent en cada lloc i probablement en cap cas sigui idèntica sempre havent-se de tenir en compte els diferents contextos.

Aquest augment de la complexitat del centre a partir de l'estructura comercial i de les diferents direccions del temps és fruit de la profundització de la divisió del treball i de l'augment accelerat de la circulació dels fluxos. Durant la postmodernitat hi ha hagut una important diferenciació dels llocs, un aspecte que es torna evident en els casos de les capitals comarcals. Aquest fet contrasta amb els temps homogenis que mostraven aquestes capitals comarcals durant el període tradicional, moment en que les funcions de centralitat eren molt més limitades (mercadal, religiosa, administrativa i militar). En aquell moment la intencionalitat de l'estructura comercial de les capitals comarcals era quasi bé la mateixa.

Actualment, en alguns centres, la incorporació dels mecanismes del sistema capitalista postmodern ha comportat uns processos de canvi que es podrien descriure com de modernització (Santos 1996, Harvey 2003a). Hi ha altres estructures comercials de centres de ciutats que troben el seu origen en aquell període però que no s'han

modernitzat, mantenint un tipus d'estructura comercial característica del període tradicional. En altres casos hi ha hagut una progressiva marginalització de l'estructura comercial. En cada situació la direcció del temps és diferent.

4.2.1- Les franquícies de marques conegudes: modernitat i centralitat en algunes capitals comarcals

Amb la consolidació del procés de globalització a partir de la integració funcional del sistema productiu també hi ha hagut una integració global de les formes de consum possibilitada per la unicitat de la tècnica (Santos 1996). Gràcies a aquest procés les empreses de capital forà han pogut obrir establiments comercials arreu del planeta a partir d'un contracte de franquícia, una condició que ha convertit aquestes marques en "conegudes".

En algunes ocasions l'arribada de les botigues franquiciades de marques conegudes es fa en detriment d'altres establiments comercials tradicionals. Aquestes marques disposen d'una major quota de consumidors i una major capacitat per localitzar-se en aquells punts més centrals de la ciutat al poder pagar grans quantitats de diners per al lloguer d'un local comercial. Aquest és el cas del carrer Monterols de Reus, el carrer comercial per excel·lència d'aquesta ciutat d'origens mercadals. Durant l'any 2007 foren quatre els establiments que tancaren per donar lloc posteriorment a una d'aquestes marques conegudes. Així, la Pastisseria Jordà oberta l'any 1850 ha traspassat el local a l'empresa *Ibercius* dedicada a la venda d'embotits selectes; *El bazar el regalo* ha estat traspassat a l'empresa *Inditex* perquè s'hi obri un *Zara Home* (Diari de Tarragona 2008) (**Fig.4.9**). Aquests establiments s'han obert tant als carrers comercials com als *shopping centers* i *malls*.

Per aquesta tesi doctoral s'han escollit algunes marques de roba conegudes juvenils perquè es consideren nodes d'atracció importants que permeten entendre part del funcionament del carrer comercial d'una ciutat petita o mitjana. A nivell territorial es parteix de la idea que la presència d'aquestes botigues dinamitza el conjunt de l'estructura comercial, realitzant el paper de locomotora comercial. S'han deixat de banda les marques conegudes de restauració ja que no s'han considerat elements modernitzadors ni locomotores del carrer comercial d'una capital comarcal.

Figura 4.9:

El carrer Monterols de Reus, l'eix comercial més important de la capital del Baix Camp. En aquest carrer, al llarg dels últims 4 anys s'han produït importants processos de modernització de l'estructura comercial a partir de botigues de marques conegudes.

Font: elaboració pròpia (2008).

S'ha recorregut al treball de camp per determinar el què és una marca de roba coneguda franquiciada. S'han considerat marques conegudes de roba juvenil: *Calzedonia, Benetton, Zara, Bershka, Massimo Dutti, Mango i Bershka* moltes de les quals formen part d'un mateix grup empresarial⁴².

Territorialment, la difusió d'aquests "establiments franquiciats de marques conegudes" arreu de les ciutats catalanes, a grans trets, segueix el patró d'una xarxa urbana d'estil jeràrquic basada en la població⁴³. Així, com més gran és la ciutat un major nombre d'establiments s'hi localitzen i viceversa. Aquest model no és absolut i queda distorsionat per la diferent capacitat de consum que exerceix una ciutat o un centre comercial. Així, mentre el municipi de Tortosa és més gran demogràficament que Vic, el nombre d'establiments comercials franquiciats de marques conegudes és més nombrós a la capital d'Osona que a la de les Terres de l'Ebre.

Les ciutats turístiques i els centres comercials de localització suburbana són factors que distorsionen aquest patró de distribució jeràrquic basat en la demografia. Per exemple la població turística de Puigcerdà⁴⁴ disposa d'un total de quatre botigues de marques conegudes franquiciades al seu centre i no assoleix els 10.000 habitants, mentre que Balaguer, amb més de 15.000 habitants no en disposa de cap. Un cas també excepcional serien les poblacions turístiques de platja, com per exemple Lloret de Mar

⁴² Les marques *Zara, Bershka, Zara Home* i *Massimo Dutti*, juntament amb *Pull and Bear, Stradivarius, Oysho* i *Uterqüe*, formen part del *Grupo Inditex*.

⁴³ Aquest aspecte s'especifica els documents oficials d'aquestes marques.

⁴⁴ Es realitzà treball de camp en aquesta ciutat els dies 30 i 31 de desembre del 2008 i 1 de gener del 2008.

on aquest tipus d'establiments també és significatiu tot i la seva poca població empadronada.

Els motius pel quals s'ha escollit les marques conegudes en règim de franquícia com indicadors de la metamorfosi del centre d'aquestes ciutats són diversos. En primer lloc, la presència d'aquests establiments comercials al centre de les capitals comarcals és important pel seu significat. La seva presència és una prova empírica de la globalització al centre d'aquestes ciutats i conseqüentment els seus efectes són modernitzadors⁴⁵. El paper modernitzador contrasta amb l'efecte que exerceixen els establiments comercials tradicionals de capital local que freqüenten als carrers del centre d'aquestes ciutats i que han experimentat molts pocs canvis des del període tradicional fins l'actual.⁴⁶

Des de la geografia de la percepció, les formes dels establiments franquiciats de marques de roba coneguda són modernes. Els locals es caracteritzen per aparadors tots de vidre, fins al terra, els llums són al·lògens i il·luminen els maniquins vestits a la última moda que es veuen des del carrer, la música marca el paisatge sonor mentre el consumidor es perd per la botiga mirant l'espectacle, sense saber ben bé el que vol comprar, a vegades tan sols passa el temps. Unes característiques que contrasten amb l'estructura comercial tradicional d'aquests centres on les botigues freqüentment són de fusta, poc lluminoses i en entrar dins l'establiment directament el consumidor es troba amb la mirada del dependent que li pregunta "què vol".

L'efecte modernitzador d'aquest tipus de botigues a les capitals comarcals es veu reforçat pel mimetisme que estableixen amb les grans ciutats, realitats urbanes que han concentrat i difós les principals innovacions i modernitzacions tècniques durant el període actual, moment en que el pes de les grans metròpolis ha anat en augment. La presència de "marques conegudes franquiciades" a les ciutats catalanes es pot comparar amb l'efecte dels edificis en altura que als anys 70 també significaren modernitat i que

⁴⁵ S'utilitza el concepte de modernització de Harvey (2003b) en el sentit que la presència d'aquestes botigues representen l'arribada de les materialitats pròpies del perfeccionament del sistema capitalista, en aquest moment, anomenat globalització. Durant el període modern, per exemple, la modernització de la ciutat a partir dels establiments comercials va venir donada per la difusió de les botigues luxoses, tal com el mateix autor citat exemplifica en el seu llibre *Paris capital of modernity* (2003b).

⁴⁶ Sobre els pocs canvis que han experimentat les formes comercials des del període tradicional fins l'actual ja en deixa constància Carles Carreras al seu capítol al *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya* (Carreras i Verdaguer 2005).

les capitals comarcals volgueren construir per tal d'assimilar la seva imatge amb la de les grans ciutats del moment. En cada període, doncs, existeix una manera diferent de concebre la modernitat i un tipus concret de patró de difusió de les tècniques, així com uns canvis en el gust que van clarament vinculats amb qüestions culturals (Bourdieu 1979).

L'arribada d'aquestes formes comercials a les capitals comarcals i la seva relació amb les grans ciutats es comprova amb expressions com "ja tenim un *Zara* com Barcelona" o "ja tenim un *Mango*", expressions que denoten una concepció difusionista de les tècniques i una concepció lineal del temps, en el sentit de que el que es dona a les grans urbs com Barcelona acabarà passant a la resta de les ciutats més petites.

En segon lloc, la presència d'aquests establiments comercials indica dinamisme en referència al tipus de consumidors al que van destinats, freqüentment persones joves (tot i que sense investigar-ho acuradament no es pot saber) amb estils de vida globals, cosmopolites i amb capacitat d'adaptació ràpida als canvis que operen a les escales més petites i que les marques conegudes reproduïxen. És així que la seva presència exerceix un paper dinamitzador del carrer, arribant-se a concebre, en algunes ocasions, aquest tipus de botigues com "locomotores" comercials dels carrers.⁴⁷

La seva presència és indicadora, en tercer lloc, de centralitat i de capacitat de compra dels consumidors del lloc ja que bona part d'aquestes marques per localitzar-se en un lloc anteriorment realitzen acurats estudis de mercat així com de l'ambient comercial del lloc⁴⁸.

Tortosa, Vic i Vilafranca del Penedès són les ciutats on aquesta tipologia d'establiment s'ha pogut observar. Els establiments comercials de marques conegudes

⁴⁷ Aquesta concepció de "locomotora" d'aquests establiments comercials s'ha observat durant les reunions del Patronat de Comerç de l'Ajuntament de Valls on vaig participar durant l'any 2005 com a membre de l'Associació Cultural l'Aleta. Tanmateix, s'han recollit experiències contràries que desmenteixen aquests efectes de les marques conegudes de roba franquiciades. Segons informa la tècnica en promoció cultural de l'Ajuntament de Palafolls (Maresme), la localització de les botigues que el grup INDITEX ha localitzat al centre no han servit per dinamitzar a les àrees comercials de la població.

⁴⁸ Es coneix el cas específic de la marca coneguda de roba de moda, *Zara*, marca d'INDITEX, que requereix una massa mínima de 30.000 habitants a l'àrea de mercat. En el ram de la restauració es coneix el cas de la cadena de restaurants *Lizarran* que va desistir d'implantar-se al centre de Valls al·legant que a l'espai li faltaven alguns anys per poder acollir un restaurant d'aquella tipologia en clara referència a l'estat de degradació del centre.

de roba de moda que s'observen en el seu centre són: *Calzedonia*, *Benetton*, *Zara*, *Bershka* i *Massimo Dutti*. A Valls i Balaguer no s'observen botigues de roba de marques conegudes en règim de franquícia, tot i la presència d'altres de menys conegudes, com per exemple *Intimissimi* o *Tentazioni* de capital italià, al carrer de la Cort de Valls.

La localització d'aquest tipus d'establiments a les ciutats investigades no és molt variada, ha de ser en aquells llocs més freqüentats, a les àrees que podríem considerar com a "prime", de major centralitat. No s'han observat establiments comercials d'aquestes característiques fora de les àrees més centrals de la ciutat. La localització d'aquests establiments es fa al carrer amb major centralitat del centre de la ciutat que per als casos específics corresponen al carrer Cardona (Vic), el carrer Sant Blai (Tortosa) i el carrer Ferrers (Vilafranca del Penedès) (**Fig. 4.10**). Existeix una excepció, la localització de la botiga que la cadena *Mango* té al carrer Jacint Verdaguer de Vic, eix urbà fora del sector que en aquesta investigació s'anomena com a centre tradicional (el recinte emmurallat) però molt a prop d'ell. Les raons d'aquesta excepció es poden trobar en el fet que *Mango* és una marca catalana i es mou amb paràmetres més propers a l'escala local.

Figura 4.10:

Establiment de la marca italiana *Calzedonia* i sucursal bancària al carrer Parellada de Vilafranca del Penedès.

Font: elaboració pròpia (2007).

4.2.2- Pubs, bars de copes i restaurants de nit: la dinamització d'alguns centres per part de la joventut

La creixent terciarització de la economia i la major disponibilitat de temps per al consum ha comportat una difusió important dels espais dedicats específicament a l'oci,

entès com aquella activitat la finalitat principal de la qual és consumir temps.⁴⁹ Els centres de les ciutats són espais privilegiats per aquest tipus d'activitats. Es coneixen exemples del centre de Barcelona on aquesta activitat s'ha difós, com els casos dels barris del Raval i de la Ribera, relacionats amb la centrificació. Procés que ha estat investigat per al barri del Raval a partir de l'estudi dels nous residents de la mà de Sergi Martínez i Rigol (Martínez i Rigol 2000, 2005, 2009). El vincle entre centrificació i colonització del centre per part de bars i restaurants es fa pal·les a Tarragona i Manresa. Des de l'adjudicació del títol de Patrimoni de la Humanitat a la Part Alta de Tarragona (el centre simbòlic de la ciutat), integrada en un procés de degradació des de la dècada dels 70, aquest lloc ha acollit tota una família de nous restaurants i locals d'oci. A la capital del Bages, a partir del treball de camp realitzat i la contrastació amb la informació subministrada per la revista Viu Manresa (Ajuntament de Manresa 2007) s'han obert un total de 12 nous establiments vinculats a la restauració i a l'oci nocturn des del 2004, tots ells, i tal com s'especifica a la revista, regentats per joves que a partir de les noves tendències que han portat han dinamitzat la vida cultural del centre.

La diferenciació entre pubs i discoteques és fa a partir del règim d'horaris d'obertura: els pubs romanen oberts fins les tres de la nit i les discoteques fins a les sis de la matinada. Per aquesta investigació són representatius els "pubs". Els "casals i ateneus de joves" han estat incorporats a aquesta categoria a partir de la similitud funcional i horària. La obertura al centre dels "casals i ateneus de joves" denota un procés d'apropiació per part de la joventut del centre simbòlic de la ciutat.⁵⁰ Molt sovint aquest tipus de locals es localitzen en espais privats (subterranis, baixos familiars, etcètera).

En referència als pubs, la presència d'aquests establiments és desigual entre les ciutats. Entre les cinc ciutats investigades, el centre de Vic és on la seva presència és més significativa, se n'han comptabilitzat un total de cinc. Només és aquí on es deixa sentir la frase "anar a prendre alguna cosa pel centre", sobretot entre els estudiants universitaris. A les altres ciutats els locals dedicats a l'oci nocturn són inexistents o

⁴⁹ Els estudis sobre oci són nous. Donada la novetat cal destacar la tesi doctoral sobre oci nocturn de Jordi Nofre (2009).

⁵⁰ A diferència del què passa a les grans ciutats, com per exemple Barcelona on sovintegen els locals ocupats, aquests locals a les capitals comarcals són de propietat o en règim de lloguer. Aquest fet pot anar relacionat amb la major disponibilitat de patrimoni que les famílies tenen a les capitals comarcals, un fet que escasseja més a les grans ciutats com Barcelona.

insignificants: a Vilafranca del Penedès n'hi ha un i a Valls un altre que durant el dia és cafeteria i durant la nit passa a ser un bar de copes.

Si els locals d'oci nocturn tan sols són significatius a Vic, la presència de locals d'entitats juvenils, moltes d'elles polítiques, apareix a totes les ciutats. En són exemple: Casal popular Panxaampla de Tortosa, Casal popular la Turba de Valls, Ateneu X de Vilafranca del Penedès, Casal popular Manel Viusà de Vic o el Casal popular Pere III de Balaguer. En els casos dels centres poc conservats d'aquestes ciutats, tal com són els casos de Valls, Tortosa o Balaguer, l'obertura d'aquests ateneus i casals ha estat la primera aposta significativa de retornar el simbolisme que ha perdut el centre. Aquest fet va en relació directa a la fase de pioners del procés de centrificació. A la vegada aquest procés va en relació amb la importància que tenen els moviments socials en el futur de les ciutats mitjanes i petites, una relació que Lobato Correa va tractar en la seva conferència d'obertura del "*II Simpósio Internacional Cidades Médias: Produção do Espaço e Dinâmicas Econômicas*", realitzat a la Universidade Federal de Uberlândia el novembre del 2006 i que posteriorment ha estat publicada al llibre *Cidades Médias, espaços em transição* (2007).

Els locals d'oci nocturn a nivell temporal venen caracteritzats per dinamitzar els carrers durant les hores nocturnes un fet que en cas de trames urbanes irregulars com les del centre poden contrarestar els possibles efectes "topofòbics" (Tuan 1974) del lloc durant la nit.

Les racionalitats de la localització d'aquests locals culturals i ociosos al centre de la ciutat ve relacionada amb motius diversos. A partir del cas ben estudiat de Valls, el baix preu del lloguer i de la compra en són la primera causa, un motiu que molt probablement també explica els casos de Balaguer i Tortosa. La seva localització no ve donada tan sols per la oferta sinó que també ve motivada per part d'aquesta població que cerca llocs simbòlics i identitaris. Aquest fet ha estat ben estudiat per al cas de Valls on es decidí canviar el Casal popular la Turba des del carrer de la Muralla Sant Antoni, un lloc poc cèntric, fins la plaça de la Zeta, un lloc més central i amb el lloguer més elevat.

La presència de locals d'oci nocturn entra en confrontació amb altres funcions urbanes del centre de la ciutat, essencialment la residencial, tal i com el paradigma del barri barceloní de Gràcia exemplifica. Sense arribar als nivells de soroll, de brutícia i de

males conductes que es detecten al centre de Barcelona durant les nits de cap de setmana, la problemàtica del soroll al centre vigatà s'ha fet evident fins a tal punt que els locals disposen de persones contractades que es dediquen a fer reduir el volum de la veu de la gent que roman a l'exterior.

Els motius pel qual uns centres disposen d'oferta de locals d'oci nocturn i uns altres no, no han estat investigats. Tanmateix si que s'observa relació directa entre ciutat universitària i oci nocturn al seu centre, tal com ho demostra el cas de Barcelona, Tarragona, Reus o Girona, i Vic.

4.2.3- Establiments per a turistes

Són diversos els tipus d'establiments que exerceixen funcions turístiques. Els establiments comercials turístics corresponen a diverses tipologies. En primer lloc poden ser específicament per a turistes, com per exemple botigues de souvenirs, freqüents a carrers centrals com les Rambles de Barcelona o el centre de Tarragona, així com moltes localitats turístiques de muntanya i platja. En segon lloc poden ser establiments generals però que serveixen als turistes tal com es demostra a partir de cartells on hi posa, "típic de ..." observable a la plaça major de Vic. A Vic també hi ha establiments que venen records de la ciutat en forma de figuretes, però sobretot botigues dedicades als productes típics de la zona: embotits de la plana de Vic. Un tercer tipus d'establiment on els turistes hi van a comprar són aquelles botigues que podríem denominar com "normals" però que freqüenten els visitants. Es fa difícil poder distingir quins són aquests establiments donada la necessitat d'un treball de camp més acurat i profund i tan sols s'ha comprovat *in situ* a les botigues de marques conegudes en franquícia que hi ha al carrer Pelai de Barcelona.⁵¹

Els horaris comercials dels establiments comercials turístics acostuma a ser diferents que els dels altres establiments convencionals. Les botigues que venen embotits al voltant de la plaça major vigatana tenen obert els diumenges, per tal de servir als visitants que arriben a la ciutat aquell dia. La necessitat d'uns horaris comercials adaptats a aquest tipus de demanda ha comportat la redacció d'una normativa específica per aquests casos que permet als comerciants obrir els diumenges al matí, tal com passa a Tarragona.

⁵¹ En més d'una ocasió la freqüència dels turistes en aquests establiments és comprova quan els dependents d'aquestes botigues s'adrecen per inèrcia a client en anglès, tal com ha passa a l'establiment que *Pull & Bear* té al carrer Pelai de Barcelona.

La funció turística que desenvolupen els establiments comercials a les ciutats de Vilafranca del Penedès i Vic tan sols és comprova a partir d'indicadors visuals. La mateixa funció turística ha atorgat nous continguts a les formes comercials pretèrites de la ciutat, com és el mercat tradicional a l'aire lliure en els dos casos. Aquest eixamplament del contingut d'aquestes formes comercials es comprova al mercat del dissabte de Vilafranca del Penedès on algunes parades es dediquen a vendre fotografies de la ciutat i de les seves manifestacions folklòriques més importants (**Fig. 11**). És durant l'estiu que hi acudeix el màxim gruix de turistes, sobretot internacionals, i principalment de França, que visiten la ciutat atrets pel denominat "turisme enològic" del Penedès⁵². Durant la resta de l'any els turistes que visiten la capital del Penedès són molt pocs.

Figura 4.11:

Parada del mercat de Vilafranca del Penedès on es venen imatges dels diversos elements folklòrics de la ciutat.

Font: elaboració pròpia (2009).

El mercat del dissabte a la plaça major de Vic és estratègic per al desenvolupament turístic de la ciutat, un fet que atorga nous continguts (l'espectacle) i funcions (la turística) a les activitats tradicionals (la funció comercial). Per indicació de l'administració local, si un dels dies de mercat (dimecres o dissabte) cau en dia festiu s'aconsella als mercaders que celebrin el mercat donada l'arribada de visitants vinguts sobretot de la Regió Metropolitana de Barcelona.

4.2.4- El comerç ètnic: globalització i pèrdua de centralitat comercial tradicional

La presència d'establiments comercials ètnics és un indicador destacable del procés immigratori que es va iniciar a la dècada dels anys 90 a totes les ciutats de l'Estat espanyol i per inclusió, les ciutats mitjanes i petites catalanes i que es relaciona amb la globalització de l'economia. La seva presència és una mostra de la diversitat cultural i ètnica de la ciutat.

⁵² Informació extreta del treball de camp.

L'obertura d'aquests establiments és més o menys recent⁵³ (a partir del 1999 en la majoria dels casos) i dins aquesta tipologia s'hi troba una diversitat destacable d'establiments, sent les carnisseries *halal*, els locutoris, els supermercats ètnics, barberies i les immobiliàries els més nombrosos. Els locutoris van directament relacionats amb les necessitats dels nouvinguts. Els països amb els que s'ofereix l'establiment de trucada passa a ser un útil indicador per conèixer la procedència d'aquesta població nouvinguda. Sovint en aquestes establiments també es venen productes musicals connacionals, i menjar. Les carnisseries *halal*, poden confondre's amb una carnisseria regentada per autòctons, tot i així existeixen indicadors per distingir-les. Reclams que fan explícit aquest mode de matar l'animal, l'absència de carn i a vegades un quadre del Corà o una fotografia de la Meca. Els supermercats ètnics venen determinats per vendre productes propis dels països d'origen dels nouvinguts. Les barberies es distingeixen de les que no són de nouvinguts sobretot perquè en els reclams hi apareixen imatges de persones connacionals al propietari i els reclams estan escrits amb la seva llengua.

En referència als horaris comercials s'estableixen diferències importants amb la resta d'establiments comercials de les botigues del centre de les ciutats investigades. Freqüentment aquests establiments es caracteritzen per l'obertura fora dels horaris permesos per la llei. Aquest fet els hi atorga una funció comercial que els altres establiments, bona part tradicionals, no s'atreveixen a infringir, com és la obertura fora dels horaris estipulats per la llei.

Els negocis ètnics acostumen a ocupar antics locals comercials que havien servit a establiments comercials, principalment del tipus quotidià, però que han hagut de tancar per manca de sostenibilitat econòmica, un fet que ja s'esmenta en altres estudis (Solé et al. 2007). Acostumen a ser locals comercials on el lloguer és baix, unes condicions econòmiques que les ofereix el centre tradicional d'algunes ciutats. La presència d'establiments comercials ètnics al centre de la ciutat va relacionada amb la *rent gap* que es manifesta amb el baix preu del lloguer i venda d'aquests locals, una realitat que es deu a la disminució de la centralitat.

⁵³ A Valls el primer establiment d'aquestes característiques es va obrir l'any 2000 (Diari el Pati 2000)

S'ha comprovat com als centres que perden centralitat comercial, les persones nouvingudes són el principal grup social que obre nous establiments comercials en aquests llocs. Les causes que expliquen aquesta realitat són diverses. El centre perd centralitat comercial perquè ja no hi ha demanda, motiu pel qual el preu del lloguer i de la compra dels locals comercials va perdent valor al mercat. Donada la manca de demanda de locals comercials en aquest centre, el progressiu descens del preu dels lloguer i de la venda dels locals comercials en un determinat moment interfereix amb la demanda d'aquest tipus de locals per part de les persones nouvingudes. Inicialment, a les capitals comarcals investigades amb una periferització urbana recent, aquests són els únics llocs on la població nouvinguda pot llogar un local comercial ja que als altres emplaçaments els lloguers són molt més cars i no hi poden accedir. És així que el preu del lloguer i de venda de locals comercials al centre d'aquest tipus de ciutats molt freqüentment l'estableix la capacitat d'estalvi d'aquestes persones nouvingudes. Durant aquests darrers cinc anys aquesta tendència s'ha de matisar. S'ha produït un augment en la capacitat d'estalvi dels nouvinguts i del possible ascens del valor del lloguer i de la compra a partir de l'augment de les expectatives de negoci que polítiques urbanes com la Llei de Barris han representat (veure capítol 6).

A d'altres centres com els de Vilafranca del Penedès o Vic es manté la centralitat comercial de l'espai i conseqüentment la valorització econòmica dels locals comercials en termes de mercat és elevada. Aquest fet comporta que les persones nouvingudes no puguin obrir establiments a aquesta àrea donada la poca solvència per pagar un lloguer o comprar un local a un lloc de tan elevada centralitat. Aquest tipus d'establiments es troben en altres emplaçaments de la ciutat on els lloguers i la compra dels locals comercials són més baixos. A Vilafranca del Penedès s'ha observat aquest tipus d'establiments als ravals de la ciutat, mentre que a Vic als polígons suburbans del barri del Remei, llocs on viuen aquests grups de població.

A partir del treball de camp realitzat, l'estructura comercial corresponent a la dels nouvinguts hauria rellevat a l'estructura comercial tradicional basada en la proximitat; els negocis ètnics serien el nou comerç de proximitat de la ciutat.

Entre les ciutats específicament investigades la presència d'aquest tipus d'establiment comercial s'observa al centre de les ciutats: Tortosa (catorze locals), Balaguer (set establiments) i Valls (set establiments). En totes tres, el seus centres han

perdut centralitat comercial, i concentren establiments comercials tancats. Contraposada a la realitat d'aquetes tres ciutats, Vilafranca del Penedès i Vic, que han mantingut la centralitat comercial del seu centre, tal com s'ha dit, i que els locals comercials per llogar als nouvinguts són inexistents.

En el cas dels que estan al centre, el patró de localització d'aquests establiments comercials és bàsicament als carrers comercials secundaris, com per exemple el carrer Sant Antoni de Valls, la plaça del Pou de Balaguer o la petita plaça Montserrat de Tortosa. En alguns casos, com Balaguer o Valls es descriu la presència d'aquest tipus d'establiments en carrers molt més transitats i centrals i simbòlics, com per exemple el carrer de la Cort, o la plaça Major, de Valls i Balaguer respectivament.

Tot i que la presència d'aquests establiments comercials ètnics al centre de les ciutats vagi relacionada econòmicament amb la pèrdua de centralitat, la seva presència nivell cultural té altres conseqüències. Aquests establiments ofereixen una imatge que no va d'acord amb la desitjada pel lloc més simbòlic de la ciutat, les botigues són considerades com "les dels altres"⁵⁴.

Objectivament la presència d'establiments comercials ètnics s'ha d'entendre com la recuperació de l'activitat comercial del centre. Ideològicament però, la seva presència ha estat vista com la causant de la crisi comercial. Tanmateix, els establiments comercials ètnics han obert un cop els residents autòctons han tancat les seves botigues tradicionals (primer establiments comercials de proximitat i després de centralitat) i hi ha hagut disponibilitat de locals per a llogar o comprar. Certa conflictivitat social s'ha donat al voltant d'aquests establiments, redactant-se normatives municipals específiques per, en el fons, evitar poder donar més permisos d'obertura. Aquest es el cas del centre simbòlic de Tortosa (El Punt 2008a)⁵⁵.

⁵⁴ Personalment es coneix el cas de l'Associació de Veïns del Barri Antic de Valls que mai ha volgut convidar a les reunions a les persones nouvingudes al barri, principalment del Marroc.

⁵⁵ Aquest tipus de normatives s'han anat difonent arreu de les ciutats catalanes al llarg dels últims dos anys. En ciutats com el Vendrell o Vic, amb presència destacable de partits polítics xenòfobs com Plataforma per Catalunya, la persecució d'aquest tipus d'establiments s'ha fet a partir d'altres vies, com l'existència de cèdula d'habitabilitat, els horaris comercials, o a partir de la incompatibilitat de vendre alguns productes o serveis.

4.2.5- Botigues tancades: la pèrdua de centralitat

La presència d'establiments comercials en desús significa la desintegració de la funció comercial del centre. Aquest fet trenca amb la dinàmica tradicional de moltes de les capitals comarcals on el centre havia exercit la seva centralitat en el conjunt de la ciutat i comarca tal i com venia fent-se des de la fundació d'aquestes ciutats durant les primeres centúries del primer mil·lenni. Si es té en compte que les capitals comarcals foren determinades a partir d'àrees de centralitat comercial que exercien aquests espais de la ciutat en un moment en que tota la ciutat era centre, la desaparició d'aquesta funció en aquest lloc, o la seva emigració cap a altres emplaçaments de la ciutat, representa la pèrdua de funcions del lloc més simbòlic de la ciutat.

Primer de tot es comencen tancant els establiments relacionats amb el quotidià, sobretot alimentari: peixateries, forns, cansaladeries, pesca salada, fruiteries, botigues de queviures, etcètera, afectant també a aquell quotidià no alimentari: quioscos, papereries, etcètera. Més endavant tanquen els establiments comercials considerats de centralitat que ocupen lloc més prestigiosos al centre (un exemple és el Carrer Major), tal com són botigues de roba, llibreries, venda d'electrodomèstics, etcètera (Frago 2006). Romanen serveis com per exemple les perruqueries que serveixen principalment a persones d'edat avançada del barri amb mobilitats més reduïdes.

El tancament de les botigues significa que ja no tenen clients, un fet que molt sovint vol dir que el lloc ha deixat de ser freqüentat per les persones, o si més no que ja no és freqüentat per aquelles persones que hi compren⁵⁶. És més, freqüentment romanen botigues obertes però que no venen, tal com es desprèn d'algunes de les respostes transmises per alguns botiguers de Balaguer i Tortosa que afirmen estar esperant la jubilació per tancar el seu negoci. En la majoria dels casos es tracta de venedores que tenen l'establiment comercial tan sols com un complement en la economia familiar al ser locals de propietat i procedir els principals ingressos de l'altre membre de la família. Indicador d'aquest baix dinamisme és que moltes botigues no disposen de fulls de comptabilitat.

⁵⁶ Sovint hi ha carrers comercials on la gent hi passeja però no hi compra. Acostumen a ser carrers simbòlics, com per exemple el més senyorial, el més elegant. El simbolisme del lloc és el que atrau a les persones a passejar i no pas el "anar a comprar."

La crisi comercial del centre porta implícits altres conseqüències, significa la progressiva desaparició d'aquest lloc del quotidià de les persones, la mort del carrer i la mort d'una de les funcions essencials que havien caracteritzat aquestes àrees. La ciutadania en té molta consciència sobre aquest procés a partir de frases com el carrer de la Cort de Valls, el carrer Montcada de Tortosa, el carrer d'Abaix de Balaguer o el carrer Major de Cervera⁵⁷ “s'estan morint”, unes sensacions que reafirmen aquesta associació entre vida urbana i activitat comercial al carrer. Algunes vegades aquestes frases les emeten aquelles persones que elles mateixes han ajudat a l'estancament econòmic del centre, havent emigrat o deixat d'anar-hi a comprar.

Es comprova la progressiva desaparició del centre en l'imaginari de les persones que viuen a d'altres indrets de la ciutat. És freqüent escoltar a la capital del Baix Ebre i de la Noguera, botiguers que diuen frases com “la gent ja no salta el riu” o en el cas de la capital de l'Alt Camp: “la gent ja no baixa al poble”. També s'han conegut casos propers de vallencs, balaguerins i tortosins que afirmen poder estar mesos sense haver d'anar al centre simbòlic de la ciutat.⁵⁸

La desertització comercial del centre representa una important pèrdua de patrimoni urbà⁵⁹, tan material com immaterial. La desaparició de les formes comercials significa la pèrdua de les materialitats pròpies dels diversos temps. Probablement les formes més característiques siguin les botigues històriques que ja existien sobretot a partir de mitjans del segle XIX, investigades en altres obres del Grup d'Estudis Urbans i Comercials (Carreras i Verdaguer et al. 2006).

Cadascuna d'aquestes formes comercials pròpies de cada període presenta les seves particularitats, amb les seves formes d'aparadors, els materials específics utilitzats (fusta, vidre, etcètera) i la distribució de les mercaderies dins del local comercial específicament, etcètera. A la vegada desapareixen formes comercials específiques, els característics colors de les barberies, els tendals de les fruiteries ocupant el carrer,

⁵⁷ Tots tres poden ser considerats com els Carrers Majors i presenten una progressiva desintegració de l'activitat comercial de centralitat.

⁵⁸ Aquest tipus de processos que s'observen en el cas dels centres d'aquestes ciutats ja van ser descrits per l'Escola de Chicago als anys 20-30 del segle XX. Als anys 60 es van fer encara més evidents a les ciutats nord-americanes, un fet que en deixen constància diversos estudis clàssics de geografia (Carter 1972, Labasse 1973).

⁵⁹ Referent al tema d'entendre els establiments comercials com a patrimoni urbà consultar el llibre *Botigues històriques de Catalunya* (2006).

etcètera. És un tipus de pèrdua de patrimoni material poc considerat avui en dia des dels documents de gestió pública del patrimoni tal com ho demostra que cap establiment comercial és valorat pels catàlegs de patrimoni municipal de la ciutat.⁶⁰ Hi ha cert reconeixement per part del ciutadà o pel mateix botiguer a partir de plaques que rememoren l'any de naixement de la botiga, amb frases com: “des de,…” o “casa fundada l'any,…” Aquest tipus de reconeixement a mode institucional ja s'ha fet en ciutats grans com Barcelona amb diverses plaques commemoratives a l'entrada de cadascuna de les botigues. Tanmateix, tan sols es valoren aquelles botigues més antigues i especialitzades que han servit a les classes més solvents sense reconèixer el valor d'aquelles més modernes, com per exemple les dels anys 70, o menys especialitzades però que servien al quotidià de bona part dels ciutadans, com per exemple fleques i peixateries.

En contextos de centrificació (Carreras i Verdguer 2010) de les ciutats, aquests botigues històriques que estan en un procés de tancament per manca d'adaptació a la demanda del moment s'han refuncionalitzat (Moreno 2010), com és el cas d'una farmàcia a Manresa (**Fig. 4.12**) que actualment s'ha convertit en bar musical o una antiga ferreteria que ara funciona com a restaurant a Reus.

El tancament dels establiments comercials també significa la desaparició de tot el patrimoni immaterial que va associat a aquestes formes molt sovint simbòliques. Formaria part d'aquest tipus de patrimoni, la toponímia. Una toponímia molt sovint associada a famílies concretes amb noms com Ca Solé al carrer Major de Valls o Cal Sastre de Tortosa, en els dos casos, botigues que havien estat símbols del batec comercial del centre i que recentment han tancat. Des d'una escala gran, es dona una pèrdua de patrimoni toponímic quotidià que va molt més enllà del nom oficial de l'establiment però que tothom del centre coneix com Ca Mariquildo, Ca la Candelària, Ca la Bruta o Ca Seguidilles a Valls, o lo *Baratillo* de Lleida, per exemple.

La desintegració de la funció comercial tradicional del centre de la ciutat també significa que desapareix el ritme diari que caracteritza el carrer, quedant les formes comercials materials orfes de contingut. Amb el tancament de les botigues desapareixen les formes específiques d'utilització del territori que les havien caracteritzat, aquelles

⁶⁰ En aquest sentit l'autor d'aquesta investigació va intentar entrar per instància a l'ajuntament de Valls la catalogació de l'establiment comercial d'una antiga drogueria que encara mostrava les tradicionals formes comercials antigues i va ser desestimada la proposta.

formes associades al comerç quotidià i de centralitat comarcal, amb els seus fluxos (gent del barri, de la ciutat i de la comarca) i ritmes (el diari del comerç quotidià, al setmanal del mercat i la comarca). També desapareixen altres aspectes perceptibles pels sentits que també formen part d'aquest patrimoni urbà vinculat a l'activitat comercial. Són aspectes menys considerats pels estudis del comerç, com ara olors, que poden ser bons (com els d'una pastisseria o d'una torradora de cafè) com dolents (de fregits d'un restaurant, o el de ranci d'un bar); també es perden alguns sons, sovint rítmics, com els d'un taller tèxtil, a vegades esporàdics, com els del camió que distribueix les mercaderies a les botiga, o periòdics, com els de les tanques de les botigues al obrir i tancar cada dia. Desapareixen altres elements sonors: la remor dels carrets de compra al desplaçar-se pel terra, els grinyols de les portes que s'obren i es tanquen, el nyigui-nyogui de les persones fent safareig al carrer, l'olor del forn de pa o de la perfumeria que te les portes obertes, la ferum a rostit de la pollastreria, el soroll de recollir les tasses d'un bar, l'olor a puro dels bars típics de la ciutat com els Centres de Lectura o els Casinos, o l'olor a productes químics de la botiga d'agronòmics, etc. El patrimoni immaterial de la funció comercial del centre tradicional de la ciutat.

Figura 4.12:

Antiga drogueria reconvertida en restaurant al centre de Manresa.

Font: elaboració pròpia (2008).

També la presència de locals comercials en desús és la manifestació material del procés de desinversió al centre de la ciutat. Igual que l'existència de cases deshabitades és indicador per investigar un procés de desinversió, la presència de locals comercials tancats te un significat similar al representar la màxima manifestació de la desinversió en les formes urbanes, el tancament de la botiga. Fruit d'aquest fet, els locals comercials tancats poden ser utilitzats de la mateixa manera que es fa amb els habitatges

deshabitats per estudiar un procés de desinversió, la *rent-gap*⁶¹ (Martínez S., Moreno S., en premsa).

El procés de desinversió comercial no sempre es materialitza amb el tancament de les botigues, a vegades, l'oportunitat de negoci immobiliari i el baix preu dels lloguers comporta la obertura de determinats establiments. Els ètnics en són un tipus, com s'ha vist.

Coincidint amb el procés de desinversió del centre i el boom immobiliari d'inicis de la dècada del segle XXI (en el fons, dues cares de la mateixa moneda), eclosionen establiments dedicats al negoci immobiliari. Aquests són especialment nombrosos al centre de les ciutats de Valls, Balaguer i Tortosa. Entre l'any 2000 i 2005 a Valls es comprova la obertura d'un total de quatre immobiliàries, a Balaguer tres, i a Tortosa, un total de sis durant el mateix període. Algunes d'aquestes amb la desacceleració del mercat immobiliari actualment han tancat. Molts d'ells venen habitatges del mateix centre de la ciutat, indicador del moviment immobiliari que hi ha en aquest lloc.

Aquests són alguns dels aspectes que indiquen els establiments comercials tancats al centre de la ciutat. La seva presència és molt diferent depenent dels casos: Valls, Balaguer i Tortosa, són les ciutats on s'ha cartografiat un major nombre, amb un 40%, 47,5% i 20,1% respectivament, mentre Vic i Vilafranca del Penedès les que menys. El seu patró de localització és sobretot al llarg dels carrers comercials secundaris, on es concentraven molts dels establiments comercials quotidians i de menor centralitat. En aquests àmbits el paisatge comercial ve determinat per aquests locals en desús, tal com passa al carrer Sant Antoni de Valls, al carrer de dalt de Balaguer o al carrer Montcada de Tortosa. Aquests carrers inspiren sensació de deixadesa entre els veïns al ser els aparadors i distribuïdors caus de pols i brutícia. Tot i així la crisi comercial en els últims anys també es deixa sentir entre els establiments comercials de centralitat. En algunes ocasions els antics locals comercials s'han transformat en habitatges (**Fig. 4.13**) tal com ha passat en barris barcelonins com la Torrassa de l'Hospitalet de Llobregat (Nofre, 2006).

⁶¹ Hi ha altres aspectes de la funció comercial que serveixen per poder investigar un procés de desinversió, ja que són molts els establiments comercials que no reinverteixen a les seves formes comercials, i que conseqüentment no es modernitzen i no progressen, fent augmentar la *rent-gap*. Donada la subjectivitat a la hora d'investigar aquests aspectes és més complicat el seu estudi.

Figura 4.13:
Aprofitament d'una antiga botiga per
a ús residencial i comercial.
Font: elaboració pròpia (2009).

El manteniment de la centralitat comercial del centre de Vic i Vilafranca del Penedès no significa que siguin inexistents els locals comercials en desús ja que se n'hi observen 36 i 34 respectivament. Tot i que aquesta xifra pugui resultar considerable, la seva poca concentració demostra que no es una dinàmica general de pèrdua de centralitat comercial tal com passa en les altres tres ciutats tractades. La seva presència respon a altres dinàmiques inherents a la mateixa activitat: reformes, canvi d'ús de la botiga, canvis de negoci, ampliacions, etcètera, tal com ho demostren alguns dels cartells que apareixen als seus aparadors.

4.2.6- Els Mercadals: entre la pèrdua de dinamisme i la funció turística

Els mercats setmanals a l'aire lliure es remeten a l'essència de la vida urbana del període tradicional, fou a partir d'aquest plantejament que es van determinar les capitals comarcals: les àrees d'influència comercial, un tema sobre el que s'han dedicat molts esforços des de la Geografia Catalana. Tot i les noves formes de centralitat que han aparegut amb la caiguda del paradigma de la proximitat, l'existència d'un mercat setmanal segueix sent una variable de primer ordre per entendre la centralitat del centre i del conjunt de la ciutat.⁶² Els mercats a l'aire lliure, tot i que en diversos espais de debat es pensa el contrari, segueixen generant fluxos i en el cas de les ciutats històriques catalanes, són un gran node de centralitat que a la vegada articula una part important de la seva identitat tradicional.

⁶² L'estudi dels mercats catalans ha estat tradicionalment investigat des de la geografia donada la seva importància per la divisió comarcal, són diverses les obres que han tractat el tema (Casassas i Simó, Gumí 1978).

Aquesta funció tradicional de les ciutat-mercat catalana a nivell formal ha experimentat poques transformacions al llarg del temps. Es segueixen celebrant a les places i als mercadals de Catalunya com per exemple a la Plaça del Mercadal de Reus, al Mercadal de Balaguer o la Plaça Major de Vic, als carrers porticats nascuts per aquesta funció, com el Carrer de la Constitució de Vilafranca del Penedès, la Plaça de l'Oli de Valls, el Carrer Major de la Seu d'Urgell o de Sort. Els canvis formals han estat pocs, potser, el més visible, la substitució dels porxos pels tendals de plàstic.

A nivell funcional, l'adaptació d'aquestes formes tradicionals de centralitat territorial no ha seguit els mateixos camins, s'observen dinamismes molt diferents. Tot i no haver-se pogut investigar exhaustivament, el nombre de parades és un dels indicadors del dinamisme d'aquests mercats.⁶³ Després de treball de camp *in situ*, els mercats de Vic i Vilafranca del Penedès són els dos mercats on les parades són més nombroses. Durant els mateixos dies de treball de camp també s'ha pogut comprovar com la clientela és molt més nombrosa als mercats de Vic i Vilafranca del Penedès que no pas als de Valls i Balaguer, força menys dinàmics. En algunes ocasions aquests últims han estat objecte de campanyes promocionals.

El de la capital d'Osona ocupa tota la plaça Major de la ciutat i les parades s'estenen pels diversos carrers que la rodegen. El de Vilafranca del Penedès és tan o més dinàmic, ocupant bona part dels carrers del centre, podent-se afirmar que amb l'epicentre a la plaça de Sant Joan, tot el centre és mercat els dissabtes. L'afluència de compradors és tan elevada, a la majestuosa i ampla plaça major de Vic, com a l'entrellat de carrers de Vilafranca del Penedès, que és difícil transitar-hi amb un carret de la compra. A Vilafranca del Penedès als carrers més propers a l'ajuntament s'hi localitzen els establiments dedicats a la venda de productes alimentaris (carrer Constitució, carrer de la Cort, plaça Sant Joan), i és a les rambles (les dues grans avingudes que ressegueixen el perímetre murallat de la ciutat dissenyades per l'arquitecte barceloní Barenys a inicis del segle XX) on hi ha les parades dedicades a la roba i als productes tèxtils. A part dels possibles compradors metropolitans que hi acudeixen el dissabte, alguns dels compradors amb els que es va intercanviar impressions sobre el dinamisme del mercat apunten sobretot als penedesencs com els principals clients, un fet que

⁶³ El Pla d'Orientació dels Equipaments Comercials de Valls (Serret 2002) ofereix dades sobre el nombre de parades que hi ha al mercat del dissabte. Segons informen a l'oficina de promoció econòmica de Vilafranca del Penedès, el mercat de la ciutat compta amb 300 parades.

demostra el manteniment de la utilització del territori comarcament. Tal com diuen ells: “tota la comarca està a la vila”.⁶⁴

Il·lustratiu de la vitalitat d’aquesta forma comercial tradicional a l’hora de la globalització és la gran clientela pertanyent als grups de nouvinguts durant els últims deu anys. Aquest fet s’ha pogut observar específicament al mercat del dissabte de Valls, Vilafranca del Penedès i Balaguer. Aquest fet mostra l’essència interclassista de l’activitat comercial per al cas específic dels mercats a l’aire lliure.

Probablement el mercat menys dinàmic sigui el de la fruita i la verdura de Valls⁶⁵. Al llarg dels últims deu anys hi ha hagut un important descens en el nombre de parades al mercat, un fet que ha comportat que cada cop siguin menys els carrers i places que són ocupats per aquesta activitat. És així que places mercadals com la dels Alls, o del Blat han deixat d’acollir parades i tan sols romanen a la plaça de l’Oli, la de les Garrofes i al carrer Carnisseria. Un dels altres indicadors de la manca de dinamisme és que en el moment d’iniciar aquesta tesi doctoral, un elevat percentatge de la clientela del mercat de la fruita i de la verdura eren persones d’edat avançada, majors de 65 anys, sent inexistent els compradors joves d’entre 25 i 35 anys.

Un dels aspectes importants a tenir en compte a la hora d’entendre la centralitat del centre a partir del mercat setmanal a l’aire lliure és el ventall d’oferta comercial. En els casos del mercat de Balaguer, de Vilafranca del Penedès i de Vic els productes alimentaris i els de roba comparteixen un mateix lloc, sigui una plaça o un carrer. Aquest fet maximitza la centralitat del lloc i marca la diferència amb el mercat de Valls on la venda de productes de roba i d’alimentació es troba en llocs diferents i separats entre ells. Les parades de roba i estris de la casa es localitzen al passeig dels Caputxins, fora del centre simbòlic.

Tot i el diferent grau de dinamisme dels mercats ambulants de les ciutats–mercat anomenades, els mercats de les capitals comarcals encara es mantenen a diferència del

⁶⁴ Durant els treballs previs a la redacció del Pla Director Urbanístic del municipi d’Olesa de Bonesvalls realitzat pel Grup d’Estudis Comercials i Urbans (GECU) es va comprovar com el mercat a l’aire lliure de Vilafranca del Penedès era un pol d’atracció important d’aquell municipi.

⁶⁵ A la *Geografia General* de Carreras Candi (1913a) s’afirma que el mercat de la fruita i de la verdura de Valls és el més dinàmic de tot el Camp de Tarragona, una característica que contrasta amb la realitat actual.

que ha passat amb els mercats de petites rodalies que progressivament han anat desapareixent (Casassas i Simó, 1978). La presència d'aquesta forma comercial ha perdurat en l'ambient del centre de les ciutat al llarg de diversos segles un fet que va en relació amb el manteniment d'una centralitat regional basada amb el paradigma de la proximitat. Tanmateix amb el desmantellament del paradigma de la proximitat com a variable absoluta per explicar la realitat geogràfica, el dinamisme del mercats ambulant ha de ser posat a la llum de les noves formes d'utilització del territori que no es basen en aquest principi però que conserven el valor immaterial de la funció comercial del centre.

Els casos de Vic i Vilafranca del Penedès posen de manifest que el dinamisme del mercat és deu a algun factor més que s'afegeix a la centralitat regional. Mentre la funció comercial tradicional es manté vinculada a la comarca, és a dir, a la proximitat, al mateix temps la mateixa funció en si esdevé funció turística, tal com ja s'ha anomenat en anteriors apartats.

A banda dels mercats a l'aire lliure urbans s'han de destacar els popularment coneguts *mercadillos* com el de la Llagosta (Vallès Occidental), Viladecans (Baix Llobregat), Bonavista (Tarragonès), la Papiola (Baix Penedès) o Segur de Calafell (Baix Penedès), per exemple. Aquestes activitats però no van directament relacionades amb la vida del nucli urbà.

4.2.7- Entitats financeres: la centralitat terciària per excel·lència

Una de les parts més importants de la ciutat és el lloc on es concentren les agències de les entitats financeres. Aquestes són les activitats amb la capacitat d'ocupar els llocs amb els preus del sòl més elevats al ser negocis amb una forta participació en el sector immobiliari. Durant el període industrial, s'estructuren les àrees de la ciutat a partir del CBD⁶⁶. El lloc on es concentren aquestes agències d'entitats financeres correspon al que per a les grans ciutats en el context de la industrialització és coneix com CBD. En el cas de les ciutats estudiades les activitats financeres van relacionades amb el consum domèstic, a diferència dels CBD de les grans ciutats que es dediquen a la inversió i la gestió.

El CBD de la ciutat ha estat tradicionalment estudiat des de la geografia urbana, sent una preocupació important el mètode utilitzat per a la seva delimitació i el tipus

⁶⁶ Al voltant del CBD els sociòlegs de l'Escola de Xicago estructuraren diversos models de la ciutat, ja citats al capítol 1.

d'activitats que aquesta àrea ha de concentrar. Tot i la dificultat per aconseguir la informació, els estudis del valor del sòl es creu que són els més operatius de tots per a la seva delimitació. Un altre mètode utilitzat ha estat la presència d'edificacions en altura donada la seva relació directa amb el valor del sòl. Els estudis de Murphy i Vance (Murphy, Vance 1954) i posteriors (Murphy 1966, 1972) han estat els més rigorosos. Aquestes investigacions diferencien l'àmbit del CBD en dues subzones: el nucli i el marge.

Per aquest apartat ens interessa el sector denominat com a nucli. L'estudi d'aquesta funció a les grans ciutats s'ha realitzat a partir de la màxima concentració d'entitats financeres, seus d'assegurances i edificis d'oficines. La seva delimitació en a les grans urbs es fa a partir de la inexistència d'algunes funcions. Segons aquest criteri al nucli del CBD no hi poden haver funcions residencials ni industrials (Carter 1972: 283). Unes condicions que en el cas de les ciutats investigades no es donen ja que la mescla de funcions és evident al petit CBD d'aquestes ciutats, un fet probablement relacionat amb les seves dimensions. Les diferències entre el CBD de les grans ciutats mundials i el de les capitals comarcals catalanes és tan elevat que podria semblar incomparables, tanmateix a nivell conceptual, les característiques pròpies per a cada cas, són similars.

Tot i no presentar una adaptació total en el pla funcional, es creu que existeix una àrea de la ciutat que exerceix unes funcions assimilables a les d'un CBD d'una gran ciutat, tot i que amb les innates diferències d'escala espacial. És el lloc de la ciutat on hi ha la màxima concentració d'entitats financeres tot i estar barrejades amb altres funcions. Bona part dels pisos superiors són dedicats a funcions residencials tot i algunes excepcions, especialment a Vic, on a la Plaça Major freqüenten estudis d'arquitectes, seus d'assegurances i despatxos d'altres professions liberals.

Igual com es dona a les grans ciutats, en algunes ocasions aquest sector coincideix amb el lloc on hi ha els edificis de major altura. Aquest fet s'observa a Valls amb l'edifici dedicat a habitatges que la Caixa de Pensions de Barcelona va construir a la plaça del Pati d'aquesta ciutat al voltant dels anys 70 i que fou presentat en aquell moment com el gran exponent de la modernitat a la ciutat, tal com ho demostren les postals que s'editaren per l'ocasió. A Balaguer hi ha un edifici similar, als baixos del

qual també hi ha l'agència més important a la població de la Caixa de Pensions de Barcelona. Aquest mateix fet s'observa en altres ciutats catalanes com Reus o Manresa.

En tots els casos, el centre és el lloc on hi ha la màxima concentració d'entitats financeres de la ciutat observant-se, però, importants diferències pel que fa a la seva concentració: hi ha centres on les agències financeres queden concentrades en una única plaça mentre que n'hi ha d'altres on queden més disperses per tot el conjunt del centre. A partir dels casos empírics s'observa una relació entre centres amb major centralitat i poca concentració, tal com passa a Vic i Vilafranca del Penedès, i viceversa, els centres amb menor centralitat, la concentració de les seues financeres és més elevada, observable en els casos de Valls (plaça el Pati), Balaguer (el Mercadal) i Tortosa (plaça Alfons XII).

A Vilafranca del Penedès i Vic les seues d'entitats financeres no es localitzen a les places internes, lloc on hi ha bona part dels establiments comercial de major prestigi (joieries, botigues de roba, etcètera). A la capital de l'Alt Penedès es distribueixen al llarg de les rambles que ressegueixen les antigues muralles, una característica important de les quals és que s'hi pot parar fàcilment amb el cotxe.

El patró de concentració d'aquestes activitats és elevat a Valls i Balaguer, on a una única plaça, la del Pati i la Major, respectivament, s'hi localitzen bona part d'aquestes activitats. A la capital de l'Alt Camp, nou de les catorze entitats financeres que hi ha al centre de la ciutat es localitzen a la Plaça del Pati, i una proporció similar s'observa a Balaguer (quatre de les cinc existents).

Amb posterioritat a la realització del treball de camp corresponent a la cartografia comercial s'han observat canvis en aquesta funció, donant-se una pèrdua de centralitat econòmica d'aquest petit CBD a Balaguer i Valls a partir de l'emigració d'algunes d'aquestes activitats cap a altres sectors de la mateixa ciutat. Noves àrees de concentració d'activitats financeres han eclosionat a altres sectors de la ciutat, com són els respectius passeigs de l'estació negant l'exclusivitat que tradicionalment havia tingut el "petit" CBD.

Coetàniament a aquest procés s'ha produït una fusió de les entitats financeres, passant-se de la fragmentació a la fusió empresarial. Aquest canvi de tendència ha comportat el tancament de multitud d'agències financeres arreu de les ciutats de

Catalunya. Aquest procés pot haver tingut els seus efectes negatius en el dinamisme dels CBD de les capitals comarcals.

Tal com s'ha dit, a Balaguer i Valls s'està donant una progressiva descentralització de les activitats financeres cap a altres sectors de la ciutat un fet que resta centralitat a l'àrea del petit CBD. Aquest procés és perfectament observable a partir dels locals d'activitats financeres que existeixen vacants en aquestes dues ciutats. Aquest procés que s'està donant al petit CBD s'assimila als processos que s'estan donant als altres sectors del centre d'aquestes ciutats, on la desertització comercial ja porta més de dues dècades sent evident. En el cas de Valls la pèrdua de clientela que han experimentat les entitats financeres s'ha accelerat amb la conversió cap a vianants que s'ha realitzat de la plaça fa tres anys arran de la construcció d'un aparcament subterrani. A les ciutat amb forta suburbanització la peatonalització del centre és un matis important a tenir en compte.

4.2.8- Policentrització postmoderna a les capitals comarcals

Si en aquestes ciutats descrites s'ha donat un procés de descentralització que ha comportat una pèrdua de centralitat del CBD, en altres ciutats el procés descrit és el d'una policentrització, a partir de l'eclosió de noves centralitats a l'estil de les grans urbs postindustrials que posen en qüestió els paradigmes clàssics de centre i perifèria (Harris, C. D.: Ullman, E. L. 1945).

Significatiu d'aquest procés és l'operació desenvolupada al voltant de la vigatana antiga fàbrica del Sucre, on l'antiga xemeneia ha passat de ser invisible i un *brownfield* urbà (Kirkwood 2001) ha convertir-se en una fita visual de la nova centralitat de la ciutat). A Vic, reaprofitant l'antic edifici o just al seu voltant s'hi han localitzat serveis políticoadministratius així com la seu de l'empresa immobiliària local, Còdol, que amb el seu edifici de vidre, també domina el paisatge visual del lloc a l'estil dels grans districtes financers de les grans urbs (**Fig. 4.4.**). Com a organismes políticoadministratius s'ha de destacar la Llotja Comercial, el Consell Comarcal, l'IMPE de Vic i la Cambra de Comerç activitats totes elles, que abans es localitzaven al centre històric. A la vegada s'ha donat l'habilitació de dos pavellons de l'antic conjunt fabril per a la realització d'exposicions i convencions.

La inversió privada ha estat l'encarregada de desenvolupar els serveis lligats a l'oci a partir de la obertura dels Multicines Sucre, que han actuat de locomotora per a

altres establiments comercials característics d'aquest tipus d'usos, com per exemple botigues de llaminadures, serveis de restauració i cafeteria. Es destaca la presència d'un establiment dedicat a la restauració de la cadena *Pans & Company*, o altres serveis lligats a l'oci, com un local dedicat als jocs de taula. L'empresa de *Carrefour* ha obert just al seu costat un establiment de la línia *Carrefour Express*⁶⁷ d'uns 3000 m² aproximadament reforçant d'aquesta manera aquesta nova centralitat postmoderna a l'estil dels *malls* nordamericans (**Fig. 4.14 i Fig. 4.15**)

Figura 4.14 i 4.15:

El sector de l'antiga fàbrica del Sucre de Vic és una nova centralitat postmoderna situada a l'altra banda de la frontera tradicional de les vies del ferrocarril. Allà s'hi concentren diversos seus d'organismes públics i privats així com un centre comercial.

Font: elaboració pròpia (2008).

En referència al projecte de reconversió de l'antiga fàbrica del Sucre com a nou centre terciari a Vic és interessant transcriure el que ha de representar l'operació. Per l'ajuntament aquesta policentrització ha de servir per reafirmar la centralitat més enllà

⁶⁷ En el moment de la redacció del "Pla d'Actuació Urbanística Municipal" (2004), com a grans establiments comercials tan sols hi havia el *Champion* -establiment que actualment ha passat a ser de la marca *Carrefour Express*- de 3.027 metres quadrats i que complementava l'hipermercat de Malla -establiment que al 2007 disposava de 7000 m² se superfície comercial-. L'hipermercat de Malla va ser la primera superfície comercial de Vic que s'hi instal·là el 1979. Anteriorment aquesta superfície comercial s'anomenava *Champion*, i sorgí de la fusió l'any 2000 dels supermercats *PRYCA* (*Carrefour*) i *Continent* (*Promodés*).

del centre tradicional i projectar d'aquesta manera a la ciutat de Vic com una capital moderna dins el sistema de ciutats:

“S’ha conservat una pell, com el contingut més profund d’un cos sempre present de la memòria de l’activitat industrial vigatana. No és cap restauració d’un edifici històric d’alt valor arquitectònic, sinó la reinvençió de les possibilitats espacials d’un contenidor que dóna mida d’un espai més global, la de tot el sector, i és el millor punt per assegurar l’operació emblemàtica de rehabilitació d’un buit urbà que s’ha de recuperar per la secular necessitat ciutadana de saltar el ferrocarril, i entendre la centralitat més enllà del Mercadal en un intent de reafirmar la qualitat de Vic com a capitalitat moderna dins del sistema de ciutats de la Catalunya del 2000” (Ajuntament de Vic 1992: 76)

És important destacar el vincle que s’estableix entre centralitat postindustrial intraurbana a partir d’una bona imatge i la centralitat territorial.

4.3.- Noves funcions urbanes: les universitats

En l'actualitat són evidents els vincles entre la dinàmica urbana i universitat, diverses investigacions ho han demostrat per al cas català (Carreras i Verdaguier, 2001, Vilagrasa, 2001, Bellet, Ganau 2006). L'estudi de Carreras (2001) ofereix les línies interpretatives més apropiades pels objectius d'aquesta investigació en afirmar-se que la funció universitària esdevé una variable de primer ordre per entendre a les grans ciutats, però encara més per entendre les petites. Segons Carreras (2001), són importants a l'hora de dinamitzar socialment i econòmica a la ciutat. Poden arribar a ser el negoci local més important i la major font d'ingressos de ciutats com Lleida i Girona, i probablement també de Vic, tot i la manca d'investigacions que ho confirmen científicament.

És important analitzar el vincle que hi ha entre universitat i capitals comarcals a Catalunya. L'interès per aquests centres d'ensenyament superior ha esdevingut una estratègia clara de la seva política urbana. Les universitats formen part del *city-marketing* per atraure inversions, empreses, activitats culturals, activitats esportives, esdeveniments i fer més rendible, en definitiva, el negoci immobiliari. Són una variable important a tenir en compte a la hora d'entendre la centralitat de la ciutat ja que atreuen a joves que s'espera que no marxin un cop acabin els estudis universitaris. A la vegada, tenen la capacitat d'afavorir processos com els de la centrificació d (Carreras 2001) a partir de l'arribada de població jove que busca habitatge barat principalment.

Per iniciar l'anàlisi és important saber quina és la implantació territorial de les universitats en el territori català i veure quin paper ocupen les capitals comarcals en el mapa universitari. Donat l'interès d'investigar les universitats i el seu vincle amb el lloc s'analitzen les universitats presencials. Per aquest estudi s'han utilitzat els seus portals electrònics. Per al cas específic de Vic s'ha treballat el "Pla estratègic de la Universitat de Vic 2005-2010"

4.3.1- La implantació territorial de les universitats a Catalunya

En total a Catalunya existeixen deu universitats amb formació presencial, d'aquestes, un total de sis són públiques i la resta privades. S'observa un clar predomini de Barcelona en la localització de la seu universitària; en concret sis de les set que hi ha a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Les quatre seus restants es localitzen en capitals

comarcals, tres a capitals provincials (la Universitat Rovira i Virgili, la Universitat de Girona, i la Universitat de Lleida), i una a Vic (Universitat de Vic).

Pel que respecta a la distribució territorial dels centres universitaris la concentració a Barcelona és important, els 20 centres que existeixen entre la Universitat de Barcelona i la Universitat Ramón Llull, la totalitat es localitzen a Barcelona-ciutat. La Universitat de Barcelona situa tots els centres universitaris dels que disposa⁶⁸ a la mateixa ciutat o just als seus límits. Una altra de les universitats amb aquest mateix patró de localització és la Universitat Ramón Llull que té els 12 centres universitaris localitzats al centre o al pericentre de la ciutat de Barcelona.

Les Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC) presenten un patró d'implantació bàsicament metropolitana. Un total dels sis dels set centres que disposa la UAB es troben localitzats en aquesta àrea, a les ciutats de Cerdanyola del Vallès, Sabadell, Badalona, Barcelona, Sant Cugat, Mollet del Vallès, localitzant-se tan sols un fora de la Regió Metropolitana de Barcelona, a Manresa. En el cas de la UPC, els sis centres es localitzen a l'Àrea Metropolitana de Barcelona (Terrassa, Castelldefels, Barcelona, Sant Cugat, Vilanova i la Geltrú) a excepció d'un, que ho fa també a Manresa.

Cap de les universitats que tenen seu a les capitals comarcals o provincials (Vic, Lleida, Tarragona i Girona) tenen algun centre a la Regió Metropolitana de Barcelona. Totes les universitats localitzades en capitals comarcals situen els seus centres a la mateixa ciutat, a excepció de la Universitat Rovira i Virgili. Són a la mateixa ciutat els cinc "*campus*" que disposa la Universitat de Girona (Montilivi, Barri Vell, Centre, Mercadal i Parc Científic), al igual que passa amb el total de vuit centres que té la Universitat de Lleida, tots ells dins la mateixa ciutat (edifici del Rectorat, campus de Cappont, complex de la Caparrella, Campus de Ciències de la Salut, campus de ETSEA, escola Universitària de relacions Laborals, Escola de Turisme "Terres de Lleida", Parc científic i tecnològic Agroalimentari). Els dos campus de la Universitat de Vic, el campus de Miramarges i la Torre dels Frares, també es localitzen a la mateixa capital d'Osona. Tal com s'ha dit, la URV és la única excepció, tenint campus a les ciutats de

⁶⁸ Campus de Mundet, Humanitats, Diagonal-Portal del Coneixement, Ciències de la Salut-Bellvitge, centre de Medicina, alimentació de Torribera, l'edifici de Sants i l'edifici del carrer Còrsega 409.

Vila-seca, Reus i Tortosa, a part dels que ja disposa a la mateixa ciutat de Tarragona on s'hi localitza la seu.

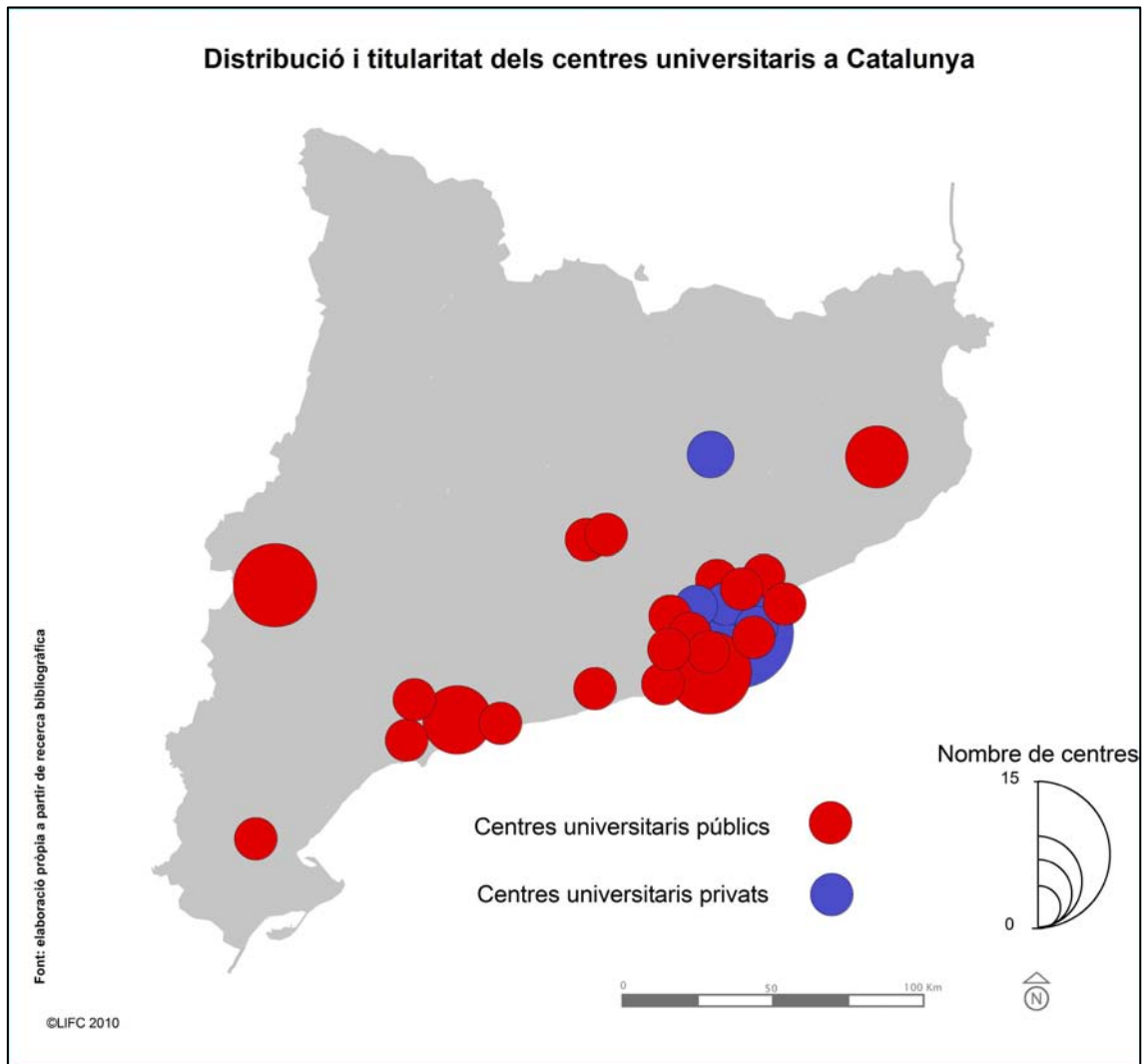
A partir de l'estudi de la xarxa dels centres de cada universitat es pot concloure que existeixen quatre patrons d'implantació territorial de les universitats catalanes: unes universitats que tenen la totalitat dels centres implantats a Barcelona (UB, URLL, UAO, UI, UPF), una segona tipologia de ciutats que tenen un patró d'implantació metropolitana (UAB, UPC), unes universitats de capitals comarcals que tenen la totalitat dels seus centres localitzats a la mateixa ciutat on tenen la seu (UdLl, UIdG, UV) i una universitat amb seu a capital comarcal que també té centres en altres ciutats (URV) (**Quadre 4.2 i Mapa 4.6**).

Quadre 4.2: Quadre resum de les universitats catalanes. Font: Elaboració pròpia a partir de les pròpies de cada universitats (2009).

Universitat	Titularitat	Número de centres	Patró de localització
Universitat de Barcelona	Pública	8	Centre Metropolità
Universitat Autònoma de Barcelona	Pública	7	Metropolità + Manresa
Universitat Politècnica de Catalunya	Pública	6	Metropolità + Manresa
Universitat Rovira i Virgili	Pública	9	Província Tarragona
Universitat de Girona	Pública	5	Capital Provincial
Universitat de Lleida	Pública	8	Capital Provincial
Universitat de Vic	Privada	2	Capital Comarcal
Universitat Abat Oliba	Privada	1	Centre Metropolità
Universitat Internacional	Privada	2	Metropolità
Universitat Ramon Llull	Privada	12	Centre Metropolità

De l'estudi del patrons de distribució de les seus i dels centres universitaris a Catalunya s'observa la poca representació que tenen les capitals comarcals en el mapa universitari de Catalunya. Un fet que reproduceix la ja anomenada, dualització del país entre l'Àrea Metropolitana de Barcelona i la resta. En aquesta dualització, per una banda, destaca l'aclapament de centres universitaris que hi ha a Barcelona. Per altra banda, el patró d'implantació singular de la URV, que es diferencia de la resta al mostrar pautes similars a les de les universitats metropolitanes, amb centres en diverses ciutats. S'observa com la presència de les seus universitàries fora de l'Àrea Metropolitana de Barcelona es fa específicament en capitals provincials a excepció de la Universitat de Vic. Entre les universitats de capitals comarcals és important destacar l'aclapament que hi ha de centres a la mateixa ciutat on hi ha la seu.

Mapa 4.7: Distribució dels centres universitaris a Catalunya per titularitat. Font: elaboració pròpia a partir de les diverses universitats (2010).

4.3.2- Les universitats i el vincle amb el lloc

El vincle entre ciutat i universitat és important a tenir en compte. Fins l'arribada de l'il·luminisme la presència d'estudis universitaris anava clarament vinculada amb la presència de determinades funcions urbanes, especialment religioses. La presència de bisbats a les capitals provincials de Girona, Tarragona i Lleida juntament amb Vic és un factor clau per entendre la presència d'estudis universitaris. A l'Edat Mitjana aquests estudis anaven vinculats amb la presència de les escoles catedralícies d'orígens carolingis fins als seminaris tridentins dels segles XVIII–XIX (Universitat de Vic, 2005). La presència d'institucions religioses, com el bisbat, expliquen l'origen dels estudis universitaris de Vic però l'eclosió definitiva de la Universitat es troba en una Fundació de Règim Privat d'iniciativa civil i local d'un grup de professors (1977) als quals s'hi afegí l'ajuntament (1984) i la Generalitat de Catalunya (2002).

La cerca de la millora de la centralitat territorial de la ciutat de Vic és una estratègia de la universitat homònima. Segons el Pla Estratègic (2005-2010) de la Universitat de Vic (2005) es pretén convertir al centre en la seu universitària més important de la Catalunya central, anant més enllà d'un hinterland que segons informacions corresponents per a l'any 2002 s'adaptava als límits del tradicional bisbat de la ciutat (Torrents 2002).

El vincle entre promoció de la ciutat i universitat és evident des de la rehabilitació i reconstrucció del patrimoni urbà fins a la cerca de noves sinèrgies que generen nous dinamismes per a la ciutat. L'aposta de l'ajuntament per a la ciutat de Vic és evident amb la recuperació del patrimoni urbà, és així que l'any 1993 el mateix ajuntament va cedir a la universitat el palau Bojons al bell mig del centre; l'edifici havia estat el darrer estatge del pensador vigatà Jaume Balmes (Vic, 1810– 848) i donà nom a la Fundació Universitària Balmes, institució titular i dinamitzadora del projecte universitari de Vic (Universitat de Vic 2005). La rehabilitació o reconstrucció del patrimoni urbà a partir de funcions universitàries ha estat seguida en altres capitals comarcals, com per exemple, amb els antics seminaris que la Universitat de Lleida recuperà després de que els hi cedís l'ajuntament.

Un cas singular d'aquest procés és el que s'ha viscut a Tortosa. Ciutat que històricament ha acollit seu universitària de la Universitat Rovira i Virgili amb estudis d'infermeria, ciències empresarials, magisteri (especialitzat en educació infantil) i

turisme. Inicialment els edificis que acollien aquests ensenyaments es localitzaven al carrer Teodor González, a l'eixample antic de la ciutat; tanmateix, en l'actualitat, l'aposta de la URV per la capital del Baix Ebre es aprofitada pel govern municipal per a consolidar una millor política urbana que tingui especial èmfasi en la regeneració del centre. L'ajuntament entre el 2006 i el 2009 ha intentat negociar amb la URV, i amb la redacció del POUM del municipi damunt de la taula, la ubicació del Campus Universitari de les Terres de l'Ebre al centre de la ciutat, a l'antic edifici del col·legi dels Josepets.⁶⁹ L'aposta de l'ajuntament perquè la URV localitzés al convent dels Josepets el seu campus no va arribar a bon port. Aquest edifici que ofería l'ajuntament al barri del Rastre, al centre, fou desestimat pels interessos de la URV donades les dificultats per a crear places d'aparcament. Definitivament, la construcció del campus de la URV es realitza a les immediacions del centre, al Parc de Remolins, en un edifici que ocuparà un total d'uns 10.000 m² (El Punt 2008b).

A part del tema més associat a la rehabilitació del patrimoni urbà que permet la localització dels estudis universitaris, les sinèrgies que generen l'arribada a la ciutat d'estudiants són de vital importància (Carreras i Verdguer, 2001) a l'hora d'entendre el procés de centrificació de ciutats com Barcelona, tal com ja s'ha dit. El vincle entre universitat i centrificació no ha pogut ser estudiat en cap de les ciutats tractades en aquesta investigació tot i haver-se comprovat *in situ* com diversos bars de copes que hi ha al centre històric de la ciutat de Vic són freqüentats per estudiants universitaris les nits de cap de setmana i dijous. En la mateixa línia, algun dels establiments dedicats a l'art que hi ha al mateix lloc han sorgit d'iniciatives d'estudiants que s'han format a la mateixa ciutat.

Es pot concloure que les racionalitats de la localització d'una universitat o d'un campus universitari a una capital comarcal es deu a dos motius diferents. Per una banda podem tenir l'exemple de la Universitat de Vic que va clarament vinculada amb la presència de persones amb iniciativa que s'aventuraren a engegar uns estudis universitaris propis en aquesta ciutat. Per altra banda hi ha l'exemple del campus de les Terres de l'Ebre a Tortosa, la localització del qual sembla anar vinculada a la voluntat de la URV d'eixamplar el seu hinterland cap al sud de Catalunya. Es comprova com la presència d'un centre universitari fa augmentar el percentatge de persones amb estudis

⁶⁹ Informació facilitada per l'arquitecte redactor del Pla Integral de Millora del Centre Antic de Tortosa (Pimcat) (Ajuntament de Tortosa 2004)

superiors a una ciutat (Carreras i Verdaguer, 2001). És així que mentre la Universitat de Vic forma part específica de la política urbana de la ciutat, el campus de la URV a Tortosa no respon a aquest tipus de plantejament, podent-se entendre la seva localització com una estratègia colonialista de la URV.

4.4- La funció comercial d'una capital comarcal durant el període tradicional

És important conèixer el paper funcional i econòmic que exercia una capital comarcal durant el període tradicional per tal de conèixer millor les transformacions experimentades durant la postmodernitat. A nivell econòmic i comercial, durant el període industrial (entre el denominat com a període tradicional i període postindustrial) l'estructura comercial del centre de les capitals comarcals experimentà poques transformacions respecte el període tradicional sobretot pel que fa a la forma i localització dels establiments (Carreras i Verdaguer 2005). A la vegada, l'estructura comercial de les diverses capitals comarcals era força similar donades les limitades condicions de mobilitat. És d'aquesta manera que mitjançant la informació subministrada per les matrícules industrials (Fig.16), la realització d'un mapa de l'estructura comercial del 1885 de Valls (Mapa 4.7, Fig 4.17) pot servir per tenir una idea de l'estructura comercial de qualsevol capital comarcal fins les transformacions de la dècada dels anys 70 (Fig. 4.18) .⁷⁰

Figura 4.16:

Exemple de la portada d'una matrícula industrial (1933).

Font: Arxiu Històric Municipal de Valls.

Seguint aquestes premisses es pot investigar més fàcilment la progressiva diferenciació dels llocs que hi ha hagut durant el període postindustrials a partir d'un augment de la divisió del treball i de la circulació dels fluxos (Santos 1996). Així, el que inicialment eren ciutats molt similars avui en dia són molt diferents, tal com s'ha demostrat en apartats anteriors.

⁷⁰ En referència a l'estructura econòmica de Valls l'autor ha publicat diversos treballs (Frago 2010a, 2010b)

Mapa 4.7: Estructura aproximada de l'activitat econòmica de Valls al 1885. Font: elaboració pròpia a partir de la Matricula Industrial d'aquell any i de treball de camp (2006).

Figura 4.17: Anàlisi quantitativ de les diverses activitats econòmiques presents a Valls el 1885.
Font: elaboració pròpia a partir de Matricula Industrial (2010).

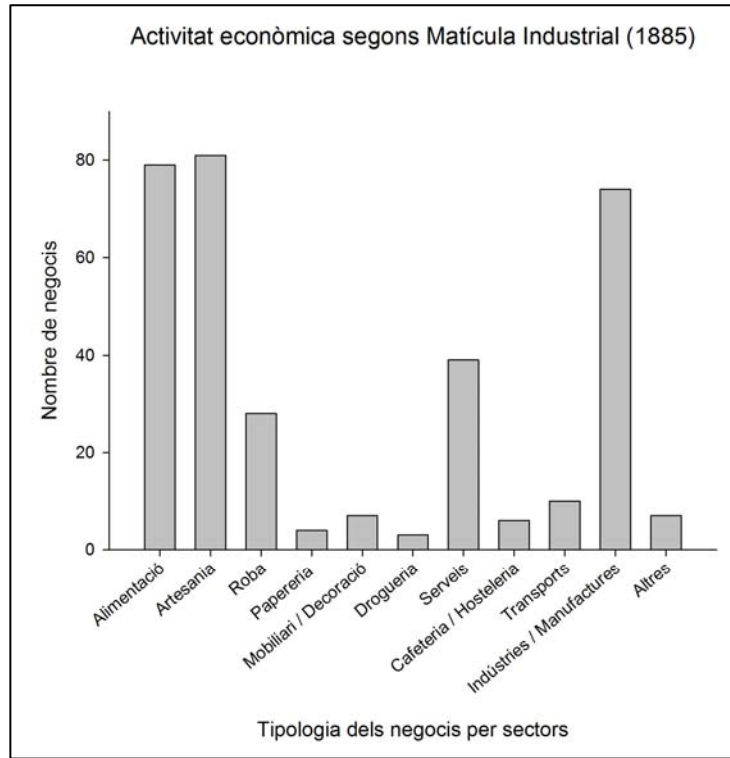

Figura 4.18. Cartell promocional dels anys 70 del centre comercial tradicional de Valls. A partir de símbols d'implantació puntual es localitzen els diversos establiments comercials així com les esglésies i l'horari dels oficis. Tres dècades més tard, tan la funció comercial com religiosa han perdut la seu poder. Font: elaboració pròpia (2005).

Els següents apartats volen reflectir els característiques generals del funcionament de les ciutats durant el període tradicional.

4.4.1- Un centre polifuncional

El centre de la ciutat exercia un poder monopòlic i polifuncional, era allà on es sobreposaven les funcions típiques de centralitat i de control del moment: polítiques i administratives (judicials, executives, policials, etcètera), religioses (episcopals, confessionals, oficials, etcètera), comercials (mercants, de distribució, de compra, de regateig, etcètera), de serveis (barbers, metges, etcètera), manufactureres, industrials i d'oci (bars, restaurants, prostitutes, etcètera).

La simbiosi entre les diverses funcions era una evidència en aquell moment a partit de la proximitat que hi havia entre elles, tal com ho demostra la curta distància que hi havia entre els llocs que exercien aquestes funcions: la plaça de l'Església (funció religiosa) ,⁷¹ la plaça de l'Oli (funció mercadal)⁷², i la plaça del Blat (funció político-administrativa).

Cada funció organitzava els seus subespais especialitzats, així la rectoria va escollir el carrer de l'Església per localitzar-hi allà la seva funció religiosa. i la residència dels seminaristes, es va localitzar al carrer Escrivania. La funció mercant, a part d'assentar-se a la plaça dels Alls, es distribuïa per moltes altres places i carrers com ara la laça del Blat, la plaça de les Garrofes o la plaça de l'Oli, el carrer Major i el carrer Carnisseria. La funció política quedava més limitada en l'espai, sobretot al voltant de la plaça del Blat i el sector més proper al carrer de la Cort d'aquesta plaça.

De la simbiosi entre les diferents funcions de centralitat eclosionaren activitats subalternes a elles que es materialitzaren en establiments comercials i de serveis. Als carrers més propers a aquests llocs centrals s'hi assentaven els establiments més prestigiosos, tal com són els negocis de notaris, d'advocats, de lletrats, de prestamistes, etcètera, tots ells, serveis especialitzats vinculats a aquestes funcions.

⁷¹ El sector on es localitzen els principals edificis de la funció religiosa coincideix amb el sector de la fundació de la ciutat, l'anomenada Vila Closa que representà el primer recinte emmurallat de la ciutat.

⁷² Les places referents a la funció mercadal es localitzen a mig camí dels dos sectors més antics de la ciutat, l'anomenada Vila Closa i la Poble de Santa Anna.

La convivència de les principals funcions de centralitat i el paper rector que exercien aquestes en la dinàmica de la vida diària de les persones, va convertir aquest sector de la ciutat en el principal lloc d'atracció de fluxos. Com que el lloc era pas obligat per al ritme quotidià de les persones, el sector es va convertir en la localització preferida per ubicar-hi un establiment comercial o de serveis, un procés que engrandia el seu poder monopòlic.

Si es compara l'estructura comercial del 1885 amb la del 2005 es comprova com hi ha hagut un desplaçament de la centralitat comercial (aquesta entesa com l'àrea de màxima concentració d'establiments, més diversos, prestigiosos i especialitzats). El centre s'ha desplaçat en direcció NE, localitzant-se al voltant de la plaça del Pati, l'àrea denominada en apartats anteriors com el "petit CBD". Al centre original, situat al voltant de l'església, actualment s'observa una elevada densitat d'establiments tancats. La pèrdua de control de les funcions de centralitat tradicionals des dels anys 70 és un dels motius que expliquen aquest procés: la poca atracció de persones que realitzen aquelles funcions ha comportat el tancament de les botigues properes que es beneficiaven d'aquella localització estratègica. Són altres centralitats urbanes les que regeixen la vida quotidiana de les persones, com per exemple els *shopping centers*, espais que s'han convertit, seguint a Milton Santos, en les noves catedrals del període actual.

4.4.2- Una segregació funcional a gran escala

La convivència de les diverses funcions de centralitat en un mateix lloc i la inexistència d'una marcada segregació funcional de l'espai (tal com passaria posteriorment amb la industrialització) tal com els models teòrics estableixen, no invalida poder parlar de subespecialitzacions de les funcions productives, comercials i residencials. A nivell productiu, el sector de les muralles, especialment la de Sant Antoni, les ribes del torrent de la Farigola i l'àmbit del Vapor de Maó, eren els llocs on es concentraven les principals manufactures, indústries i tallers. Eren llocs connectats físicament amb la resta de la ciutat però de localització més perifèrica que les funcions de centralitat, situades al centre geogràfic de la ciutat en aquell moment. No era estrany observar aquestes activitats convivint amb altres, com per exemple les comercials i les residencials en carrers com ara el mateix carrer Major (el principal eix del moment) o el

de la Cort en aquells moments consolidant-se com l'eix residencial de les classes més enriquides.

Actualment, amb la crisi de la industrialització aquestes activitats han desaparegut totalment, bona part han tancat mentre que altres s'han desplaçat al polígon industrial de la ciutat, més ben connectat als nous vials de la fluïdesa del capital⁷³. Tot i l'alliberament dels espais que ha comportat la desindustrialització en aquests àmbits de la ciutat de Valls no hi ha hagut una recolonització per part d'altres activitats. Amb un nom específic en cada ciutat, els diversos vials, abans industrials, que ressegueixen les antigues muralles s'han convertit en dinàmics eixos comercials en ciutats com Reus (els ravals), Vilafranca del Penedès, Vic (les rambles) o Barcelona (les rondes).

La distribució dels negocis dels artesans seguien els patrons de localització clàssics de les ciutats medievals, amb una especialització per carrers depenent de l'ofici. La concentració més elevada era la dels espadenyers (un total de 13 establiments) distribuïnt-se gairebé la seva totalitat al llarg del carrer del mateix nom. Els altres artesans es trobaven al llarg del carrer de la Cort, el carrer més senyorial de la ciutat, exercint oficis conseqüentment més luxosos que servien a les classes més adinerades de la ciutat i comarca, com ara rellotgers, constructors de pipes, sastres, etcètera. Les botigues dedicades a la venda de productes tèxtils disposaven també del seu propi carrer, el Major.

Els establiments dedicats a la venda de productes alimentaris mostraven una important concentració al voltant de la plaça de l'Oli, principalment eren productes relacionats amb la carn. Aquesta especialització espacial avui en dia encara es manté esdevenint, juntament amb el "petit CBD" i el carrer de la Cort (el carrer més comercial del centre) un dels batecs del centre de la ciutat de Valls. En molts dels casos es segueix venent el mateix repertori de productes alimentaris, mentre que els locals han experimentat poques transformacions. Freqüentment el local és propietat de la mateixa família que el va fundar, un fet que s'exemplifica amb cartells que fan referència a l'antiguitat, com "fills de,..." "casa fundada el ,...".

Tot i no ser observable a partir de la cartografia de l'activitat comercial del centre de la ciutat, la segregació social existia a partir de la segregació residencial. El

⁷³ Les poques indústries vinculades a les pells adobades són les que han experimentat aquest procés emigratori des del centres cap a la perifèria de la ciutat.

lloc de residència de les classes més pobres, sobretot pagesos i teixidors, es circumscriu en l'àmbit de l'Espina de Peix, aquí els immobles eren estrets i construïts amb materials de baixa qualitat. Les classes més solvents es concentraven al voltant de les funcions més simbòliques, sobretot al carrer de l'Església i adjacents, les cases eren molt més grans, amb panys de façana que podien assolir els deu metres, és a dir, dos cossos i, sovint, amb grans portalades, el propietari era titular de tota la casa i a vegades llogava l'últim pis al servei. Les classes mitjanes, com per exemple mestres, tintorers, artesans, venedors, etcètera es localitzaven al llarg del carrer de la Cort i del carrer Sant Antoni.

Actualment aquest tipus de segregació social es manté, tanmateix han estat aquells àmbits residencials de les persones més humils les que han experimentat una menor mobilitat cap a altres sectors de la ciutat. Als sectors tradicionalment més prestigiosos, com és al voltant de l'església, és on hi ha hagut un decreixement demogràfic més fort al llarg de les últimes tres dècades. En els àmbits més humils, com els de l'Espina de Peix, on abans hi residien els pagesos, una de les transformacions més interessants de l'edificació ha estat la conversió de l'espai on s'hi guardava el carro en aparcament per al cotxe. Aquest fet, a mode hipotètic pot haver ajudat a mantenir la població en aquest sector del centre, un tipus de metamorfosi que ha estat molt més difícil de dur a terme en aquells carrers tradicionalment comercials on els baixos són ocupats per botigues.

4.4.3- El centre de tota una comarca

A la vegada aquest lloc irradiava la seva centralitat arreu de la comarca de l'Alt Camp, a ell hi acudien amb carros o animals de tir els compradors de tots els pobles de la rodalia que trobaven en aquesta ciutat el mercat més pròxim (**Fig. 4.19**). En aquelles ocasions que no es disposava de transport propi se'n podia llogar el servei (**Fig. 4.20**). Per a molts d'aquests pobles era aquest mercat el lloc on es podia accedir a serveis i establiments comercials especialitzats, com per exemple metges, dentistes, sastres i notaris. Entre aquests serveis més especialitzats n'hi havia d'altres de més rars, com aquells lligats al servei del plaer o al joc, freqüents en aquestes ciutats tot i que amagats, tal i com en deixa constància al llibre de Miquel Llor (1931) Laura a la ciutat dels Sants, on darrere dels valors conservadors de la petita burgesia vigatana s'amagava una ment viciosa i morbosa pel que fa al sexe i el joc.

Figura 4.19: Carruatges al carrer major un dia de Mercat a inicis del segle XX. Quan les condicions de mobilitat eren limitades per bona part de la població la vitalitat dels mercats anava directament relacionada amb la proximitat.

Font: Fons Pere Català Roca, Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Camp.

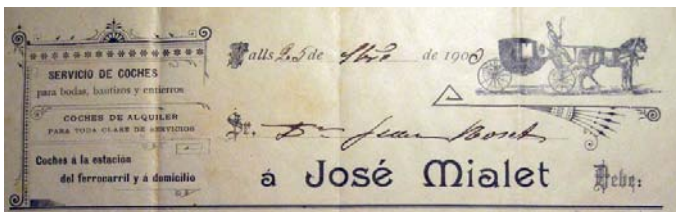

Figura 4.20: Propaganda d'una empresa de transports amb carruatge d'inicis del segle XX.

Font: Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Camp.

Indicador de la centralitat comarcal que exercien les capitals comarcals són les posades que hi havia, uns establiments propis d'una mobilitat limitada on els desplaçament dins de la comarca requerien algunes vegades la pernoctació a la ciutat donada la lenta mobilitat de les persones.

Els dies de major dinamisme eren els dies de mercat en dissabtes, moment en que tota la comarca anava a plaça. Les parades a l'aire lliure resseguien multitud de carrers del centre (plaça de l'Oli, plaça del Blat, carrer Major, carrer Carnisseria, etcètera). El mercat era quelcom més que una simple activitat comercial que es situava als orígens de les ciutats - mercat, era un dia en el que s'intercanviaven notícies, idees, enginyers i maneres de fer de la vida quotidiana, especialment relacionada amb les tasques del camp. També era un bon moment per fer safareig sobre les últimes morts, casoris i drames amorosos. A nivell teòric les idees es transmetien al llarg dels diversos nuclis de població a partir d'un model en cascada, des de les ciutats més importants cap als nivells inferiors originant-se les capitals de comarca.

En el moment que la variable de la proximitat ha deixat ser el factor exclusiu per explicar el funcionament dels mercats és més complex entendre'n el seu funcionament i gestió. La forma ha canviat el seu contingut i conseqüentment la seva funció.

4.5- *Conclusions*

La imatge del centre irradia per sobre de tota la ciutat de tal forma que una bona imatge del centre significa una bona imatge de la ciutat (Zukin 1986). L'estructura comercial del centre es pot entendre en aquest sentit, un centre comercialment dinàmic es transmet com una ciutat tota ella dinàmica comercialment. De bon principi totes les ciutats mostraven un dinamisme comercial molt elevat ja que naixeren amb aquesta vocació. Les que han pogut mantenir aquest dinamisme, sigui a partir de funcions comercials tradicionals com a partir de nous establiments comercials que exerceixen altres funcions en el període postmodern són les que gaudeixen d'una bona imatge.

A partir dels casos empírics investigats es comprova com el manteniment de funcions comercials tradicionals fins l'actualitat ha servit per catalitzar noves funcions que han comportat l'obertura de nous establiments. A la vegada, en aquelles ciutats que han experimentat un procés de desintegració de la funció comercial pretèrita no han desenvolupat noves estructures comercials vinculades a les noves funcions que pot exercir el centre. Indicatiu d'aquest fet és que a les ciutats on, per exemple, el mercat ambulant a l'aire lliure és més dinàmic s'han obert nous establiments comercials vinculats a les funcions turístiques (botigues que venen productes típics, souvenirs, etc.) o a les funcions d'oci nocturn (bars de copes, pubs, etcètera). Aquests serien els casos de Vilafranca del Penedès i Vic. Aquest procés sembla anar d'acord amb els plantejaments realitzats per Jane Jacobs a les seves obres quan afirma que la generació de noves funcions urbanes ve a partir de la vitalitat d'aquelles funcions ja existents. Des d'aquí, doncs, la importància de mantenir econòmicament viu el centre de la ciutat ja que un cop aquest es mor la seva recuperació econòmica és molt més difícil.

A la vegada, en el moment d'entendre la vitalitat del centre comercial tradicional s'ha de tenir en compte un altre aspecte clarament implicat en aquest sentit, les dimensions del mercat.

La incorporació de la ciutat a la metròpoli o la presència de capital local són dues qüestions importants que s'han tractat al capítol 3 i que tenen relació directa amb el dinamisme del centre urbà. En primer lloc s'ha de destacar la proximitat a la metròpoli com una de les variables a tenir en compte en el moment d'entendre el dinamisme comercial del centre simbòlic de la ciutat. Especialment important és per al cas de Vilafranca del Penedès. Aquest fet pot anar en relació amb diversos aspectes. De

fet, amb la difusió del fenomen metropolità al llarg de les últimes dècades, progressivament el territori corresponent als centres tradicionals ha esdevingut més escàs augmentant-ne el valor. A la vegada, tot i la localització perifèrica de Vilafranca del Penedès respecte el conjunt de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la ciutat emet una centralitat territorial i una identitat pròpia que molt probablement posa en valor les materialitats del centre dinamitzant la seva estructura comercial.

En segon lloc s'observa també una relació directa entre les ciutats que mostren un capital local potent, herència del període tradicional (agroalimentària i adoberies a Vic, i vitivinicultura a Vilafranca del Penedès), i les ciutats que tenen un centre comercialment molt dinàmic, com són els casos de Vic i Vilafranca del Penedès. A l'altre extrem s'hi situen aquelles ciutats allunyades de la metròpoli que no tenen un gran capital local que necessiti d'una imatge positiva de la ciutat (tot i poder existir capital immobiliari especulatiu).

Dels exemples de Valls i Balaguer es deriva una de les condicions que pot impossibilitar el dinamisme comercial dels seus centres. Sense arribar a estar incorporades a processos de metropolitanització madurs, la competència que exerceixen ciutats properes a aquestes com Reus i Tarragona per al cas de Valls, o Lleida per al cas de Balaguer, comporta l'existència de fugues comercials. En els dos casos, segons els respectius Plans d'Ordenació dels Equipaments Comercials les principals fugues comercials van relacionades amb la compra de roba juvenil. Aquest fet que pot anar relacionat amb la manca de botigues de marca de roba coneguda en règim de franquícia i que Tarragona, Reus i Lleida sí que disposen. Especialment significatives són les fugues cap a Reus, ciutat que ha estat tradicionalment un centre de moda i oci.

Donada la importància de la imatge i la vitalitat del centre per entendre el dinamisme de tota la ciutat, és imprescindible que el centre de la ciutat mostri un dinamisme econòmic important per tal de que una ciutat pugui ser considerada una ciutat mitjana. Tanmateix el dinamisme comercial del centre pot ser avaluable des de diferents vessants, tan des del punt de vista del dinamisme de les funcions comercials tradicionals com de les noves funcions comercials sorgides de la metamorfosi postmoderna. Totes dues escales temporals comporten un tipus de relacions que associarien a les ciutats mitjanes amb poblacions més petites (a partir d'aquelles

funcions tradicionals) o amb poblacions més grans (a partir d'aquelles funcions més modernes).

En el marc de la ciutat europea, la presència d'un dinàmic mercat tradicional a l'aire lliure al centre de la ciutat és una variable econòmica de primer ordre per entendre a les ciutats mitjanes. Aquesta forma comercial es remunta al període tradicional i es basa en el principi de la proximitat. Actualment pot haver adquirit nous continguts al llarg dels pas dels anys (tal com s'observa en els casos de Vic i Vilafranca del Penedès), esdevenint un episodi comercial periòdic de fort contingut identitari al recordar els seus orígens mercadals, convertint-se d'aquesta manera en una atracció turística regional.

L'estructura comercial del centre d'una ciutat mitjana a Catalunya ha de ser dinàmica. Aquest fet vol dir que ha de ser diversa pel que fa a la oferta, valorada socialment a partir d'establiments luxosos i utilitzant-se figures de gestió moderna com els gerents. Els comerços tradicionals han de ser nombrosos respecte el total de botigues obertes. Aquest tipus de comerç vehicula un tipus de clientela, familiar, quotidiana i de proximitat. A la vegada la presència de marques de roba conegudes franquiciades és important per al concepte de ciutats mitjanes.

El centre comercial d'una ciutat mitjana a Catalunya és un lloc d'encontre de la ciutat, on es fàcil trobar algú conegut en el moment d'anar a comprar. Aquest és un aspecte que no es dona a les grans ciutats, on l'anonimat és elevat. En aquest sentit la funció turística del centre o per exemple la funció universitària trenca amb aquesta familiaritat de les relacions ja que atrau a consumidors desvinculats del lloc, arribant a donar-se casos extrems com els de Barcelona o Florència, on alguns sectors del centre, com ara les Rambles de Barcelona, han estat abandonades pels barcelonins.

Tanmateix el lloc d'encontre que és el centre de les ciutats mitjanes catalanes pot mostrar diferències importants entre elles. Com més centralitat comercial exerceixi el centre més possibilitat hi haurà de que persones diferents es trobin entre elles, mentre que en els casos de centres que han perdut centralitat probablement els encontres pel carrer quedaran circumscrits a grups més reduïts. En aquests casos, principalment els encontres són entre famílies tradicionals i històriques de la ciutat que encara viuen al centre o que n'han marxat, però que hi segueixen acudint.

**CAPÍTOL 5 LES FORMES URBANES DE LES CAPITALS
COMARCALS**

CAPÍTOL 5- LES FORMES URBANES DE LES CAPITALS COMARCALS

La visió és el primer sentit amb el que el que es capta l'espai geogràfic (Tuan 1974). Si hi ha alguna categoria de l'espai que sigui visible als ulls, aquesta és la de les formes. Les formes són la materialitat dels processos i de les funcions. Les formes són el resultat de les diferents divisions del treball al llarg del temps. En cadascuna de les divisions del treball s'hi han materialitzat unes formes o unes altres. A partir de les formes que es pot investigar l'espai com una acumulació de temps desiguals. Sense entrar als continguts socials de les formes, s'ha de preguntar: quines són les formes que serveixen per caracteritzar a les capitals comarcals?

La caracterització de les formes de les capitals comarcals serveix per investigar el pas del temps a partir del denominat per Milton Santos com formes-contingut. A la vegada, amb el pas del temps, i la incorporació de nous contingut a aquestes formes, l'anàlisi d'aquests nous continguts també és útil per al coneixement del quotidià d'aquestes ciutats, sobretot pel que fa al tipus de valor que es delega a aquestes formes en aquestes ciutats.

L'estudi dels nous continguts que s'incorporen a aquestes formes ha de ser vist sempre tenint en compte la totalitat de l'estructura urbana de la ciutat que delega un específic contingut social a cada un dels seus fragments. L'estudi d'aquests temps és especialment important actualment, moment en el que va prevaldre més el canvi davant de la continuïtat (Soja 2000).

Per aquest capítol es pren com hipòtesi de partida la tesi del Dr. Carles Carreras que defensa l'existència d'una veritable ciutat catalana amb algunes formes característiques que la poden diferenciar de les formes comunes europees i mediterrànies (Carreras i Verdaguer 2008). En base a aquesta hipòtesi, aquest capítol es marca com objectiu mostrar quines són les formes urbanes que caracteritzen específicament les capitals comarcals, anant més enllà de l'existència d'una ciutat catalana. Per tal d'assolir aquests objectius s'ha fet una observació multiescalar d'aquestes realitats urbanes, anant des de lo universal a lo singular passant per lo particular. Quines d'aquestes formes són universals a la ciutat catalana i són identificables en moltes altres realitats urbanes que no necessàriament són capitals comarcals, quines formes són particulars i serien exclusives de les capitals comarcals, i quines singulars, corresponents a cada cas particular d'estudi.

Per tal d'assolir aquest objectiu s'ha realitzat un anàlisi de les formes urbanes universals que caracteritzen a la ciutat catalana. A les conclusions s'ha anat augmentant l'escala i s'han cercat aquelles formes particulars de les ciutats mitjanes per passar, al final, a les formes singulars de cada cas d'estudi. Aquestes formes també s'han intentat veure des del punt de vista de l'estructura de la totalitat de la ciutat, amb èmfasi especial sobre variables com la densitat i l'heterogeneïtat.

L'estudi de les formes urbanes que caracteritzen a les ciutats mitjanes s'ha realitzat a partir d'una recerca bibliogràfica, arxivística i cartogràfica. A aquesta recerca s'hi ha sumat un treball de camp directe. El treball de camp ha estat clau per trobar evidències empíriques sobre els continguts socials de les formes així com d'alguns dels seus valors associats. Molt freqüentment la informació disponible per a cadascuna d'aquestes ciutats és molt diferent i desigual per a cada cas. No s'ha estat exhaustiu, sinó que ha prevalgut la significació que l'investigador ha atorgat a cada prova empírica per tal de realitzar una aproximació als objectius.

Les famílies de formes urbanes que configuren la ciutat catalana bàsicament són tres: el centre històric, els eixamples i les àrees suburbanes (Carreras i Verdaguer 2008). En aquest capítol es tracten les àrees suburbanes i els eixamples, mentre que al següent es dedica l'atenció específicament al centre. Perquè aquesta separació? Per dos motius principals. En primer lloc perquè les àrees suburbanes i els eixamples d'aquestes ciutats han estat molt poc investigats, tot i formar part essencial del fet urbà. Aquest fet ha comportat que es creessin idees preconcebudes sobre aquestes ciutats (que no tenen eixample ni suburbi, que són eminentment rurals, etcètera). En segon lloc, el centre es mereix un capítol propi donada la seva complexitat funcional i formal al ser, a la vegada, síntesi de la totalitat de la ciutat. Una complexitat que s'ha fet especialment patent a les capitals comarcals al llarg de les últimes tres dècades a causa de les reestructuracions de l'economia i les seves conseqüents implicacions en les transformacions de la societat i la cultura.

5.1- Les àrees suburbanes

Les àrees suburbanes han estat tradicionalment investigades per la geografia urbana, sobretot als EUA després de la segona guerra mundial, moment a partir del qual es donà el seu accelerat creixement. Tot i incorporar significats socials diferents,

aquestes àrees de la ciutat han mostrat denominacions diferents: des de l'anomenada "franja marginal urbano-rural" que serveix per imaginar els processos dels que parlava Wirth d'invasió - successió, i que posteriorment fou recuperada per Carter (1972), fins a les denominacions més específiques per al període postmodern desenvolupades per altres autors com Soja (1996) que presenta conceptes com *suburbia*.

En tots els casos aquestes àrees venen definides per situar-se a les parts externes de la ciutat i mostrar associacions complexes d'usos del sòl urbà. S'hi poden localitzar una varietat important d'instal·lacions comercials, inclosos els centres de compra fins als elements propis dels serveis i indústries de la ciutat que es situen justament en localitzacions marginals (Carter 1972).

A les històriques àrees d'estiueig burgeses s'hi han de sumar les àrees suburbanes impulsades per l'Estat durant el període franquista, siguin a partir de barris inspirats en un model de ciutat jardí o de grans polígons de blocs oberts perifèrics. A aquestes s'hi han d'afegir formes més recents, com els polígons industrials i terciaris desenvolupats a partir de la dècada dels 90 del segle XX, i les noves formes urbanes suburbials de barris d'adossats i de cases aïllades juntament amb les cases de camp i masies de cap de setmana que s'han convertit en primeres residències actualment.

En la materialització d'aquestes formes suburbanes respon a la precipitació de les diverses escales en un lloc. L'escala local, metropolitana i global tenen les seves materialitats en cadascuna d'aquestes ciutats, configurant d'aquesta manera el propi calidoscopi. Les formes urbanes vinculades a l'escala metropolitana tenen un major impacte visual que les locals. Producte d'aquesta complexitat multiescalar, és important destriar lo que és global, del particular i singular, fruit de les múltiples combinatòries en surten els formes que caracteritzen a cadascuna de les ciutats.

5.1.1- L'urbanisme ruralista del franquisme: utopia o realitat?

Durant el franquisme les ciutats foren vistes com a part de la causa del conflicte que acabà en la guerra civil espanyola, les ciutats eren el lloc del contagi de les idees liberals i d'esquerres, de fet, Marx i Engels a la Ideologia Alemana (1846) consideraven a les ciutats com un gran progrés de la humanitat. Era el lloc on es localitzaven els vicis i l'organització proletària.

La política feixista d'aquell moment va apostar en el camp.¹ D'acord amb aquesta concepció l'arquitectura que es projecta des de l'Estat és una arquitectura que transmet els valors essencials del pretès nou mode de vida que s'inspira amb el camp. Aquesta concepció té dues implicacions pràctiques, primer, es prefereix invertir en la reconstrucció d'aquelles poblacions rurals i no pas urbanes, i segon, s'aplica un tipus de model urbanístic rural.

El model ruralista ve marcat per un urbanisme de baixa densitat on molt sovint els habitatges disposaven d'un hort, d'un pati o d'un corral. Les promocions d'habitatges es solen disposar en fileres o bé en parelles, normalment són de planta baixa i un pis tot i existir-ne també de planta baixa tan sols. Sovint hi ha la profusió de detalls arquitectònics de tall regional o amb referències a l'arquitectura colonial popular i rural, tot i que convenientment adaptades a la línia recta i als habitatges en filera. Tal com diu Vilagrassa:

“Estos polígonos son muy frecuentes durante la postgueraa inmediata.(...) esta tipología es exclusiva en los núcleos menores de 10.000 habitantes y, también, bastante frecuente en los polígonos proyectados en ciudades, al menos hasta la entrada en vigor del Plan Nacional de la Vivienda de 1955-59” (Vilagrassa 1999: 1572)

Quina relació guarda aquest tipus de model de ciutat amb les capitals comarcals? En primer lloc, algunes de les capitals comarcals investigades foren prioritàries per a la política franquista, com per exemple Tortosa, Balaguer (afectades especialment per la destrucció bèl·lica) (**Fig. 5.1.**). Què vol dir això? Doncs que eren ciutats considerades eminentment rurals i que donaven suport al règim² i per això havien de ser finançades ràpidament. A la vegada la construcció d'aquests nous barris va representar l'inici d'un accelerat procés de suburbanització de les capitals comarcals a partir de nuclis d'habitatges polinuclears.

¹ El mateix tipus de política s'aplicà a la Itàlia feixista de Mussolini (1883-1945) durant el període 1922-1943.

² El pes del carlisme en aquestes tres ciutats fou especialment important.

Figura 5.1: Aspecte de Tortosa després dels bombardejos de la Guerra Civil (1939). Font: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

Després de l'experiència de les anomenades cases barates de la primera dictadura,³ fou la *Obra Sindical del Hogar* dels anys 40 la que promogué més barris seguint aquest model de ciutat. Un model de ciutat que s'adaptava a nivell formal al de la ciutat jardí de Howard (1850-1928) tot i les importants mancances que es detectarien posteriorment i que les allunyarien del model teòric d'aquest urbanista anglès de tall culturalista (Choay 1965). A part de la fundació de nuclis de colonització agrària de nova planta (com Sucs i Suquets de Lleida o Villa Franco del Delta, a Sant Carles de la Ràpita), les que reberen més inversions per a la construcció d'aquest model de ciutat foren les capitals provincials (Carreras i Verdaguier, Vilà Valentí & Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona 2008). La *Obra Sindical del Hogar* i el *Servicio Nacional de Regiones Devastadas*, foren els dos òrgans principals que subvencionaren més barris d'aquest tipus. Els promotors d'aquest tipus de barris eren diversos, des de Patronats d'habitatge dels bisbats, els municipis, com les associacions de particulars.

³ Ja durant la primera dictadura es crearen els primers barris que seguiren aquest model de baixa densitat. Aquests nous barris es crearen en base a la llei de cases barates de 1911 i 1921, a les quals s'acolliren algunes promocions cooperatives, com la dels amics de Lleida, promoguda en aquesta ciutat en règim cooperatiu per treballadors de *La Canadenca* (Vilagrà 1993, 1997).

Tortosa, Balaguer i Valls foren objecte de l'acció del *Servicio Nacional de Regiones Devastadas*.⁴ Tortosa és on es van assolir els màxims nivells de destrucció (Bayerri i Raga 1976, 1992).⁵ Es creu que durant el període bèl·lic hi hagué fins un total de 6 bombardejos intensos i la ciutat fou primera línia entre els dos fronts durant 270 dies⁶. Segons Josep Bayerri (1992) més de el 50% de les cases patiren destrosses en més d'un 50% de la seva estructura. Josep Bayerri i Raga (Tortosa, 1944) eleva la destrucció de la ciutat a un 70-80% dels seus edificis.⁷ Els esforços per a la reconstrucció sobretot anaren destinats a glorificar aquells aspectes més simbòlics del règim, basats en el poder polític,⁸ militar i religiós. Fou significativa la construcció del monument commemoratiu a les víctimes del bàndol nacional l'any 1966 que s'erigí damunt les restes dels pilons del pont de l'Estat bombardejat pels republicans en el moment de la seva eixida de la ciutat(monument que actualment és objecte de debat sobre la seva preservació).⁹

La inversió en obra civil tingué certa rellevància, especialment important fou la que es féu a Balaguer: la construcció d'un nou pont que unia el centre de la ciutat amb l'estació del ferrocarril, l'anomenat *Paseo del Caudillo*, posteriorment Passeig de l'Estació (Pujadas 1983, Gutiérrez Palomero 2003).

La inversió en habitatge fou reduïda si es compara amb aquells aspectes que glorificaven al règim franquista. L'evolució urbana tortosina durant el període

⁴ Les altres dues ciutats escollides com a seu de l'organisme de las *Regiones Devastadas* fou Figueres i Lleida, aquesta última investigada per Vilagrassa (1997).

⁵ Arran de la Llei per a la memòria històrica s'ha investigat més profundament l'efecte dels bombardejos sobre les ciutats catalanes. La Televisió Pública TV3 recentment ha estrenat el reportatge "La batalla de la memòria" (Pons Múria 2009) assessorat per el historiador de Flix, el Dr. Josep Sánchez Cervelló on es descriu el pas de la guerra en aquesta ciutat.

⁶ Segons el *Servicio Nacional de Regiones Devastadas*, la ciutat de Tortosa passà de 36.200 a 35.511 habitants entre el 1936 al 1939, del total de 14.576 cases construïdes se'n destruïren un total de 2.909, els particulars i l'església foren els que experimentaren majors pèrdues per danys patrimonials. Per a més informació consultar el Fons del *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones* de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona.

⁷ Xifra similar a la esmentada per l'historiador L. Mezquida (Mezquida Gené 1968) que xifra en 1247 habitatges el nombre total d'habitatges destruïts i altres 3426 habitatges danyats greument o destruïts parcialment.

⁸ Fou important la reconstrucció de l'ajuntament de Tortosa, d'estil Noucentista de postguerra, similar a l'estil feixista italià (Lluís Guinovart, Lacuesta Contreras 2003).

⁹ La conservació d'aquest monument ha estat motiu de problemàtica a la ciutat, entre detractors i defensors. En la seva valoració hi entren tan factors referents al simbolisme del monument com qüestions paisatgístiques.

franquista ha estat tractada en la tesi doctoral de Jordi García (1999) titulada “L’evolució urbana de Tortosa (1939-1979) planificació i actuacions urbanístiques” dirigida pel geògraf Dr. Santiago Roquer i Soler de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. És d’aquesta obra d’on s’ha tret bona part de la informació referent a aquesta ciutat i aquest període. L’inici del creixement urbà de la postguerra fou a partir de l’any 1943 amb les anomenades *Casas Baratas de Ferreries*,¹⁰ obra de Agustín Bertlett Zaldívar i d’estil racionalista i de tres plantes¹¹ (Fig. 5.2). El projecte fou redactat el 1940 i havia de donar lloc a 237 habitatges nous que al final passaren a ser 257. Es justificava el lloc de la realització del projecte al·legant-se la “*baratura del terreno*”, i l’escassa distància al nucli urbà. Un total de 157 habitatges foren de planta baixa amb jardí, mentre que els altres 72 habitatges tenien cabuda en cases de tres plantes, sent les 10 restants especials, totes amb una quadra i una cotxera (García Rodríguez 1999).

A Valls, durant la mateixa dècada, es van realitzar promocions d’habitatge que seguien la mateixa racionalitat, és a dir habitatges socials públics de baix cost d’estil clarament ruralista, aquest és el cas del *Grupo de Viviendas del Amanecer* (1940-1942) de Valls, posteriorment anomenat *Grup Albada* (Olivé i Compte 1985, Roquer 2003,3008, Frago 2010a2010b).¹²

¹⁰ Durant la dictadura de Primo de Ribera ja es redactà un projecte d’aquest estil. Tanmateix la construcció de les Cases Barates de Ferreries però no s’arribà a realitzar mai (García Rodríguez 1999).

¹¹ L’interès patrimonial del conjunt ha anat en augment segons els documents normatius. Mentre que al 1993 no disposava de cap tipus de catalogació, al 2003, segons el *Catàleg d’edificis de conjunts urbans i rurals de caràcter històric, artístic i ambiental de la ciutat i municipi de Tortosa* passà a ser catalogat com a Bé Integrat dins el Patrimoni Cultural Català (BIPCC).

¹² Per a major informació consultar el llibre coordinat per Santiago Roquer (2003) Valls i la seva història. Territori i societat.

Figura 5.2: Construcció de las cases barates de Ferreries a partir del 1943. Font: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

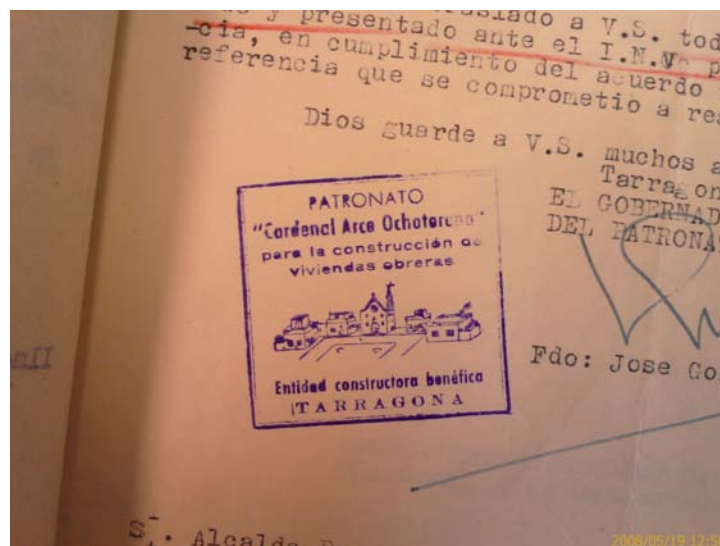
Balaguer no en fou tampoc excepció: el denominat com a *Ciudad Jardín Grupo Condes de Urgel* seguia clarament aquest model de ciutat impulsat pel franquisme. Aquesta promoció fou l'inici del creixement urbà més enllà del recinte emmurallat,¹³ la primera ocupació del marge dret del Segre i, com en altres casos, l'inici evident de la suburbanització de la ciutat. El projecte del nou barri anomenat *Grupo Condes de Urgel* fou dissenyat per l'arquitecte Manuel Cases Llamolla i aprovat el 1941, any en que fou subvencionat per l'*Instituto Nacional de la Vivienda*. La seva construcció s'inicià l'any 1945, acabant-se sis anys més tard. Del projecte inicial, 98 dels 100 habitatges són de tipus unifamiliar i la majoria dels casos són cases aparellades. Tots ells segueixen el model de tipus ruralista, rodejades d'hort i d'espais per a les quadres i els corrals. Aquest model de barri s'amplia amb 60 habitatges més anomenats *Grupo Virgen del Milagro* l'any 1951 (Pujadas, 1983, Gutiérrez Palomero 2003).

¹³ Tal com ja s'ha dit, a inicis del segle XX els altres casos d'estudi ja havien consolidat noves àrees urbanes adossades al recinte murallat.

L'any 1948 el mateix model de barris plurinuclears de model ruralista és va reproduir a la ciutat de Vic amb el barri de Can Molins (Junyent 1976, Cañellas Planas 2002).¹⁴

A partir del programa de la *Obra Sindical del Hogar*, l'església actuà de promotora de diversos barris de la dècada dels 50 a Valls,¹⁵ Tortosa i Vic. El *Patronato Cardenal Arce Ochotonera* (**Fig. 5.3**) promocionà el *Grupo Trece de enero* a Tortosa (García Rodríguez, Roquer & Universitat Rovira i Virgili 1999) totalment allunyat de la ciutat ja construïda i amb vocació autònoma al disposar d'escoles pròpies. El barri es va construir a partir de la dècada dels 50, moment que la ciutat ja havia recuperat la seva fesomia original anterior a la guerra civil espanyola. La obra va tenir un impuls important a partir de l'any 1953, però les obres no foren acabades fins el 1964, un any abans de que s'obrissin les suara citades escoles del barri.¹⁶

Figura 5.3: Tampó del patronat religiós de Tarragona encarregat de construir diversos barris a ciutats com Tortosa o Valls. Font: Arxiu Municipal de Valls (2009).

¹⁴ El llibre *La ciutat de Vic i la seva història* (1976) i el de Cañellas (2002) *Vic, cròniques urbanes* donen especial interès a les transformacions formals que experimenta la ciutat de Vic al llarg de la seva història.

¹⁵ Per a millorar la informació sobre la participació d'aquest sindicat a Valls consultar l'Arxiu Municipal de Valls.

¹⁶ Segons s'especifica al projecte, havien de ser 50 o 100 cases ultra barates d'una superfície d'uns 50 metres per al solar i uns 90 metres d'horta cada una. El Patronat va demanar que el consistori hi participés en forma de terrenys o en metàl·lic fins a un 3% de la obra (García Rodríguez 1999).

Tal com es desprèn de fonts d'informació primàries de l'Arxiu Municipal de Valls¹⁷ en aquesta ciutat el mateix patronat va promocionar el *Grupo la Chamora* executat a partir de dos projectes d'urbanització. Un primer projecte aprovat per l'arquitecte municipal de la ciutat datat de l'any 1956 i amb inici de les obres de construcció a partir de l'any 1958, i un segon a partir de la dècada dels 60. A Vic, el bisbat a partir d'un patronat propi promocionà un altre barri d'aquest estil, el *Grupo Torres i Bages*. A la vegada, arran de la inauguració definitiva de la presa de Sau l'any 1962, a partir de creixement espontani, els sectors anomenats del *Pla de l'estadi* i la *Serra-de-Sanferm* quedaren clapejats de petits habitatges unifamiliars adossats on s'hi varen quedar molts dels obrers (Cañellas Planas 2002).

Al llarg de tota la dècada dels 50, altres barris construïts en aquestes ciutats segueixen el model ruralista. A partir dels anys 60, el model ruralista canvia cap a un de molt més racionalista, basat en majors densitats (Vilagrà 1999: 1578). Aquest model es difongué per tots els casos d'estudi, sobretot a ciutats com Vilafranca del Penedès o Vic, on es produí, a partir de la dècada dels 60, i sobretot 70, un procés de densificació important de la ciutat (Junyent 1976, Cañellas Planas 2002). Tanmateix, a Balaguer i Valls, el model de baixa densitat es perllongà més en el temps a partir de promocions d'habitatges en règim de renda lliure que volien accedir a les subvencions públiques.

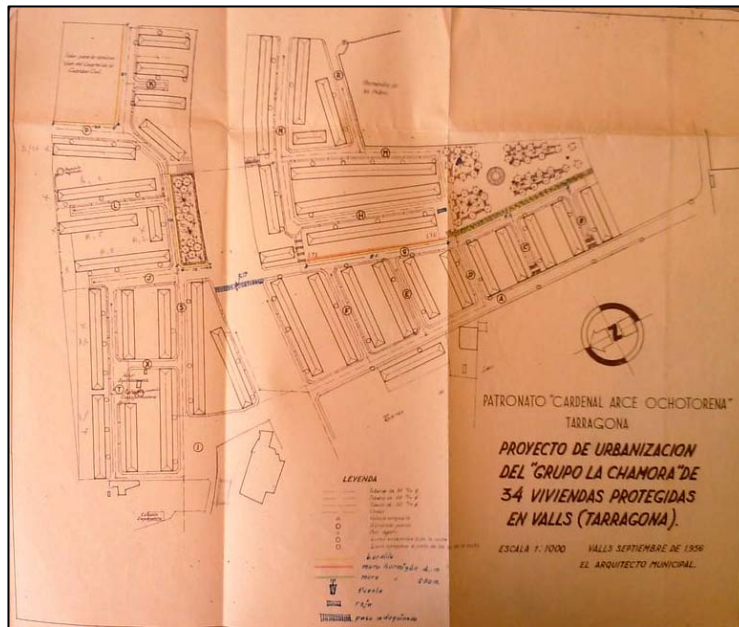
El projecte d'eixample de Francesc Foguera de 37 hectàrees datat del 1939, el primer que havia d'ocupar la riba dreta del Segre a Balaguer, apostava en la seva totalitat per la casa doble aïllada. El projecte no fou aprovat per la Junta Provincial de Sanitat¹⁸ però bona part de les formes perduraren en el de Ignacio de Villalonga (1951) (Gutiérrez Palomero 2003). A Valls, als barris suara citats del *Grupo Amanecer* (1940-42) i barri de la Xamora (iniciat l'any 1958) (**Fig. 5.4**) que seguien aquest model de ciutat se n'hi sumaren molts altres, promocionats principalment per associacions de propietaris que accediren a les ajudes estatals: barri de Sant Josep Obrer (finals dels 60 i inicis dels 70), barri de la Fraternal (anys 70), barri de les Cases del Brúnel (anys 70), Grup Benedicto (segona fase del barri de Sant Josep Obrer), barri de les Comarques, barri de

¹⁷ Aquesta informació s'ha obtingut d'una recerca arxivística a l'Arxiu Municipal de Valls durant el mes de maig del 2008. En aquesta ocasió i en moltes altres es disposà de la inestimable ajuda de l'arxiver municipal, Josep Martí, dels historiadors locals, Pilar Vives Corbella i Francesc Murillo Galimany, i de la geògrafa Sònia Baquer.

¹⁸ Antecedent de la Comissió Provincial d'Urbanisme.

Santa Magdalena, Grup d'Habitatges de la Colla Vella (iniciat el 1965), barri de la Candela (creat l'any 1972), i barri de Santa Gemma (anys 70).¹⁹

Figura 5.4: Pla urbanístic del barri vallenc de la Xamora promogut pel patronat religiós (dècada dels 50 del segle XX). Font: Arxiu Històric Municipal de Valls.

El mateix Vilagrassa remarca la importància que han tingut les actuacions de la *Obra Sindical del Hogar* al pla de les ciutats, sobretot en aquelles poblacions més petites, on les actuacions sindicals han suposat les ampliacions del teixit urbà més important en els últims anys. La homogeneïtat amb la que actuà l'Estat arreu de les poblacions és el que ha portat al mateix investigador a designar el que seria “un paisatge sindical” observable arreu de les ciutats catalanes i també, de la resta de l'Estat espanyol.²⁰

Aquests barris acolliren en bona part població emigrada del centre històric de la ciutat, tal com s'ha descrit per a Balaguer (Pujadas 1983, Gutiérrez Palomero 2003) i conegut per a Valls. Es pot establir que amb la construcció d'aquests barris s'inicià el descens demogràfic del centre tradicional i l'inici del procés de suburbanització de la ciutat. Actualment la consciència suburbana d'aquesta àrea residencial ha portat als seus

¹⁹ Informació extreta de les trobades mantingudes amb l'arxiver municipal Josep Martí i l'arquitecte vallenc, Joan Maria Guinovart.

²⁰ Evidentment a aquest paisatge sindical si han d'afegir els polígons de blocs d'habitatge oberts que són tractats a l'epígraf següent.

residents a emprar expressions com “baixar al poble” amb el sentit de desplaçar-se cap al centre de la ciutat o l'eixample, lloc on es localitzen els serveis i els establiments comercials a peu de carrer.

5.1.2- Polígons de blocs d'habitatge oberts perifèrics

L'impacte a les ciutats mitjanes catalanes dels grans polígons d'habitatge de localització suburbana ha estat important sobretot a nivell visual. Aquestes edificacions en la majoria dels casos són les de major alçada de la ciutat (juntament amb edificis simbòlics com el campanar), un fet que els diferencia de les grans urbs on els gratacels s'han convertit en les edificacions més altes d'aquestes ciutats i que tan sols trobarien el seu símil amb alguns dels edificis que la *Caja de Pensiones para la Vejez de Barcelona* va construir als anys 70 en alguna d'aquestes capitals comarcals.

A la vegada la seva uniformitat és una clara diferència amb la resta de la ciutat on no abunden formes urbanes tan uniformes i amb un impacte visual tan elevat. Són formes però que per la seva densitat, uniformitat i abast territorial han anat associades tradicionalment al creixement ràpid de Barcelona de la dècada dels 60 i 70, en ser en aquest àmbit on es desenvoluparen abans, amb major quantitat i rapidesa²¹. Foren edificis de promoció sobretot privada que segueixen el model arquitectònic de l'urbanisme funcionalista internacional. Senyalen l'arribada de concepcions més tecnocràtiques que van desfer-se de les adherències ideològiques primitives i que acabaren assumint plenament el funcionalisme arquitectònic i urbanístic (Vilagrassa 1999: 1578).

La seva localització perifèrica tan en ciutats grans com capitals comarcals apunta a un similar comportament del mercat immobiliari en les dues realitats urbanes. Vilagrassa (1999) ja es preocupa per aquest fet i especifica que les lògiques de gestió del sòl i les lògiques locacionals semblen ser molt semblants tot i que a les ciutats grans, la major dimensió del nucli consolidat i la freqüent concurrència de nombrosos agents constructors de polígons fa més complex el resultat pel que fa a la formació del pla.

²¹ Els primers polígons d'habitatge foren els Habitatges del Congrés construïts a Barcelona, sent també representatius d'aquell període els de Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat) o Ciutat Badia (tradicionalment Barberà del Vallès). Aquestes formes urbanes juntament amb els processos socials foren investigades per Joan Eugeni Sánchez (1983) en la seva tesi doctoral *Formación social y espacio en la Cataluña contemporánea: 1936-1975*.

A les grans ciutats aquests barris de localització inicialment perifèrica acostumen a estar incorporats a la ciutat consolidada. En algunes capitals comarcals encara estan en una localització perifèrica i desconnectada de la resta. El balaguerí barri anomenat *Grupo Santa Maria* construït pel mateix ajuntament a partir del 1951 al marge dret de la carretera que mena cap Alfarràs segueix situant-se a més d'un quilòmetre de distància de la resta de ciutats (**Fig. 5.5**) anomenats Pisos de Cloles²² construïts a la carretera de Barcelona. Actualment segueixen desconnectats de la resta de la ciutat en un emplaçament perifèric.²³ A Vic, els blocs del *Sindicat* construïts a partir del 1959 a l'altra banda de la via del tren segueixen desconnectats de la resta de la ciutat solucionada.

Figura 5.5: Aspecte Dels habitatges balaguerins anomenats Grupo Santa Maria a la carretera que mena cap Alfarràs (2008). Font: elaboració pròpia.

Molts altres polígons residencials perifèrics han estat annexionats a la ciutat tradicional. A Vilafranca del Penedès els habitatges de promoció pública de *l'Espirall* que daten de la dècada dels anys 60 (acabats 15 anys més tard per culpa de problemes

²² Promoció realitzada pel Francisco Cloles, propietari d'una fàbrica de pells adobades, alcalde de la ciutat durant la dècada dels 60, i familiar de l'autor.

²³ Un dels principals arguments per urbanitzar l'àrea denominada com a "partida de Ruanes" a partir de les "Àrees de Residència Estratègica" impulsades des de la Generalitat de Catalunya a partir del finançament de l'Institut Català del Sòl és la cohesió física entre la ciutat tradicional i aquest barri (Generalitat de Catalunya 2008).

de finançament) foren la primera àrea residencial sorgida del creixement a salts de la ciutat. Com en altres casos, els habitatges es localitzaven a la vora del cementiri municipal, aquest traslladat des del barri antic de la ciutat l'any 1839. Durant la dècada dels 70 i 80 el barri experimentà una forta estigmatització. Se l'anomenà el barri sense llei o el “*Harlem*” de Vilafranca del Penedès (Adigsa 1995) al ser un lloc de residència de baixa qualitat (CMT et al. 2007) (**Fig.5.6**). A l'any 2008 en aquest barri hi viuen un 23% de la població de Vilafranca del Penedès, al voltant de 8.376 persones.²⁴ El barri ha estat cohesionat físicament a la resta de la ciutat a partir de la urbanització del sector de la Barceloneta i de la construcció de l'Hospital Comarcal de l'Alt Penedès així com diverses instal·lacions esportives (CMT et al. 2007).

*Figura 5.6: Sector del barri de l'Espirall de Vilafranca del Penedès.
Font: elaboració pròpia (2007).*

Formes similars a les del barri de l'Espirall s'observen a Vic, amb l'àrea residencial denominada genèricament com “els barris del Sud”, que principalment venien caracteritzats per ser grans blocs d'habitatge de promoció pública i privada de les dècada des 50 i 60. A nivell formal aquest sector venia determinat pel barri obrer del sector de l'estadi Torres i Bages (1957), i el barri del Remei (1957) construït al llarg de l'antic camí ral que mena cap a Tona des de Vic i els dos grans blocs que la Obra Social de la Caixa construï molt a prop del mateix estadi (Cañellas 2002). Aquest barri percep les ajudes de la convocatòria de la llei de barris del 2005 al detectar-s'hi els índexs més elevats de Vic de població nouvinguda amb risc d'exclusió social. L'àmbit d'actuació del projecte denominat com “barris del sud” ve format per un total de cinc barris, el

²⁴ Informació subministrada per l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès en data de l'1 de gener del 2006.

Remei-Sant Pere, l'Estadi-Torres i Bages i Sant Ferm-plaça d'Osona (Ajuntament de Vic 2005) (**Fig. 5.7**).

A Valls, els polígon d'habitatge del barri de Santa Úrsula i el bloc de pisos anomenats popularment *Pisos Muñoz* són dos altres exemples de barris perifèrics suburbans. Construïts a l'altra banda de les vies del ferrocarril, a les proximitats del cementiri i a tocar de la carretera d'Igualada, han quedat units físicament a la resta de la ciutat arran de la urbanització del barri del Fornàs (sector de baixa densitat impulsat per INCASOL a la dècada dels anys 90) i la densificació del sector de cases aïllades del barri de Santa Gemma, així com també amb la construcció d'un pas subterrani per a vehicles i vianants sota les vies del ferrocarril que l'ha fet més permeable amb la resta de la ciutat. Igual que en el cas del barri de l'Espirall de Vilafranca del Penedès a les immediacions s'hi han localitzat nous equipaments públics propis del període actual, sobretot equipaments esportius, com la piscina municipal coberta (1991), la pista d'atletisme (1994), i més recentment la caserna dels Mossos d'Esquadra (2008).

Figura 5.7: Barri del Remei de Vic construït a la dècada dels 50. Font: elaboració pròpia (2008).

Tortosa és diferent entre els casos d'estudi. Els blocs d'habitatge es construïren tan a la ciutat densa com a les àrees suburbanes. Algunes d'aquestes promocions havien de donar resposta als focus de barraquisme que hi havia a la ciutat. Es creu que dins del perímetre urbà hi havia al voltant de 100 famílies que vivien en aquestes males condicions, fos aprofitant antigues fortaleses com barraques (García Rodríguez 1999).

En són exemple, les diverses promocions que es feren al barri de Remolins, a les immediateses del centre històric de la ciutat. Al carrer Benifallet d'aquest barri i sobre una extensió de 800 m², es va promoure l'àrea residencial *Grupo Pintor Casanova*. L'actuació s'inicià poc després, a partir de la *Obra Sindical del Hogar* (any 1951). Pocs anys després, entre el 1954-1966, la mateixa institució projectà dues promocions residencials més de caràcter social: el *Grupo Mariano Tornadijo* i el *Grupo Hermanos Llasat*. En aquell mateix moment, l'any 1954, actuant com a promotor el mateix ajuntament tortosí es construï un total de vuit habitatges que eren de planta baixa (per a usos comercials) més tres plantes en un solar de 426 m². Eren els habitatges de renda limitada del carrer de la Parra (García Rodríguez 1999).

El impacte visual d'aquestes formes urbanes dins la trama urbana medieval és elevada sobretot en el cas del "*Grupo Pintor Casanova*". L'acció de la *Obra Sindical del Hogar* al centre de les ciutats no quedà tan sols circumscrita a aquesta ciutat, sinó que la seva actuació també es va fer patent al centre de Valls, tal com es comprova al carrer dels Bous de Valls.

5.1.3- Les cases adossades i aïllades del període postmodern

Les formes suburbanes pròpies de la utopia burgesa (Harvey 2000) desenvolupades a les àrees metropolitanes nord-americans sobretot després de la segona guerra mundial també s'han portat a Catalunya. La presència d'aquestes formes urbanes a escala barcelonina ja ha estat investigada per altres geògrafs (Muñoz 2004). Les millores en el confort domèstic, sobretot aparcament i jardí, juntament amb altres valors clàssics que impregnen aquest estil de vida: individualisme de la propietat, por a la ciutat, multiplicada pel racisme i els prejudicis de classe (Harvey 2000: 165) són el que han ajudat al seu desenvolupament.

El pes d'aquestes formes suburbanes ha canviat el contingut clàssic del suburbi a l'Estat espanyol. Si abans el suburbi era un lloc poc valorat socialment ara, cada cop són més les àrees residencials de qualitat on hi viuen les persones amb majors possibilitats. El canvi de perfil social d'aquests sectors socials a l'Estat espanyol comporta una progressiva assimilació amb el significat social que existeix als EUA.

Bona part del creixement d'aquestes àrees es deu a la mobilitat residencial dins de la ciutat, és a dir una part important de la població que ocupa aquests barris ha

emigrat des d'altres àrees de la ciutat, en especial emigracions des del centre cap aquestes àrees. Durant el boom immobiliari iniciat a partir del 1997 i acabat el 2007 fou quan es construïren més barris amb aquesta tipologia formal, donant-se sincrònicament un descens demogràfic del centre, sobretot entre les classes mitjanes, moltes de les quals havien arribat al barri durant els fluxos migratoris de la dècada dels 60 i 70.

Tot i que bona part d'aquestes àrees s'iniciaren i es consolidaren durant el segon boom immobiliari, altres barris ja s'havien començat a construir a partir de la dècada dels 80, durant el primer període de creixement.

Són molts els nous barris fortament valorats socialment que s'han consolidat seguint aquestes formes. Les tipologies edificatòries són diferents depenent dels casos, principalment són adossats²⁵ o d'edificació aïllada. La característica pròpia d'aquests barris és que compten amb un petit jardí i un aparcament. Aquestes noves àrees urbanes són característiques de qualsevol de les ciutats investigades. A Vilafranca del Penedès, el sector de l'avinguda del Vendrell, o l'àrea denominada *Melió residencial*, a Valls el barri del Fornàs promogut per INCASOL d'inicis de la dècada dels 90, o el de Mas Clariana de finals d'aquella dècada. Aquest últim citat és característic d'aquestes formes urbanes pel que fa a la seva forma i tipus de localització del barri. Es un sector d'adossats que, a l'estil del creixement a salts que caracteritzà l'urbanisme del franquisme es localitza totalment desconnectat de la trama urbana de la ciutat d'inicis d'aquesta dècada. La manca total d'estructura comercial i la seva localització aïllada de la resta de la ciutat és un bon exemple d'aquest fenomen urbà vinculat a l'ús de l'automòbil de la dècada dels 90 que ha ajudat a descohesionar físicament (i també socialment) a la ciutat, amb efectes important sobre els seus centres tradicionals,²⁶ articulats essencialment sobre un model de ciutat densa i compacta.

Al ser l'autoconstrucció més barata que la compra directa de l'habitatge, en altres ocasions han estat els mateixos propietaris dels terrenys els que s'han construït els

²⁵ La homogeneïtat morfològica que presenten alguns d'aquests barris pel que fa a les formes particulars de cada immoble han portat a denominar a algun autor aquest procés com "*urbanalització*" (Muñoz 2004). Aquest terme, que ha estat àmpliament emprat i difós en cercles periodístics, no ha estat exempt de polèmica. Dins el nostre grup d'investigació creiem que aquest concepte parteix d'una concepció intel·lectualment elitista a l'hora d'entendre els valors que empenyen a la població anar a viure al suburbi d'estil nord-americà.

²⁶ Avançant-se al que serà tractat al capítol 6, l'estil de vida que porta aparellat aquests tipus de barris té efectes molt importants sobre el centre i la centralitat en capitals comarcals.

seus propis habitatges totalment desconnectats de la ciutat consolidada. Cada persona s'ha construït la seva pròpia casa al seu propi gust. A diferència dels barris d'adossats sovint promocionats per un mateix promotor i seguint unes mateixes línies arquitectòniques, aquests cases aïllades presenten formes més heterogènies sent les edificacions de moments molt diferents. Sovint aquests barris de cases aïllades a part de disposar d'aparcament i jardí propi, acostumen a disposar de piscina.

Tortosa i Valls són dos de les ciutats que més compten amb aquest tipus de barris. A la capital del Baix Ebre, l'àrea de la carretera de la Simpàtica n'és un molt bon exemple, sobretot per les enormes extensions que ocupa, diversos centenars d'hectàrees ocupant tota la falda de la muntanya en direcció cap al Perelló (**Fig. 5.7**). Al llarg d'aquesta carretera es tracen desenes de ramals secundaris que a banda i banda s'hi han construït xalets enmig de boscos de pi blanc i parades d'oliveres tal com es pot observar perfectament a partir del *Mapa de cobertes del sòl* realitzat pel Centre de Recerca Ecològica i Aplicacions Forestals (CREAF). Són parcel·les força grans al voltant de 300-400 m² i disposen casi sempre de piscina i un ampli jardí. La forma d'ocupació d'aquesta àrea de la carretera de la Simpàtica presenta les formes pròpies d'un creixement no planificat. Són moltes les pistes que acaben en culs de sac i amb un traçat sense ordre racional aparent. Donant forma al que seria una trama urbana de tipus dendrítica.

El barri de la Plana d'en Berga de Valls, més conegut com Urbanització Plana d'en Berga, presenta el mateix perfil formal que el de la carretera de la Simpàtica de Tortosa: multitud de cases aïllades en parcel·les que ronden entre els 200 i els 600 metres en una àrea suburbial propera a la ciutat. El tipus de funció residencial ha canviat amb el temps, passant-se de la segona residència a la primera a mesura que s'han anat incorporant cada cop més comoditats a les residències i s'ha democratitzat el us del cotxe. Són cases de qualitat elevada que han substituït la funció de segona residència per la de primera que tradicionalment realitzaven els pisos del passeig de l'Estació, una de les àrees amb major prestigi social de la ciutat. A la mateixa ciutat de Valls, el barri del Bon Sol²⁷ (**Fig. 5.8 i 5.9**), a la carretera de Barcelona, o els barris al SO de Figueres, que presenten característiques similars (**Fig. 5.10**). En tots els tres casos, una mateixa

²⁷ Aquest barri fou el primer que disposà de Pla Parcial.

característica pel que fa a la mobilitat: la connexió directa a les circumval·lacions construïdes a partir de la dècada dels 90 mitjançant una rotonda.

Associat a aquest estil de vida suburbial nord americà i centre europeu s'hi ha localitzat a aquestes àrees alguns equipaments que el complementen. Els clubs esportius són una característica pròpia d'aquests espais. El comú denominador a la carretera de la Simpàtica i de la urbanització de la Plana d'en Berga és la presència d'un club de tennis i d'un centre d'hípica.

Altres formes de naturalesa suburbana d'edificis unifamiliars aïllats amb piscina i aparcament es descriuen als altres casos d'estudi, tanmateix, amb una menor pes territorial i sovint sent àrees amb continuïtat física amb la ciutat tradicional. A Vilafranca del Penedès el barri denominat com a *Ciutat Jardí de Sant Julià* n'és un bon exemple d'aquest urbanisme d'inicis del segle XXI. El tipus d'ordenació és habitatges unifamiliars aïllats, envoltats de jardí d'us privat i habitatges unifamiliars aparellats. Segons el Pla d'Ordenació Urbana Municipal, el sector ocupa un total de 17,92 hectàrees i la parcel·la mínima és de 400 metres quadrats (Ajuntament de Vilafranca del Penedès 2003). Actualment encara resten moltes parcel·les pendents d'edificar. A Vic correspondrien a aquesta tipologia de barri de casa aïllada unifamiliar l'àrea del carrer del Castell i l'àrea del carrer del Puigmal.

Figura 5.8 i 5.9: Fotografies aèries de l'àrea suburbana de la carretera de la Simpàtica de Tortosa i el sector del Bon Sol de Valls (d'esquerra a dreta). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (2009).

Figura 5.10: Sector suburbà del Camp dels Enginyers, situat al Sus-Est de Figueres. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (2009).

5.1.4- Masets, boscos, masies i barracons

Carles Soldevila al seu llibre *Bellezas de Cataluña. Arte vida y paisaje* (Soldevila 1951)²⁸ esmenta les àrees d'estiueig que la burgesia barcelonina ha anat creant en ambients naturals privilegiats com S'Agaró al Baix Empordà, Sitges (promocionada per l'escriptor i pintor Santiago Rossinyol) o les masies típiques de la Catalunya Vella, com les de la Plana de Vic (Soldevila 1956: 267). A Catalunya les àrees d'estiueig i les segones residències són formes urbanes que tradicionalment han anat relacionades amb l'espai urbà barceloní. Històricament és a Barcelona on hi hagut una major proporció de persones que poden acudir a aquest luxe. Foren molts llocs del Vallès Oriental com Cardedeu o la Garriga on les classes més riques barcelonines hi construïren els seus palauets d'estil modernista per anar-hi a passar els dies calorosos d'estiu o gaudir de les aigües termals que hi havia durant la segona meitat del segle XIX i inicis del XX.²⁹

²⁸ Per aquest treball s'ha utilitzat l'edició catalana publicada l'any 1956.

²⁹ Amb una visió general sobre l'estiueig a Catalunya consultar el llibre *L'estiueig a Catalunya (1900-1950)* realitzat per Xavier Miserachs i Glòria Soler (1995). Amb una aproximació més específica sobre una àrea concreta consultar el petit informe *L'estiueig a la comarca d'Osona* de Marc Bigas i Bau (Bigas Bau 2006) realitzat en el marc de les beques de recerca de patrimoni etnològic de Catalunya. Allà s'especifica els llocs de màxima implantació d'aquest fenomen com Viladrau, Sant Joan de Vilatorrada, Taradell i Tona. Un altre llibre interessant és *L'estiueig al Bosch de Valls* realitzat per la historiadora Pilar Vives Corbella (2007). Molt més superficials són algunes anotacions que revistes o pàgines webs d'història local han fet sobre el fenomen

Actualment, amb la democratització de l'ús del cotxe i de l'accés, aquest fenomen ha anat en augment, tal com els embussos de cap de setmana demostren.

Tanmateix, ciutats com Tarragona, Reus, Valls, Tortosa i Vilafranca del Penedès també han disposat històricament de les seves pròpies àrees d'estiueig, una tendència que com a Barcelona també ha anat en augment. La seva existència històrica ja és esmentada en diverses obres geogràfiques de caire enciclopèdic (Carreras i Candi 1913, Vila 1937, Carreras i Verdaguer 1992) o de divulgació (Soldevila 1951, Pla 1971), així com també en novel·les (Oller 1890-1892, De Sagarra 1954), tal com ja s'ha citat al capítol 2.

L'historiador Emili Morera (Tarragona, 1846–1918) en el volum que escriví de la província de Tarragona a la Geografia General de Catalunya de Carreras Candi (1918) ja descriu la presència d'àrees d'estiueig a la partida del Bosch de Valls:

“ahont al peu de la serra que tanca lo Camp de Tarragona y separa la comarca de Valls de la de Montblanch, apareixen més de 209 cases d'esbarjo que constitueixen un nucli de poblament conegut per lo Boch de Valls, ab sos jardins y ab bones comoditats, sols ocupades durant la canícula per les famílies de major posició de Valls” (Morera y Llauredó 1918: 786)

Si la genealogia d'aquesta àrea d'estiueig és essencialment local, altres fonts literàries demostren com eren també els barcelonins els que es desplaçaven cap aquestes àrees. L'escriptor Narcís Oller, nat a Valls però fincat aviat a Barcelona, un parell de dècades abans, ja deixa constància d'aquest lloc al ser on es desenvolupa part de l'acció de la seva novel·la La febre d'Or (Oller, 1890-1892). És a la masia de l'actual Bosc de Peixets on estiuegen i fan el descans dominical alguns dels protagonistes de la obra. És a la mateixa masia on l'any 1993 també es rodà la pel·lícula amb el mateix títol. Si l'estil de vida d'aquestes persones a les seves masies fou el que ocupa a Oller, el periple per desplaçar-se des de Barcelona cap aquestes segones residències és en el que es centra Josep Maria de Sagarra. Al seu llibre Memòries (1954) descriu el camí d'una família que es trasllada a passar l'estiu a la Granja de Doldellops, també a Valls.

“Per això Ramon Furtó es preocupava d'encarregar el gran carruatge de quatre perxerons, que com una mena de diligència voluminosa i tumultuosa els duia a

com per exemple al portal web casadelaparaula.cat on es tracta l'estiueig a Santa Coloma de Farners.

"Doldelops" en dos dies, fent nit al Vendrell i passant totes les peripècies de les bàrbares carreteres i dels camins romàntics. En aquell cotxàs s'engabiaven tots. El matrimoni vell, i el matrimoni jove, amb les criatures de bolquers, les criatures espigades, els adolescents i les casadores; i a més a més dides, criades, criats; baguls, farcells enormes, cistelles de menjar, paperines d'anissos, aiguanaf per al singlot, alfàbrega per al mareig, xeringues, orinals, amb les respectives troncs foradades i desfiles i tintura d'arnica per a un cas d'accident. Aquell cotxàs era una mena de món que trontollava, s'extasiava, plorava i grinyolava a la música dels picarols i de les ferradures; i, al costat del cotxer, Ramon Furtó, amb el seu barret de copa que treia fum i els seus bigotis, despentinats per l'oratge, es prodigava més sol·lícit que mai; i ara deia quatre galanies a l'euga discolora, per mirar d'apaivagar-la, i ara animava el cavall taül que només feia que espolsar-se les mosques, i després baixava a Vilafranca per comprar una coca als menuts, o es ficava per la cuina de tal hostal perquè el conill fos conill autèntic, i en un moment de compromís es decantava a l'orella de l'exigent donya Marianna, explicant-li per què les orenetes fan el niu sota les teulades, o li aclaria que un determinat somriure d'una determinada hostalera no havia estat per res il·lícit, sinó per agrair-li la peça d'un ralet en condició de propina". (De Sagarra 1954: 324).

Si bé, eren alguns els burgesos barcelonins que es desplaçaven des de la metròpoli cap aquests llocs i foren ells els que es feren construir aquestes residències, bona part d'aquestes segones residències d'aquestes capitals comarcals són pròpies d'una vida urbana local, no pas barcelonina. El mateix Pau Vila ho constata:

"Podria semblar una contraprova el cas del poblament dispers dels voltants de Reus i de Tarragona, avui força acrescut i encara repartit als volts de Valls. Però no es tracta pas pròpiament d'una manifestació camperola sinó d'una manifestació ciutadana, producte dels guanys fets en el comerç i en la indústria. Són cases o casones que la gent urbana s'ha bastit per al seu espai; l'aprofitament de la terra no és més que un ajut al sosteniment de l'estatge." (Vila 1978 [1938]: 331).³⁰

Avançant en el temps, Soldevila (1956) en el seu llibre *Bellezas de Cataluña. Arte vida y paisaje* i fent referència a Reus deixa constància dels coneguts popularment com a *masets*. Segons l'escriptor són cases de camp on hi passaven el cap de setmana les famílies més adinerades reusenques. És justament sobre aquests masets del voltant

³⁰ L'edició original titulada *El poblament de Catalunya: el problema geogràfic de l'aigua* data del 1938 (Vila, Catalunya 1938).

de Reus en el que Joan Miró i Ferrà (Barcelona, 1893-Palma de Mallorca, 1983) s'inspira tot dedicant un quadre titulat *La masia* (1929) (Fig. 5.11). És també un *maset*, ara del Bosch de Valls des d'on el pintor paisatgista i noucentista Jaume Mercader (Valls 1889- Barcelona, 1967) pinta els paisatges del Camp de Tarragona durant les seves estades estiuenques (figura). Sobre aquest tipus de formes també en deixa constància Josep Pla i Casadevall (Palafurgell, 1897-Llofriu, 1981) en el seu llibre Guia de Catalunya (1971) quan al parlar de Vilafranca del Penedès n'anomena les nombroses cases de camp d'elevada qualitat que hi ha per la comarca del mateix nom.

Al segle XXI, el llegat històric d'aquelles àrees de segona residència nascudes de la mà de la burgesia local ha estat poc investigat. Entre els casos d'estudi, Valls és on més s'ha investigat. Una mostra d'aquest fet és el llibre publicat per la historiadora Pilar Vives Corbella en el seu llibre L'estiueig al Bosch de Valls (2007). Al llibre l'investigadora especifica que, si bé, alguns burgesos barcelonins venien a descansar a aquest lloc, bàsicament eren els industrials i comerciants de la mateixa ciutat els que construïren els palauets. Durant la presentació del llibre al juny del 2007, en la que participà la Dra. Rosa Cabré del Departament de Filologia catalana de la Universitat de Barcelona, es remarcà la importància del llibre on es demostra com formes urbanes pròpies associades a grans ciutats, com ara les àrees d'estiueig de la burgesia, també s'observen a capitals comarcals.³¹

Figura 5.11: Quadre de La Masia de Joan Miró (1929). La suburbanització comarcal es va iniciar entre finals del segle XIX i inicis del XX coincidint amb la urbanització de la societat. Font: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

³¹La Dra. Rosa Cabré ha treballat aspectes referents a la relació entre la literatura catalana i la ciutat. recentment, l'autora especialitzada en la obra de Narcís Oller ha publicat el llibre La Barcelona de Narcís Oller: realitat i somni de la ciutat (2004) on es mostra la visió que tenia l'escriptor de la Barcelona d'inicis del segle XX.

Formes suburbanes semblants però amb funcions diferents en el seu origen s'observen a Tortosa. Segons Pau Vila (1938), mentre l'aureola de cases “*al voltant de Tarragona i una altra al voltant de Reus (...) són una manifestació de l'espaiament urbà el gran escampall de caserius a les riberes de l'Ebre de Xerta al delta són conseqüència d'una colonització recent*” (Vila 1978 [1938]: 324). Les masies al voltant de Tortosa tornen a aparèixer a la obra de Josep Pla Guia de Catalunya (1973) quan gràcies a aquestes construccions la població tortosina va poder refugiar-se dels bombardejos:

Durant la Guerra última Tortosa fou una població del front durant una llarga temporada. Una gran part de la ciutat quedà destruïda. Els tortosins suportaren moltes calamitats. Per sort els tortosins tenen una visible tendència a la cosa bucòlica: un dels seus ideals és tenir una casa de camp, perquè, després del que portem dit, estimen molt el camp, el jornal de terra i la sèquia vivificant. Els voltants de Tortosa són molt ben tinguts, una delícia d'ordenació agrària. En aquesta classe de plaers s'assemblen molt als de Reus, que també són molt bucòlics i pastorals. Aquestes cases de camp, aquestes alqueries, pal·liaren als tortosins dels horrors de la proximitat de la guerra: foren els seus refugis naturals. Ara la ciutat ha estat reconstruïda. Per a alguns aquesta reconstrucció hauria permès de crear una magnífica ciutat moderna, ampla, espaiosa, agradable. Però, segons sembla, no ha estat així, i les cases no han estat fetes amb la suficient amplitud.” (Pla 1973: 389).

Al llarg de les últimes tres dècades aquest tipus d'urbanisme dispers basat en segones residències de cap de setmana o d'estiu s'ha expandit. Si abans eren tan sols uns pocs els que podien disposar d'aquest tipus d'edificis, amb l'augment de la societat del consum i, sobretot, la democratització de l'ús del cotxe han estat moltes les famílies que han pogut disposar d'una masia, per molt petita que fos.

En moltes ocasions s'ha donat un mateix procés de metamorfosis d'aquestes formes, passant-se d'usos agrícoles a urbans. El que inicialment era una casa d'eines s'ha convertit en una casa de camp, després en segona residència de cap de setmana i definitivament, residència principal en algunes ocasions. Alguns testimonis de Tortosa deixen clar aquest procés de canvi d'una manera evident: “*el que inicialment era una casa de camp amb la seva bassa per a regar les carxofes, ha passa a ser en l'actualitat una segona residència on la bassa ha donat pas a la piscina i els camps de*

carxoferes a un petit jardí".³² Un fenomen similar es pot descriure per a la ciutat de Valls a la partida Freixa, el Palau de Reig, o els Fontanals.

Molt sovint aquestes construccions no presenten condicions d'habitabilitat i no disposen de titularitat jurídica legal. Moltes foren construïdes com a barracons per a les eines del tros durant la dècada dels 70. S'ha pogut comprovar com en moltes ocasions foren auto construïdes per població arribada durant els anys 50-70 procedents de la resta de l'Estat espanyol. En el moment inicial de la construcció, la funció de magatzem d'eines per a la petita explotació agrícola intensiva d'autoconsum, no suscità problemes legals, i en bona part dels casos és féu la vista grossa. Actualment amb el canvi de funció, cap a segona residència i més recentment cap a primera, hi ha hagut nous requeriments pel que fa a equipaments privats (barbacoes, piscines, jardins, porxos, etcètera). La problemàtica és complicada i està lluny de solucionar-se ja que es segueixen fent adaptacions de les antigues construccions a les noves exigències sense que aquestes construccions siguin legals.

Les carxofades a Tortosa i les calçotades a Valls han alimentat la demanda de disposar d'un "tros" o d'una masia entre les famílies d'aquestes ciutats. L'autoconsum enmig de la ideologia ambientalista imperant ha servit per alimentar el mite i l'imaginari rural que ja a inicis del segle XX proclamà Francesc Macià i Llussà (Vilanova i la Geltrú, 1859–Barcelona, 1933) amb el lema de la "caseta i l'hortet". La presència de masies disseminades a les àrees suburbanes de Tortosa, Balaguer i Valls és elevada. Costa trobar alguna família que no disposi del seu propi tros, entre els nouvinguts que s'ho poden permetre aquesta moda també està arrelant tal com es comprova en algunes "urbanitzacions" de l'Alt Penedès.

5.1.5- De polígons industrials a polígons terciaris i el canvi d'escala

Una forma característica d'aquestes ciutats són els polígons industrials. Aquests foren impulsats sobretot a partir de la dècada dels anys 80 per entitats de promoció local com per exemple les Cambres de Comerç i l'Institut Català del Sòl (Garola et al. 1988) i als anys 60 per el *Instituto Nacional de Indústria* per fer front a la crisi industrial³³.

³² Aquesta comentari ha estat extret textualment del blog de notícies de l'Ebre www.lamarfanta.blogspot.com. El comentari relacionava la mort del centre de la ciutat amb l'augment d'aquestes formes de residència.

³³ Sobre el paper de la indústria en la història econòmica espanyola és important consultar el llibre *Manual de Historia económica de España* de Jaume Vicens Vives (1964).

Amb la crisi de la indústria aquests espais han experimentat una transformació funcional en derivar cap terciaris a partir de la dècada dels anys 80, i sobretot 90 (Allain 2005[2004]: 207), tal i com en altres àmbits europeus estava succeint.

Tal com ja s'ha indicat en l'anterior capítol 3, l'augment del pes del mercat immobiliari ha comportat l'eclosió de polígons industrials i terciaris a bona part del territori de Catalunya, per molt petit que sigui el municipi. La bona connectivitat amb les principals vies de fluïdesa del capital, com autopistes i autovies, ha estat un dels principals reclams per a la venda d'aquestes naus.

La difusió dels polígons industrials arreu de les comarques investigades es fa patent a partir de la informació subministrada per la Unió de Polígons Industrials de Catalunya³⁴ que en col·laboració amb la Universitat Autònoma de Barcelona han redactat el mapa de les àrees industrials de Catalunya. El mapa fou finançat pel *Ministerio de Indústria, Comercio y Turismo* dins el *Programa de ayudas a la reindustrialización*. A Valls i rodalies la implantació dels polígons industrials ressegueix les principals vies de comunicació: al llarg de la C-37 en direcció a l'autopista AP7, al llarg de la carretera N-240 en direcció a Tarragona i al llarg de la C14 entre les poblacions d'Alcover i Reus. A nivell comarcal, actualment existeixen 27 sectors industrials en funcionament. A excepció dels dos sectors que disposa el municipi de Valls, la resta no mostren continuïtat física ni visual entre ells. Les dues àrees industrials que disposa el municipi de Valls es localitzen al llarg de la carretera d'Igualada, en direcció cap al pla de Santa Maria.

En l'àmbit de l'Alt Penedès la distribució dels polígons industrials també segueix els principals eixos de comunicació. Al llarg de l'autopista AP-7 (en municipis com els Monjos o Vilafranca del Penedès), al llarg de la BP-2151 entre Sant Sadurní d'Anoia i Sant Martí Sarroca, a les immediacions de la N-340 en direcció al Vendrell (a municipis del Baix Penedès³⁵ com l'Arboç) i Barcelona (Sant Cugat Sesgarrigues i Sant Pere Molanta). En direcció a Barcelona i el Baix Penedès aquests sectors industrials i

³⁴ Aquesta associació es va constituir l'any 2005 i integra a 45 associacions que representen a 54 polígons industrials de Catalunya, 13 cambres de comerç catalanes i el Consell General de Comerç de Catalunya.

³⁵ Segons la mateixa font d'informació es comptabilitza un total de 98 àrees industrials en aquesta comarca. L'àrea propera a l'encreuament de l'autopista AP-7 i AP-2 al terme municipal de la Bisbal del Penedès és especialment estratègica per a les naus dedicades a la logística i la distribució.

logístics van en augment (al Baix Penedès es comptabilitzen un total de 43 sectors industrials en funcionament actualment, localitzats sobretot a les proximitats de la unió entre les autopistes AP-2 i AP-7).

Els sectors industrials del municipi de Vilafranca del Penedès (amb 12 àrees) es localitzen a la banda NE i SO de la ciutat tradicional, adossades a la petita inflexió que realitza l'autopista AP-7 al seu pas per aquesta ciutat. Entre aquestes àrees n'hi de tradicionals com la que queda adossada a l'estació del ferrocarril de la ciutat on des d'inicis dels segle XX s'hi localitzaven processos productius associats a la vitivinicultura. En aquest sector hi havia indústries de capital internacional conegudes arreu com la fàbrica *Cinzano* o *Cointreau* (Arnabat i Mata et al. 2008). El tancament i enderroc de la italiana *Cinzano* fou tota una efemèride de la crisi industrial a la ciutat. Les noves àrees industrials presenten una pauta de localització diferent, molt més apartades de la ciutat tradicional i properes a l'autopista AP-2.

A la comarca d'Osona la distribució dels polígons industrials segueix bàsicament l'eix de la carretera C-17, concentrant-se sobretot al voltant dels centres urbans més importants de la comarca, com Vic, Torelló i Manlleu, però també al voltant de poblacions més petites, però properes a Vic, com Roda de Ter. En total, la comarca disposa actualment de 130 àrees industrials. Per al cas concret de Vic (amb tretze àrees disponibles en l'actualitat), els sectors industrials queden circumscrits en l'arc interior NO-NE que forma la circumval·lació de la C-17 que rodeja a la ciutat.

En el cas de la comarca del Baix Ebre les 30 àrees industrials en funcionament es distribueixen al llarg dels marges de l'autopista AP-7 i de l'autovia C-12 que mena des de l'Aldea a Tortosa. Bona part de les àrees industrials es localitzen a la riba esquerra de l'Ebre, molt a prop de les àrees residencials.

A la Noguera el nombre de polígons industrials és menor; un total de tretze estan en funcionament actualment. La seva distribució ressegueix la carretera C-13 que uneix Lleida i Balaguer. Al municipi de Balaguer se n'hi localitzen un total de quatre, repartides a les dues ribes del riu Segre.

Tot i seguir-se anomenant polígons industrials, hi ha hagut una important pèrdua de processos productius en aquestes àrees. Actualment les naus "industrials" d'aquests polígon serveixen per usos terciaris. Les naus dedicades a la logística, la distribució i el

muntatge, és a dir processos no-productius, han substituït les antigues industrials. Són exemples d'aquest tipus d'usos, la gran planta de distribució que l'empresa Bon Preu té al sector denominat de la Malla al costat de Vic, o la planta de muntatge i distribució que IKEA té al polígon industrial de Valls. També són exemples les naus que hi ha al polígon industrial de Camp Llong a Balaguer.

Les formes suburbanes vinculades a la logística s'han difós arreu del territori de tal manera que qualsevol municipi ha creat la seva pròpia promoció. L'elevat consum de sòl que requereixen aquestes plantes d'emmagatzematge ha afavorit la cerca de terrenys barats i estratègics pel que fa a comunicacions. Aquest fet ha afavorit la implantació de plantes d'aquest tipus en petits municipis. Visualment en aquestes àrees s'observa un fort contrast entre aquelles formes de naturalesa rural associades al període tradicional i les noves formes postmodernes de grans dimensions associades a la logística i la distribució.

Les racionalitats políticoadministratives són també un factor clau per entendre la difusió arreu del territori d'aquests polígons. Un anàlisi de la distribució de les àrees industrials mostra com les plantes industrials o terciàries es localitzen en petits municipis de la rodalia immediata de la ciutat però just al límit municipal del més important. Aquest fet s'associa als menors preus del sòl del municipi veí, els menors impostos que s'han de pagar als municipis petits, i al menor control ambiental i laboral existent. La localització de la principal planta de producció de l'empresa agroalimentària Casa Tarradellas es situa al municipi del Gurb, just als límits de la frontera amb el de Vic i totalment desconnectada d'altres polígons industrials. Un procés similar es detecta amb l'empresa Bon Preu amb seu central al municipi de les Masies de Voltregà i amb el magatzem a Balenyà, tots dos municipis molt més petits que Vic. La important paperera *Hygiene Paper España* es localitza al terme municipal de Puigpelat, just al límit amb el de Valls.

L'augment de la mobilitat de les mercaderies arreu del territori i la dispersió de les activitats logístiques ha requerit la construcció de grans centres logístics que responguin als requeriments dels polígons d'activitat econòmica anteriorment anomenats. La condició per a la localització d'aquests grans centres de distribució de mercaderies és que es localitzin a prop dels grans mercats de consum. Especialment el

mercat de consum barceloní, però sense deixar de banda el de Saragossa i el de València.

En base a aquest requeriment s'han creat cinc grans Centres d'Intermediació de Mercaderies (CIM): CIM Lleida (amb projecte de l'any 2000, ocupa un total de 42 hectàrees), CIM Vallès (finalitzat l'any 1998 ocupa un total de 44 hectàrees), CIM Selva (entrà en funcionament l'any 2007 i ocupa un total de 27,5 hectàrees), LOGIS Bages (ocupa un total de 8,7 hectàrees i entrà en funcionament l'any 2007). Havent-hi altres projectes en fase de construcció: CIM Camp (amb una ocupació estimada de 42 hectàrees) o LOGIS Empordà (amb una ocupació estimada de 72,7 hectàrees), i projectes en fase de redacció: CIM Penedès i CIM Ebre (CIMALSA 2009)³⁶.

La redacció del projecte del futur CIM del Penedès no ha estat exempt de controvèrsia a l'escala local. Es preveu que aquest equipament de racionalitat metropolitana-global ocupi al voltant de 122 hectàrees de sòl un fet que ha alarmat a la població local pel el impacte paisatgístic que comporta. Tot i que Catalunya disposa de 5,7 milions de metres quadrats dedicats a emmagatzematge³⁷ les previsions futures són que la superfície logística a Catalunya vagi en augment.

Tal com ja s'ha tractat al capítol 3 a aquests polígons industrials derivats a terciaris també s'hi localitzen moltes superfícies comercials d'estil francès causa i efecte de les àrees residencials suburbanes de les ciutats (**Fig. 5.12**). De la informació cartogràfica que ofereix el Pla Territorial Sectorial dels Equipaments Comercials (2005-2009)(2007), la ciutat amb un major nombre de superfícies comercials d'estil francès és Vic. Al sector industrial denominat com el Sot dels Pardals hi ha un total de set. A aquestes se n'hi ha d'afegir una altra al sector de Raval de Cortines³⁸. Vilafranca el Penedès i Valls³⁹ són les altres dues ciutats que concentren un major nombre de

³⁶ Per a major informació sobre el tema consultar el capítol 3 d'aquesta recerca.

³⁷ Recentment ha sortit l'estudi "Observatori de la logística. Els indicadors de la competitivitat del Sistema Logístic Català" (2008) realitzat per l'Institut Cerdà per encàrrec de Centres Logístics de Catalunya (CIMALSA) i el Departament de Política territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

³⁸ Informació extreta de treball de camp *in situ* i del Pla Territorial Sectorial els Equipaments Comercials (2005-2009) (2007) redactat pel Departament de Política Territorial i Habitatge de la Generalitat de Catalunya a partir del treball de camp.

³⁹ Fins un total de quatre marques diferents són els que s'han descrit per a la ciutat de Valls (*Caprabo, LIDL, Esclat i ALDI*).

superfícies comercials d'aquest tipus, quatre en cada cas. A Tortosa tan sols n'hi ha una, mentre que a Balaguer, cap.

Després del treball de camp en aquestes ciutats s'observa com a part de les superfícies comercials suburbanes considerades pel PTSEC, n'existeixen d'altres. Aquestes no són considerades per la font d'informació utilitzada, el PTSEC, al localitzar-se dins els límits del que el pla denomina com a "trama urbana consolidada" (concepte especialment ambigu). El Mercadona a l'avinguda comptes d'Urgell de Balaguer, el *LIDL* al barri de Ferreries de Tortosa, el *Caprabo* al barri de Molí d'en Rovira a Vilafranca del Penedès, l'*Esclat* i el *LIDL* a la carretera d'Igualada de Valls o l'*ALDI* de Vic són alguns dels exemples. Tots ells formalment responen al perfil de superfície comercial d'estil francès.

Juntament amb aquestes superfícies comercials dedicades principalment als productes alimentaris s'hi afegeixen altres establiments comercials i de serveis. Segons el *Pla Territorial Sectorial dels Equipaments Comercials (2005-2009)*, el sector del Sot dels Pardals de Vic és el cas més diversificat al disposar d'un total de set establiments dedicats a l'equipament per la llar, dos a la venda de roba i deu a la venda d'automòbils o carburants. Hi ha altres establiments comercials característics de la ciutat postmoderna, entre aquests cal destacar els que es dediquen a la venda de productes de construcció i jardineria.

Figura 5.12: Aspecte d'un dels centres comercials de localització suburbana d'estil francès. Font: elaboració pròpia (2009).

Alguns establiments vinculats als serveis també són característics dels paisatges suburbans de l'actual període. Els multi cinemes i els serveis associats, tals com restauració, s'observen a la ciutat de Vic, al polígon de les Gavarres, entre Tarragona i Reus, o en poblacions litorals vinculades clarament al turisme familiar de segona residència, com per exemple Calafell. En aquests polígons terciaris també s'hi localitzen locals d'oci nocturn que requereixen major espai, com discoteques. Els exemples són nombrosos: discoteca *Vig* a Vic, *Trenta i Tants* a Valls, discoteca *Scorpio* a Igualada, discoteca *Big Ben* a Mollerussa, *Què de Què?* a Montblanc, *Roc Dur* a Sort. Sent ja tota una àrea especialitzada en oci nocturn s'han de citar els polígons de la Zona Hermètica de Terrassa, o el de Can Famades de l'Hospitalet de Llobregat.

El desenvolupament del sector turístic en aquestes ciutats també ha comportat la construcció de grans complexos vinculats a l'oci com grans parcs temàtics, com ara Port Aventura.

5.2- Els eixamples

Els eixamples són l'altra família de formes urbanes que caracteritzen a la ciutat catalana. El de Barcelona és el que més es coneix. Tanmateix a partir de la llei d'eixamples del 1876 aquesta forma de planejament es va difondre arreu de les ciutats catalanes. L'aprovació dels projectes d'eixample presentà diferents temps depenent de les ciutats. Alguns d'aquests s'aprovaren durant les últimes tres dècades del segle XIX com per exemple: Sabadell (1865), Elx (1866), Vilanova i la Geltrú (1877), Mataró (1877), Terrassa (1878), Reus (1889), Tarragona (1880), Alcoi (1881), Valls (1881), Granollers (1884), Ciutat de Mallorca (1885, 1901), València (1887), Alacant (1887), Tortosa (1890), i Manresa (1900)⁴⁰ (Roca, Estapé & Lluch 1979). Tanmateix fou al segle XX quan s'aprovaren la majoria d'ells, com per exemple el de Vilafranca del Penedès que s'aprovà l'any 1933 en plena república i que fou redactat per l'arquitecte Barenys (Arnabat i Mata et al. 2008, Alió 1986, Cuscó Giralt 1998).⁴¹ Tot i així fou a partir del 1940 que se n'aprovaren la majoria, aquests desenvolupats a partir dels plans provincials d'urbanisme, tal com passà amb el de Balaguer que fou impulsat pels organismes centrals de l'Estat. Entre els casos d'estudi les àrees d'eixample ocupen poc territori si es comparen amb les suburbanes.

Actualment les àrees de l'eixample és on s'ha donat la màxima densificació de la ciutat, sobretot a partir de la dècada dels anys 70 quan hi hagué una entrada important de capital privat en el mercat immobiliari. A Balaguer el front urbà paral·lel a la riba dreta del riu és un bon exemple d'aquest procés de densificació del sector de l'eixample dels anys 70. Segons els tríptics turístics del mateix ajuntament, les nou plantes dels edificis de l'avinguda Pere III a l'eixample de Balaguer foren un exemple de modernitat de la època. A Valls la densificació dels anys 70 afectà al carrer Abat Llord i posteriorment al passeig de l'estació. A Vic, el sector de major densificació d'aquells anys es donà també a l'àrea de l'eixample, sobretot a l'avinguda Jacint Verdaguer, i a

⁴⁰ Entre els plans d'eixample que es desenvolupen sota el paraigua de la llei del sòl del 1865, els que mostren una tendència més propera al de Cerdà són aquells que planifiquen la ciutat situant el centre, és a dir el punt amb una major accessibilitat, de manera excèntrica al centre tradicional.

⁴¹ Per a més informació consultar "El planejament i l'evolució urbana de Vilafranca des de la postguerra" (463-523) a Història de Vilafranca del Penedès a cura de Arnabat, R i Vidal, J (2008), ed. Andana, Vilafranca del Penedès.

l'eixample Morató. A Vilafranca del Penedès el procés de densificació de l'eixample es dona al llarg de la carretera de Barcelona.

Les estacions del ferrocarril foren els grans nodes de modernitat de l'època i van actuar com a pols d'atracció cap a on havia de gravitar el creixement de l'eixample. Les rambles i els passeigs de l'estació foren les formes principals de l'època de moltes capitals comarcals. Les rambles havien de ser l'àrea de passeig. Algunes portaven fins a l'estació del ferrocarril, com per exemple Valls, el Vendrell, Vic i Berga. En altres casos, les rambles es localitzaven adossades a les muralles medievals, tal com es comprova a Vilafranca del Penedès, amb les rambles de Nostra Senyora i Misericòrdia; o a Vic, amb les rambles del Montcada i de l'Hospital. En altres casos, es van fer desaparèixer les muralles i en el seu lloc s'hi traçaren les rambles, com en el cas de Barcelona o Reus.

A nivell paisatgístic aquests passeigs tenen una mateixa aparença. Disposen de passeigs arbrats, sobretot a partir de plataners, i permeten la circulació rodada a banda i banda. Sent l'eix del centre i els voravies per als vianants

En algunes ocasions la unió del centre de la ciutat amb l'estació del ferrocarril es va fer a l'estil dels bulevards de Haussmann de París. Aquest fou el cas de l'avinguda Jacint Verdaguer de Vic el 1910, una gran avinguda que connectava simbòlicament i de forma ràpida el centre de la ciutat amb la perifèria, aquesta part centrada simbòlicament per l'estació del ferrocarril. La obertura d'aquesta avinguda es començà a fer a partir del 1906 i no acabà fins el 1910. Fou simbòlic l'enderroc de la casa Rusconi que tancava la plaça major per aquella banda i la d'alguns edificis de la Rambla de la Davallada (Cañellas 2002). A partir de llavors, l'estació del ferrocarril es convertí en el nou node de centralitat de la ciutat, al voltant del qual es construïren moltes de les noves indústries alliberades de les limitacions vinculades a la disponibilitat hídrica al funcionar amb electricitat. A partir del 1920 es construïren diversos edificis industrials seguint l'estil modernista com per exemple la fàbrica Torra, dita també Farinera Costa, al carrer Moragues (Pascual i Rodríguez 1988).

Les construccions en aquest estil arquitectònic es succeïren en moltes altres capitals comarcals, com per exemple Reus, amb la casa Navàs (1901) de Lluís Domènech i Montaner (Barcelona, 1850-1923) o el Teatre Bertrina (1905) propietat del

Centre de Lectura de Reus o Tortosa, a Manresa El Casino (1906) i a Figueres amb l'Escorxador municipal (1903) o la Casa Cusí (1894-95).

La millora de l'espai públic del centre de Vilafranca del Penedès durant les primeres dècades del segle foren especialment representatives del moment. Al llarg dels primers anys del segle XX hi hagué la urbanització i condicionament de la plaça de la Constitució i de Sant Joan. Durant el període republicà de la dècada dels anys 30, s'expropià la casa del compte Moy que ocupava el centre de la plaça de la vila i que va servir per donar la fesomia actual a aquest espai tot centrant la façana de l'ajuntament al mig de la plaça. En aquell mateix període es va enderrocar el convent del Carme per fer-hi una escola i es va construir el parc del Tívoli (Arnabat i Mata et al. 2008).

Igual que a Barcelona, a les capitals comarcals també hi arribaren els corrents modernitzadors propis dels temps europeus. Paris fou el gran paradigma modernitzador de les ciutats en aquella època de la mà del Baró Haussmann i que tan bé ha tractat David Harvey a partir de fonts d'informació qualitativa i literàries al seu llibre *París capital of modernity* (2003). Barcelona és la que acollí les primeres tendències allà creades.

L'exposició universal del 1898 fou l'aconteixement més important que marcà el procés de modernització de la ciutat catalana. Aquest esdeveniment va representar l'arribada dels corrents internacionals a la ciutat., la mostra pública de la modernitat (Carreras i Verdaguer 1993). I és que més enllà de mostrar els principals avanços tècnics i científics del capitalisme d'aquell moment, aquella exposició, i en conjunt totes les exposicions, representen una mostra de les mentalitats d'aquells que ho creien possible, “una verdadera condensació dels missatges-projectes amb els que els organitzadors pensaven seguir gestionant l'àmbit urbà remodelar” (Casassas i Ymbert 1989: 13).

Un dels canvis importants que incorporà les idees de la modernitat fou la conversió de l'espai públic en espectacle (Harvey 2003, Debord 1971). Aquest canvi de concepció de l'espai públic es va fer evident amb la localització a la plaça major de Vic dels fanals dissenyats per Antoni Gaudí i Cornet (Reus, 1852-Barcelona, 1926)⁴² l'any

⁴² Al llarg del temps el mobiliari urbà de la plaça major de Vic ha esdevingut escenari de les manifestacions formals pròpies de cada moment: fanals gaudinians durant el període del modernisme, obelisc durant la dictadura de Franco, fanals funcionalistes durant la dècada dels

1910 per commemorar la inauguració de l'Avinguda Jacint Verdaguer. Eren els anomenats “fanals obeliscs” (Cañellas 2002). Amb aquesta acció es va donar inici a la construcció del barri antic com el centre simbòlic de la ciutat.⁴³ També va haver-hi la obertura de parcs i passeigs, i la millora de l'espai públic. Es seguien els gustos d'una petita burgesia local cada cop més refinada que, en el fons, volia imitar a les formes urbanes vistes a Barcelona durant les fires internacionals o les visites rutinàries.

Unes formes urbanes que es materialitzen a les capitals comarcals però que difícilment acaben per ser apropiades i reproduïdes socialment de la mateixa manera que es fa a la gran capital. Les capitals comarcals viuen enmig d'una atmosfera levítica, especialment present en aquelles ciutats que són seu de bisbat, on aquelles conductes que es separen de les pautes tradicionals són mal vistes tal com sembla indicar-se a la novel·la de Miquel Llorc Laura a la ciutat dels Sants (1931).

La primera ciutat que disposà d'un parc a l'estil dels gustos d'aquell temps fou Tortosa, que entre 1882-1895 construí el parc de Teodor González (Tortosa, 1837 – 1910) (**Mapa 5.1**). Arquitecte municipal de la ciutat durant el període 1878-1881,⁴⁴ fou impulsor del parc i un gran intel·lectual. Un parc que seguia els canons estilístics del modernisme amb certs tocs de romanticisme en els jardins dissenyats per Joan Abril i Guayabens (Mataró, 1852-Tortosa, 199), amb l'àrea del llac nou i el llac vell; la gran varietat de vegetació i d'espècies exòtiques que conté típic dels parcs de la època, i la màquina de vapor que es va fer servir per a la colonització del delta de l'Ebre.

A Vic el 1910, es commemorà el centenari del naixement de Jaume Balmes (Vic, 1810-Barcelona, 1848). Aquest pensador, eclesiàstic i polític és el que dóna nom a un nou passeig que s'obre des de la rambla dels Montcada en direcció Sud.⁴⁵ Dos anys més tard, a Vilafranca del Penedès es va realitzar la urbanització definitiva de les

70 i dels 80 i desaparició total de fanals en l'actualitat per donar més pes a la imatge de la plaça en si mateixa.

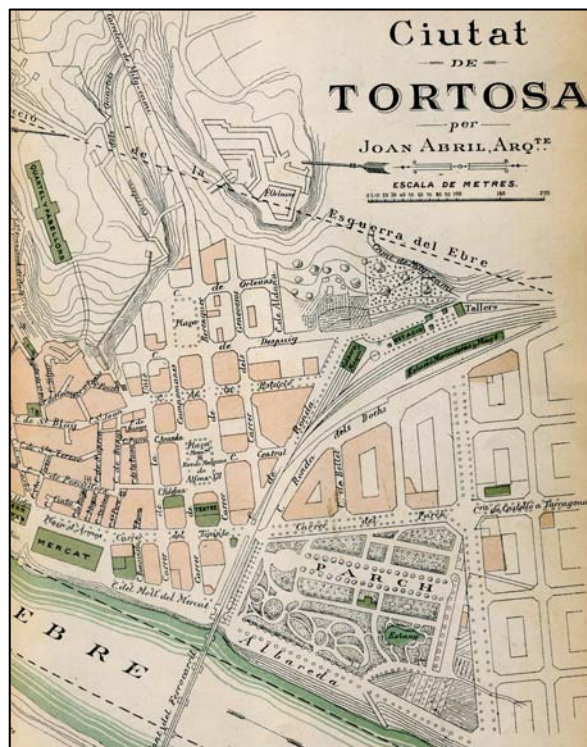
⁴³ A Barcelona, fou a principis de la del segle XX quan es decidí que el barri antic seria el centre simbòlic de la ciutat; és quan s'urbanitzen moltes de les places del centre de històric, com per exemple la plaça de Sant Felip Neri.

⁴⁴ Fou el responsable d'impulsar l'enderroc de les muralles, la construcció del mercat i de desenvolupar l'eixample del Temple.

⁴⁵ Tot i l'obertura d'aquest passeig a l'estil modern el creixement de la ciutat cap aquella direcció no es va fer evident fins als anys 70. Fins llavors el creixement, fos per expansió urbana o densificació es va fer cap a la banda nord de la ciutat.

rambles de Nostra Senyora i la Rambla de Sant Francesc que a nivell de la ciutat va representar l'arribada del gust estètic i arquitectònic d'una burgesia mercadera que en aquells moments vivia l'eufòria econòmica posterior a la crisi de la fil·loxera (Alió, Universitat de Barcelona 1986) i a l'apogeu econòmic de la primera guerra mundial. Fou també durant aquella primera dècada del segle XX que s'urbanitzà el passeig dels Caputxins de Valls amb la forma actual. Els importants canvis que visqué Vic per allà l'any 1910, també incorporaren la millora de l'espai públic de la rambla dels Montcada; el mateix moment que es dugué l'electricitat i el gas a les llars. Durant els anys de la segona república a Vilafranca del Penedès es passà a disposar d'un nou parc urbà (Arnabat i Mata et al. 2008).

Mapa 5.1: Fragment d'un plànol de Tortosa on s'hi observa el parc de Teodor González. Les formes del parc segueixen les línies estilístiques pròpies de la modernitat. Font: Geografia General de Catalunya (1913-1918).

Amb les idees de la modernitat i la progressiva urbanització de la societat hi hagué un moment de construcció d'importants edificis públics. Les noves tècniques sorgides de l'ús del ferro i del vidre permeteren construir grans edificis, amb molta superfície lliure i gairebé sense columnes. En algunes ocasions aquest edificis integren

els mercats centrals de les ciutats tal com es pot observar al mercadal de Sant Andreu del Palomar de Barcelona.

Entre les capitals comarcals investigades específicament el primer que es va construir fou el mercat de la carn de Vilafranca del Penedès (1882) finançat per l'ajuntament de la ciutat i dissenyat per Adrià Casademunt i Vidal,⁴⁶ el mateix arquitecte que dissenyà l'església de Santa Madrona del barri del poble Sec de Barcelona (**Fig. 5.13**). El segon fou el mercat central de Tortosa (1886) construït pel Banc de la Ciutat i obra d'arquitectes de la talla de Joan Torras i Guardiola (Sant Andreu del Palomar, 1827-Barcelona, 1910)⁴⁷ i Juan Abril i Guayabens, el primer professor d'Antoni Gaudí (**Fig. 5.14 i 5.15**).

Altres obres públiques construïdes durant aquelles dates del tombant del segle XX foren els escorxadors municipals, com el de Tortosa construït per l'arquitecte Pau Manguió i Segura (Tarragona, 1865-Barcelona, 1956)⁴⁸ deixeble de Lluís Domènech i Muntaner i arquitecte de la ciutat entre el novembre de 1901 i desembre del 1908.⁴⁹ A la mateixa ciutat, altres construccions de ferro es construïren durant aquells anys, com per exemple el pont del ferrocarril sobre l'Ebre.

Els gustos refinats de la burgesia i el gust per la cultura comportaren la construcció d'edificis dedicats a aquesta funció, com per exemple teatres (a Vic el 1868, a Valls el 1881 i a Vilafranca del Penedès el 1903) o casinos, com el de Vic, fundat l'any 1848, o els centres de lectura, com el fundat a Reus el 1859 o a Valls el 1865.

⁴⁶ El Mercat de la Carn ocupa el solar on, l'any 1754, s'havia construït la fàbrica de les "premses de lliura" per fer el premsat de les vinasses. L'any 1816 l'edifici va passar a ser teatre públic. Després d'una deteriorament considerable, l'any 1878 es va enderrocar i l'Ajuntament hi va construir el Mercat de la Carn i el Peix segons un projecte de l'arquitecte Adrià Casademunt i Vidal. A partir del 2007 el mercat experimentà un procés important de reforma.

⁴⁷ Fou el dissenyador d'importantes obres prestigioses arreu de Catalunya i de l'estat Espanyol. Participà en el disseny de les estructures dels mercats de Lleida i Tarragona, a part del de Tortosa. Fou també escollit per la construcció del pont de Girona sobre el riu Onyar (1878), el 1888 realitzà el famós castell o bastida de ferro per a la construcció del monument a Colom a Barcelona, així com les estructures metàl·liques dels palaus de Belles Arts i de la Indústria de l'Exposició Universal.

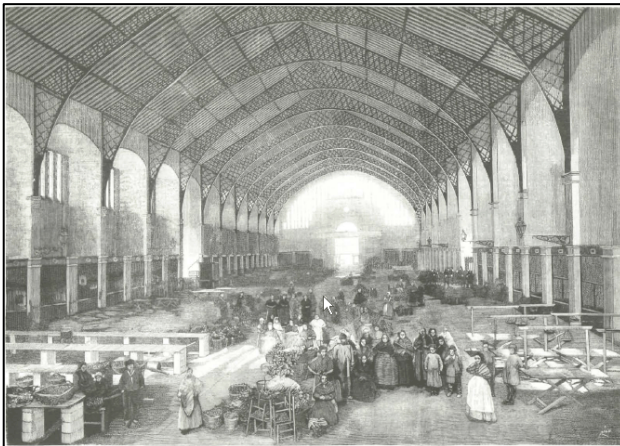
⁴⁸ Va ser el primer arquitecte municipal de Tarragona on va construir com a obra més representativa el convent de les Carmelites (1897).

⁴⁹ A part de l'escorxador municipal, l'arquitecte deixà moltes altres construccions del seu disseny, entre altres la casa de Na Pilar Fontanet, popularment coneguda com la casa Grego (1908).

També serveis socials que havien de servir a la totalitat de la població, com per exemple biblioteques públiques

Figura 5.13, 5.14 i 5.15: El mercat de la Carn de Vilafranca del Penedès (a dalt a l'esquerra), i el mercat central de Tortosa a un gravat d'inicis del segle XX (a baix a l'esquerra) i una fotografia actual (a baix a la dreta). Font: elaboració pròpia i La Ilustración española y americana (1920).

Amb els ideals de la Mancomunitat de Catalunya i el desenvolupament de la teoria de la Catalunya - ciutat s'impulsà una homogeneïtzació de les formes urbanes entre les diverses ciutats catalanes, sobretot pel que fa a equipaments culturals, al voler atansar la cultura a tothom⁵⁰. Es dissenyà un innovador pla de biblioteques públiques⁵¹ que va tenir un important reflex sobre les ciutats mitjanes catalanes. Quan es va suprimir la Mancomunitat de Catalunya l'any 1923 hi havia un total de vuit biblioteques fundades per aquesta institució: Valls (1918),⁵² Sallent, (1918), les Borges Blanques (1918), Olot (1918), Canet de Mar (1919), el Vendrell (1920), Figueres (1922) i Pineda de Mar (1922).

⁵⁰ Malgrat no disposar de capacitat legislativa ni d'un sistema de finançament propi, la Mancomunitat aconseguí dur a terme -fins a l'any 1925 en què fou suprimida- una admirable tasca en el camp educatiu i cultural, i especialment, en el terreny bibliotecari, gràcies a la capacitat de lideratge de Prat de la Riba, el seu primer president, i de les personalitats d'Eugeni d'Ors, responsable del pla inicial i director des de 1915 al desembre de 1919, i de Jordi Rubió, que el substituïí sumant al seu càrrec de director de la Biblioteca de Catalunya el de director de les Biblioteques Populars. (Mañà 2006:7-8)

⁵¹ Les biblioteques eren modernes i innovadores en els locals, els serveis i la formació del personal, i gràcies aquests factors detingueren una gran acceptació i un gran èxit de públic. Aquestes biblioteques, instal·lades en edificis nova planta, foren de les primeres a Espanya en organitzar els llibres de lliure accés, oferir servei de préstec, disposar d'un espai i de fons per al públic infantil, oferir uns horaris amplis i adequats a les necessitats de la població i estar ateses per un personal femení específicament format per aquesta tasca en l'Escola de Bibliotecàries (Mañà 2006:7-8)

⁵² L'edifici fou dissenyat per Lluís Planas i Calvet, el projecte de qual fou triat per la comissió formada per Josep Magriñà, alcalde; Indaleci Castells, tinent alcalde; Joan Farré, síndic; Eladi Homs, compatrici i vocal del Consell d'Investigació Pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya, i César Martinell, arquitecte. El solar fou cedit per Francesc Dasca (l'industrial amb més poder econòmic de la ciutat) (Mañà 2006: 339).

5.3- Conclusions

Es demostra com a bona la hipòtesi de l'existència d'una ciutat catalana que troba en les formes la seva cohesió i identitat. Una hipòtesi que ja fou defensada pel Dr. Carles Carreras en anteriors investigacions (Carreras i Verdaguer 2008). En aquest capítol es presenten algunes proves empíriques per al cas de les capitals comarcals. Aquestes proves empíriques serveixen per constatar que a les capitals comarcals s'identifiquen les formes urbanes corresponents a l'eixample i a les àrees suburbanes, dues de les famílies de formes urbanes "universals" de la ciutat catalana.

Uns eixamples que presenten similituds amb els de les grans ciutats com Barcelona. Una trama ortogonal característica de la racionalitat de les idees i una densificació progressiva sobretot a partir dels anys 70. Edificis públics també propis de la ideologia progressista de la època, com per exemple teatres, biblioteques, mercats municipals o escorxadors.

Unes àrees suburbanes consolidades sobretot a partir de la dècada dels 40, marcades durant un primer període per la baixa densitat, d'estil ruralista, i posteriorment, a partir dels anys 60 i 70, per polígons de blocs oberts. A partir dels anys 90, consolidació d'àrees suburbanes de cases aïllades o adossades a la perifèria de la ciutat, sovint totalment desconnectades de la ciutat tradicional. També polígons industrials que han canviat els seus usos cap a terciaris i que han acollit molt freqüentment àrees comercials d'estil francès.

En conjunt fa que es puguin assimilar les famílies de formes urbanes que s'observen a les capitals comarcals i Barcelona. En definitiva, deixant de banda les diferències quantitatives referents a l'escala espacial de cadascuna de les realitats urbanes, les famílies de formes urbanes de les capitals comarcals són igual que a les grans ciutats.

Constatat que a les capitals comarcals es detecten les formes generals de la ciutat catalana, es obligat preguntar-se quines són les "particularitats" de les capitals comarcals? Quines són les formes que caracteritzen aquesta escala d'anàlisi? Algunes d'aquestes formes són "específiques" d'aquestes ciutats i altres hi responen a dinàmiques de desenvolupament urbà local, altres tenen la seva genealogia en el paper que juguen dins el conjunt del sistema urbà de Catalunya.

Dins de les famílies de formes urbanes de les capitals comarcals es poden detectar algunes formes particulars. Per exemple, les rambles, o els passeigs de l'Estació, projectats en el moment de la redacció dels eixample, es poden considerar formes particulars de les capitals comarcals. A la vegada, presenten unes àrees d'eixample marcades per la manca de fites simbòliques i visuals. La presència de l'estació del ferrocarril i de les seves vies organitzar clarament l'espai de la ciutat i el seu creixement urbà. Les noves fronteres de la ciutat, constituïdes per les noves circumval·lacions viàries, representen amb l'augment de la connectivitat un impuls decidit cap a la suburbanització de la ciutat.

Del joc entre les diverses parts i de l'acumulació dels temps desiguals a la ciutat en sorgeix un altre tipus de forma urbana particular de la capital comarcal. Es constata el poc pes de les àrees d'eixample respecte les suburbials, aquestes últimes molt més extenses. Els polígons de blocs oberts construïts durant el franquisme encara resten totalment desconnectats de la ciutat tradicional i s'observen àrees residencials de baixa densitat de recent creació a les proximitats del centre tradicional de la ciutat.

També s'observen "singularitats" pròpies de cada ciutat. La importància territorial de les àrees suburbanes de baixa densitat consolidades durant el franquisme en ciutats com Valls. La desconexió, encara, d'algunes àrees de polígons de blocs d'habitatge oberts a Balaguer i Valls. La important suburbanització a partir de cases aïllades desconnectades de la ciutat tradicional a Tortosa i Valls. La consolidació d'una nova fita visual simbòlica a Vic al voltant del sector del Sucre en el si d'un procés de reconversió industrial cap als serveis i d'articulació d'una imatge postmoderna atractiva de la ciutat. A prop d'aquesta mateixa nova fita visual postmoderna, apropiació dels valors simbòlics i culturals per part d'agents privats tal com ha fet la immobiliària Còdol amb la construcció d'un petit gratacels de vidre. El manteniment de districtes industrials adossats a prop del centre a Vic i Valls. El manteniment de l'antiga caserna militar a Valls, enderrocada a Vilafranca del Penedès. L'obertura de carrers a l'estil dels bulevards de Haussmann a Vic amb l'avinguda Mossèn Cinto Verdaguer. La trama ortogonal de l'eixample dels Morató de Vic La presència del monument a les víctimes del bàndol nacional a Tortosa. Totes aquest formes són les que configuren la identitat pròpia de cada ciutat.

És a partir de variables com l'heterogeneïtat i la densitat que porten implícites les formes urbanes que es pot avançar més en la realitat urbana d'aquestes ciutats. Aquestes variables permeten recuperar els postulats de l'Escola de Chicago de la dècada dels anys 30 i sobretot les aportacions fetes per Wirth (1938) en el seu llibre *Urbanism as a way of life*, sobre les diferències entre lo urbà i lo rural en el mode de viure.

És important destacar la importància de la suburbanització en algunes d'aquestes ciutats tractades i el clar vincle amb l'automòbil que això suposa. Són diferents els períodes de la consolidació d'aquestes àrees urbanes de baixa densitat, cada període amb les seves pròpies racionalitats però a nivell formal amb unes mateixes implicacions. És més coneguda i estudiada la urbanització de baixa densitat del període postmodern clarament nascut de l'automobilització de la societat.

Tanmateix, no es pot oblidar el substrat rural d'aquestes ciutats, responsable, en part de la forta suburbanització. Durant el franquisme l'existència d'una societat eminentment rural en aquestes ciutats és el que va impulsar la construcció de nombrosos polígons de baixa densitat d'estil ruralista. Durant els inicis del segle XX fou l'imaginari rural el que vehiculà el desenvolupament de les històriques àrees d'estiueig de les classes acomodades barcelonines. Més endavant, fou l'existència de barracons i magatzems el que ha permès la creació de masies dedicades a les segones residències que posteriorment s'han convertit en primeres.

El pes de les àrees de baixa densitat, producte dels diferents períodes, porta implícit un mode de vida més propi del món rural que no pas urbà, on les densitats són majors. Aquest fet porta associades les relacions cara a cara. A diferència de les grans ciutats on les relacions d'amistat van més relacionades amb els rols que exerceix l'individu en cada moment, a les capitals comarcals les relacions d'amistat venen més articulades per les relacions familiars i pel lloc d'escolarització. Entre el jovent es parla molt de "la colla" i poc de "els amics d'anglès", els "amics del treball" o "els amics del institut" que més freqüentment s'escolta a la gran ciutat.

El pes del mode de vida suburbial posa en qüestió el mode de vida mediterrani clarament vinculat a la ciutat compacta i densa que vindria a exercir el centre de la ciutat i l'eixample, tot i les seves reduïdes dimensions. La massiva utilització del cotxe que porta implícit el mode de vida suburbial posa en qüestió la pervivència del centre i la necessitat de creació de places d'aparcament assequible en aquests llocs (el debat al

voltant de la creació d'aparcaments subterranis al centre d'aquestes ciutats s'ha observat a Reus, Vilafranca del Penedès, Valls, Manresa, Vic, etcètera i fins i tot en poblacions petites com Santa Coloma de Queralt). La suburbanització a la vegada ha comportat la configuració de noves centralitats suburbials més pràctiques per a l'ús del cotxe. És en aquest punt on es localitza una diferència important amb les ciutats grans, la densitat. La baixa densitat d'aquestes ciutats ha posat en qüestió la vida d'aquestes ciutats i sobretot la del centre, tal com es descriu en el proper capítol.

Fins aquí s'ha intentat veure quines són les formes que caracteritzen a les capitals comarcals, quines són generals, quines particulars i quines singulars de cadascuna d'elles. Fet això, és important remarcar quines són les característiques particulars d'una ciutat gran com Barcelona per tal de veure quines són les inexistentes a les capitals comarcals. Són invisibles les grans formes urbanes de la post-modernitat d'arquitectes estel·lars com els gratacels, a l'estil de la Torre Agbar o els que segueixen l'Avinguda de la Diagonal o l'Avinguda Tarragona. Molt lleugerament aquestes construccions es podrien assimilar amb el petit gratacel que la immobiliària Còdol ha construït recentment al sector del Sucre de Vic, enmig d'una àrea de reconversió industrial o els edificis de la Caixa de Pensions dels anys 70. Tampoc s'observen àrees de reconversió industrial cap a terciari avançat com s'està duent a terme en espais com el 22@. La reconversió industrial és un fet a les capitals comarcals però majoritàriament hi ha hagut una metamorfosi dels usos del sòl cap a funcions logístiques i d'emmagatzematge. Són poques les formes urbanes pròpies de grans seus d'empreses nacionals o internacionals que hi ha en aquestes ciutats.

A part d'aquestes formes amb impacte visual més fort Barcelona presenta materialitats tècniques impensables a les capitals comarcals com per exemple metro, escales mecàniques o *shopping centers*.

CAPÍTOL 6 CENTRE I CENTRALITAT
CONTEMPORÀNIA A LES CAPITALS COMARCALS

CAPÍTOL 6- CENTRE I CENTRALITAT CONTEMPORÀNIA A LES CAPITALS COMARCALS

Amb la finalitat de poder-se aproximar al què és una ciutat mitjana, en anteriors capítols s'han investigat les dinàmiques econòmiques, els canvis en la funció comercial i les formes que caracteritzen a les capitals comarcals. Aquest capítol investiga els canvis experimentats pel centre tradicional, tan en la seva forma (material i immaterial producte de la crist·lització dels diferents períodes) com en la seva funció (la centralitat). Les formes i les funcions del centre són el que acaben configurant el que aquí es proposa, "l'ambient del centre com a patrimoni". El centre entès com un "ambient patrimonial" que s'ha de conservar és, en essència, urbà i viu (Carreras 2008).

Aquests aspectes patrimonials del centre estan clarament relacionats amb la teoria sobre la ciutat. Si el centre d'una ciutat és dinàmic tota la ciutat té una imatge dinàmica (Zukin 1995) i aquest fet profunditza la terciarització de la economia captant noves inversions. Així doncs, la investigació sobre el centre de les ciutats és clau per entendre, en general, què és una ciutat actualment, i específicament, què és una ciutat mitjana.

La revalorització dels centres durant el postfordisme s'ha donat a partir de la obertura de les línies de valoració patrimonial pròpies de la postmodernitat (Harvey 1990) que van més enllà dels criteris monumentals i oficials de la modernitat (Choay 1992, Harvey 2003) els quals tenen relació amb l'ambient del centre com a patrimoni. Aquest tipus de valoració del centre s'interpreta que és el que ha donat lloc a processos com els de la centrificació més coneguts com a gentrificació (Smith 1996, Martínez Rigol 2005, Lees, Slater i Wyly 2008). A la vegada s'ha de tenir en compte que en el procés de valoració del centre durant el període global postfordista cada ciutat té el seu propi "temps" (Santos 1996).

Es parteix de la hipòtesi que les capitals comarcals mostren uns temps diferents respecte les grans ciutats en la valoració del patrimoni del centre com ambient. Aquest fet comporta, que hi hagi un retard en l'eclosió de processos de gentrificació o de centrificació. L'objectiu principal d'aquest capítol és explicar i comprendre els motius pels quals es donen aquests temps diferents.

En aquest apartat es mostra com en algunes ocasions s'ha degradat l'important patrimoni material associat a la centralitat tradicional de les capitals comarcal (punt

6.2). Un interès patrimonial que va més enllà dels aspectes monumentals associats a la modernitat sinó que ve articulats pel patrimoni no monumental i immaterial, el qual permet parlar del que en aquest capítol es denomina com “centre com ambient patrimonial” (6.3.2). Un ambient patrimonial que la Llei de Barris intenta conservar (6.3.3). A la vegada s’analitzen els criteris administratius i neopositivistes de protecció del patrimoni des de l’administració, a partir d’inventaris i catàlegs, i la seva aplicació pràctica en la conservació d’aquestes formes (6.3.1).

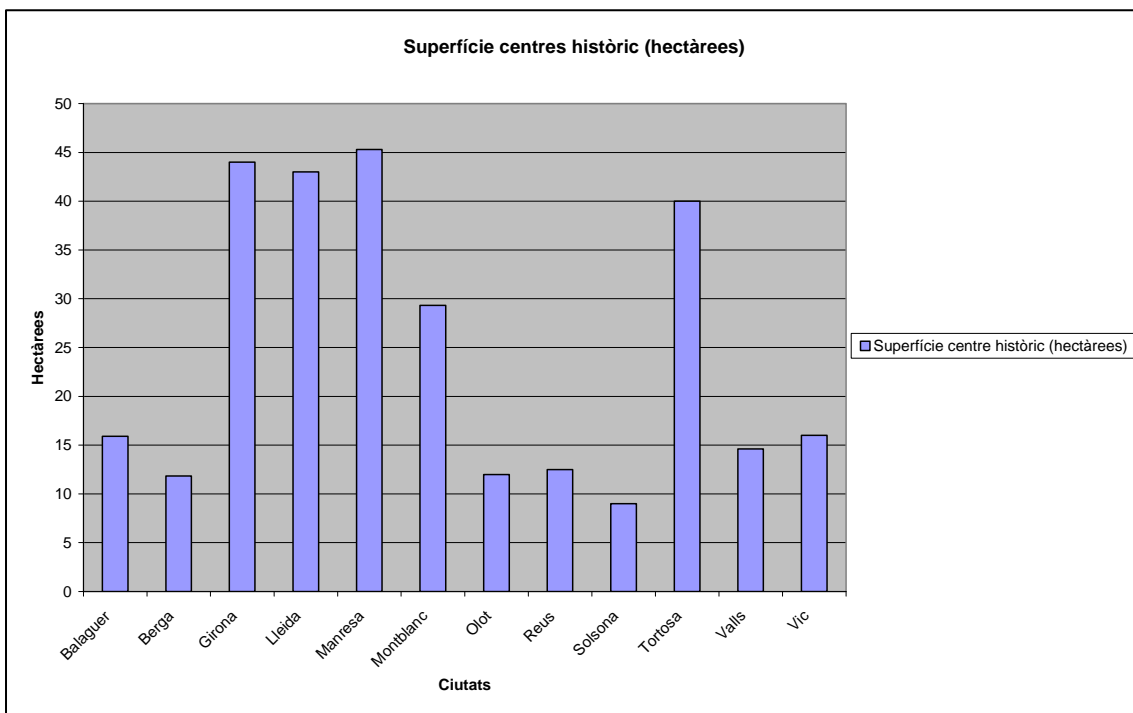
Al punt 6.4 s’analitzen els canvis en la centralitat a partir de la metamorfosi de diverses funcions simbòliques. Unes funcions simbòliques de centralitat tradicional que a nivell teòric presenten un mateix temps a les capitals durant el període tradicional. A partir de la fragmentació de l’espai urbà propi de l’economia postfordista, i l’existència de llocs contigus territorialment però amb temps diferents, la conquesta del futur per part de cada lloc es veu condicionada per les transformacions funcionals i de centralitat del centre. En aquest camí hi ha ciutats que perden interès patrimonial en perdre funcions urbanes el seu centre, produint-se quasi coetàniament, una degradació de les estructures físiques. És així que des de la geografia, el dinamisme de les funcions urbanes expliquen l’interès patrimonial del centre i a la vegada la seva conservació.

A l’apartat 6.5 es presenten algunes variables que permeten comprendre el simbolisme del centre i la seva conseqüent conservació, sigui mantenint-lo, perdent-lo o profunditzant-lo. Aquestes variables es remeten a diverses escales, tant locals com metropolitanes. A la vegada cada escala porta implícita temps propis de cada valor que complexitzen el simbolisme del lloc. Aquest simbolisme del centre és doncs causa i conseqüència de les múltiples direccions de les funcions urbanes que exerceix. En base al simbolisme del centre, es realitza una tipologia de centres de capitals comarcals i se’n desprenen unes primeres conclusions.

6.1- El patrimoni de les capitals comarcals

Catalunya es caracteritza per un elevat nombre de ciutats històriques (Vila Valentí 2008) producte d'una densa xarxa urbana preindustrial. La permanència actual d'aquestes ciutats es manifesta en l'existència de nombrosos centres històrics delimitats pels antics recintes emmurallats, uns llocs que en la majoria dels casos segueixen exercint el paper de centre urbà (**Fig. 6.1**).

Figura 6.1: Extensió aproximada dels recintes medievals murallats d'algunes capitals comarcals. Font: elaboració pròpia (2006) a partir d'ortofotomapes de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

En els següents epígrafs es fa referència a l'interès patrimonial de les capitals comarcals tan des del punt de vista material (monumental com no monumental) i immaterial per acabar-se proposant un concepte de "patrimoni com ambient".

6.1.1- El patrimoni monumental del centre de les capitals comarcals

A partir de la informació que ofereix la Gran Geografia Comarcal de Catalunya (Vilà Valentí et al. 1991) s'ha pogut fer una anàlisi dels diversos elements patrimonials monumentals que es concentren en aquestes ciutats i que ja foren tractats en anteriors

publicacions (Carreras, Frago 2005). A partir d'aquesta font d'informació es pot concloure que hi ha ciutats amb més i amb una menor abundància d'elements.

Algunes capitals comarcals mostren un gran patrimoni monumental material vinculat a algunes de les funcions urbanes de centralitat tradicional que en alguns casos encara mantenen la seva vitalitat (funció episcopal, monacal, mercadal, etcètera). Depenent de la centralitat de cadascuna de les funcions, és a dir del reflex escalar que mostren i de la diversitat de funcions que va exercir el centre tradicional, les manifestacions patrimonials són de major o menor importància qualitativa i quantitativa i la funció que els hi donà origen és més diversa.

Vic i Tortosa són un bon exemple de capitals comarcals amb abundants elements patrimonials singulars (**Mapa 6.1** i **Mapa 6.2**). Nombroses formes patrimonials troben el seu origen en les funcions tradicionals. Els elements monumentals singulars estan vinculats amb les civilitzacions, edificis religiosos i restes arqueològiques. Pel que fa a civilitzacions clàssiques es pot destacar el temple romà¹ de Vic, respecte la funció religiosa destaquen els palaus episcopals i les catedrals de Vic i Tortosa, i finalment respecte a restes arqueològiques d'edificis civils es poden citar el castell romànic dels Montcada o la casa Masferrer construïda per la burgesia vilatana a Vic. A Tortosa també destaquen elements propis del període àrab com per exemple la Suda, a les ribes del riu Ebre, o elements patrimonials propis de la funció mercadal com la plaça Major de Vic (**Fig. 6.2**).

A altres ciutats com Balaguer, Valls i Vilafranca del Penedès, els elements patrimonials singulars també hi són presents però menys nombrosos que en els dos casos anteriors. La quantitat de funcions i la centralitat d'aquestes durant el període tradicional esdevé de bon principi un element explicatiu de primer ordre, al no ser cap d'aquestes tres ciutats, seu episcopal tal com ho són Tortosa i Vic. Això fa que no hi pugui haver cap catedral. La funció mercadal mostra una centralitat i un prestigi social diferent en cada cas. Indicatives d'aquestes diferències són les manifestacions monumentals que hi ha als mercadals, les places majors i els carrers comercials centrals

¹ L'arquitecte barceloní Oriol Bohigas durant la segona xerrada del cicle sobre Patrimoni que va organitzar el Patronat d'Estudis Osonencs al Temple Romà en el marc de la revisió del Pla d'Ordenació Urbana de Vic el 26 de maig del 2008 va carregar en contra d'aquesta construcció al afirmar que era un invent ja que ben poca cosa quedava i que es va preferir el temple Romà en comptes de les restes del Castell dels Montcada, molt més nombroses.

que es converteixen en l'aparador del poder econòmic de la burgesia a partir de les seves edificacions.

Si es té en compte que la manifestació del poder econòmic s'exhibeix en aquells llocs més simbòlics de la ciutat, aquest és molt superior a Vic que a la resta de ciutats tractades específicament, donada l'elevada monumentalitat del seu Mercadal.

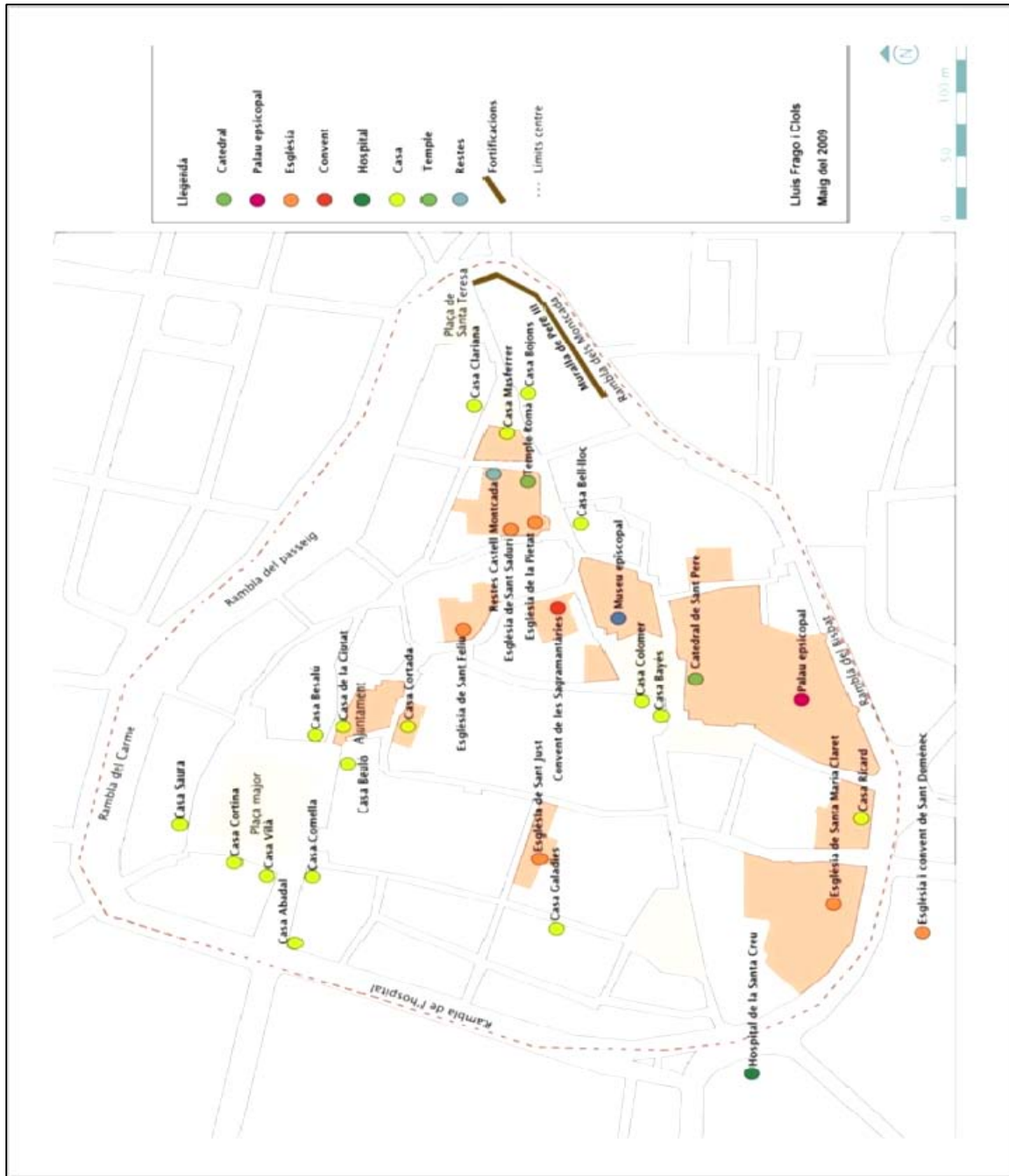
La diferència de poder econòmic és observable si es comparen Vic i Balaguer. Les dues ciutats disposen de Mercadals de dimensions similars, centres simbòlics tradicionals de la ciutat, tanmateix la manifestació del poder econòmic a partir de la monumentalitat dels immobles a la plaça de Balaguer és gairebé inexistent, un fet que va associat a una ciutat que no ha disposat de burgesia local emprenedora, destaca tan sols l'edifici de Cal Palla de terratinents adinerats durant el segle XIX. A diferència del mercadal de Vic on tots els edificis estan rehabilitats, el poc poder econòmic que ha concentrat i concentra el mercadal de Balaguer es comprova actualment amb l'avançat estat de degradació d'alguns immobles (**Fig. 6.3**).

El fet que el Mercadal de Balaguer sigui arbrat i el de Vic no també és un aspecte que va directament relacionat amb aquest fet. A Balaguer es poden amagar les façanes dels immobles darrere les fulles dels plataners donat el seu poc interès monumental, mentre que a Vic si es tapessin les façanes es deslluiria part de l'interès patrimonial de la plaça. Un cas que il·lustra aquest mateix fet és el Mercadal de Reus, on destaca la monumentalitat de la casa Navàs.

A Valls i Vilafranca del Penedès la monumentalitat del caseriu és menor que a Vic, i aquesta no es localitza al lloc on es celebra el mercat que ha anat canviant en el temps. La monumentalitat a Vilafranca del Penedès no es localitza a la plaça de l'ajuntament, màxim exponent del mercat a l'aire lliure, sinó que el poder econòmic de la burgesia és escenificat a la Rambla de Nostra Senyora un lloc que justament Carles Soldevila al seu llibre "Bellestes de Catalunya" li dedica una estampa (**Fig. 6.4**). A Valls, la petita burgesia industrial de la ciutat depenent del moment tingué les seves manifestacions en llocs diferents. A finals del segle XIX les famílies industrials influents tenien localitzada la seva residència a l'inici del carrer de la Cort, a prop de l'ajuntament i de l'església, tal com la família Dasca-Valldoví (industrials del ram del tèxtil que finançaren les obres del campanar de la ciutat). Durant les primeres dècades del segle XX el lloc simbòlic del poder econòmic es passà a localitzar a mig carrer de la

Cort, molt a prop de centres culturals prestigiosos del moment com el Centre de Lectura (**Fig. 6.5**). A mesura que avançà el segle XX, acabà traslladant-se a la plaça del Pati, lloc on s'exhibeix Ca la Massona i Ca Jové. Actualment, amb la desaparició del capital industrial autòcton, els nous rics que s'han enriquit a partir de sectors econòmics no tradicionals (promotors immobiliaris, accionistes en empreses multinacionals, empresaris relacionats amb la logística i els transports, dentistes, metges, etcètera), tenen les seves residències apartades del que tradicionalment havia estat el centre simbòlic de la ciutat. Molts d'ells tenen les seves residències en xalets d'urbanitzacions sorgides a partir de la dècada dels 70, com per exemple la Plana d'en Berga o el Bon Sol.

Mapa 6.1: Principals elements monumentals del centre històric de Vic. Font: elaboració pròpia (2009) a partir de *Geografia General de Catalunya* (1991-1996).

Mapa 6.2: Principals elements monumentals del centre històric de Tortosa. Font: elaboració pròpia (2009) a partir de *Geografia General de Catalunya* (1991-1996).

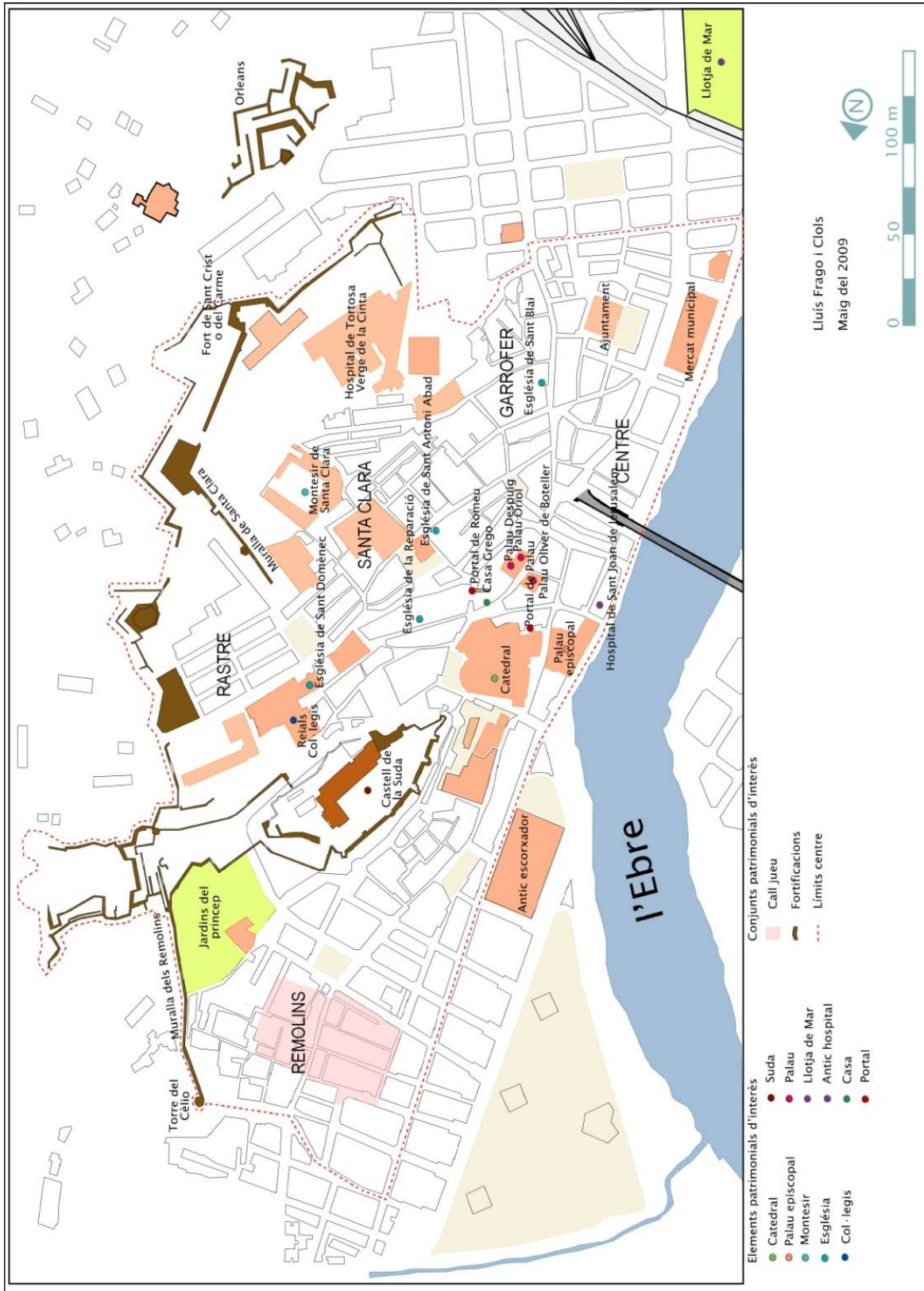

Figura 6.2. Perspectiva de la plaça Major de Vic. Font: Espencat (2008).

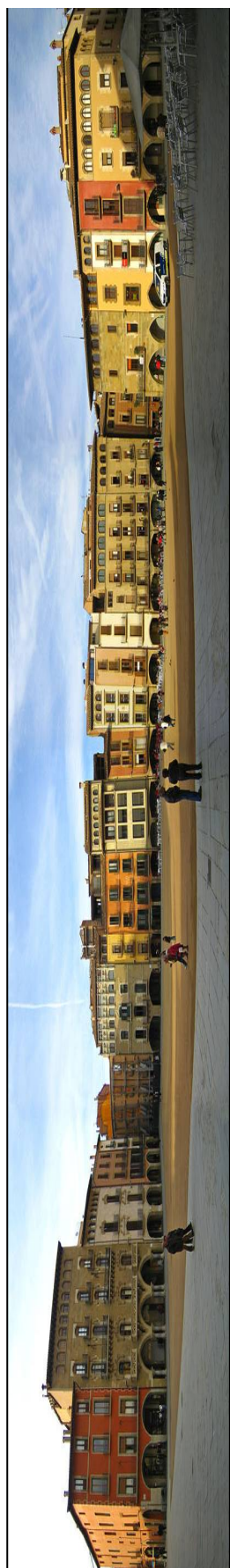

Figura 6.3: Dues perspectives de la plaça major de Vic (dalt) i el mercadal de Balaguer (baix). La monumentalitat de les dues places és molt diferent indicador del poder econòmic que allà s'hi concentrava durant el període tradicional. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 6.4: Dues perspectives de la rambla de Nostra Senyora de Vilafranca del Penedès, a dalt una dels anys 50, aproximadament, i a sota, una perspectiva actual. Font: l'actual és pròpia (2008) i les de blanc i negre del fotògraf Català Roca al llibre Belleses de Catalunya (1957).

Figura 6.5: El carrer de la Cort de Valls als anys 50 del segle XX exercia la centralitat de la ciutat. Font: Belleses de Catalunya (1957).

6.1.2- El patrimoni no monumental del centre de les capitals comarcals

Balaguer, Vilafranca del Penedès i Valls concentren un menor nombre d'edificis monumentals singulars, fet que també es constata en altres ciutats com per exemple Manresa, Olot o Reus, després d'investigar dins l'obra de la Gran Geografia Comarcal de Catalunya. (Vilà Valentí et al. 1991; 1996).

A partir del treball de camp realitzat en diverses ciutats i de l'elaboració del llibre Barris Antics de Catalunya (Carreras i Verdaguier, Frago 2005) s'han observat diverses formes urbanes valorables patrimonialment a partir de l'obertura de les línies de valoració patrimonial pròpies de la postmodernitat.

S'està parlant d'un patrimoni que va més enllà de la monumentalitat estricta, però de què es tracta específicament? En primer lloc, una forma comuna a tots aquests centres tradicionals és l'existència d'una trama urbana irregular pròpia de la ciutat musulmana i de la ciutat cristiana medieval (Capel Sáez 2002; 2005).² A totes les capitals comarcals es poden resseguir els límits de les antigues muralles que han condicionat posteriorment la trama dels carrers. L'origen de molts d'aquests carrers foren els camins carreters, que unien dos nuclis, tal com passa a Vic amb el sector dels Montcada i del Bisbat, a Valls amb el sector de la Vila Closa i la Pobla de Santa Anna, i a Balaguer amb l'eix que unia el call jueu amb el barri cristià o a Girona amb el sector de la Força Vella i el Mercadal en ribes oposades del riu Onyar. Aquests camins carreters passen a ser l'eix principal que organitza el poble. Des d'aquest apareixen diferents carrers transversals, podent sorgir també una plaça, fet que denota la organització i jerarquització del nucli en aquell moment.

Del procés de densificació del segle XIX també en resten diverses manifestacions tal com són les cases pont que es poden observar de manera abundant en diverses ciutats, com per exemple a Vilafranca del Penedès, al carreró de la Palma, a Balaguer al carrer de la Cirera, al carrer de les Bruixes de Cervera, al carrer Escrivania, d'en Simó o dels Espardenyers de Valls, o al carrer del Balç de Manresa.

² El pla irregular també es desenvolupa en altres circumstàncies: durant la època moderna (un exemple serien les ciutats brasileres o Nova Anglaterra), a partir del creixement seguint camins i carreteres, i en l'actualitat com atractiu turístic (el Roc de Sant Gaietà, a Creixell, en seria un exemple) (Capel, 2002).

La funció comercial també ha deixat un abundant patrimoni no monumental al centre de les ciutats històriques catalanes tal com són els carrers porticats que serviren per arrecerar les parades del mercat setmanal. Bones mostres d'aquest patrimoni són el carrers dels Canonges i Major de la Seu d'Urgell, el carrer d'Avall de Balaguer, el carrer de les Ballesteries de Girona o els de pobles més petits com Santa Pau a la Garrotxa. També són significatives les petites places mercadals, porticades a banda i banda, com la del Pou de Balaguer, les vilafranquines de la Constitució i de Sant Joan, la plaça de la Independència de Girona, el carrer de la Merceria de Tarragona i les ja citades places de Balaguer i Vic.

Les nombroses petites capelletes localitzades a les parets dels carrers i que en els seus orígens serviren per dotar-los de la primera il·luminació, també són elements que configuren el patrimoni del centre. Aquestes capelletes són abundants allà on la religió ha tingut més pes com Tortosa o Vic (**Fig. 6.6**). Algunes encara mantenen la forma tradicional, i cada nit són il·luminades pels veïns tal com fins recentment passava al sector del darrera la catedral de Tortosa abans de que s'enderroquessin els edificis del barri del Castell (conegut popularment com el *Beirut de Tortosa* pels nombrosos enderrocs que allà s'hi acumulen) o a la plaça del Pati de Valls. Altres ja no disposen de llum, mentre que en determinats casos tan sols resta la capelleta buida sense les figures i les imatges religioses. En altres ocasions les capelletes amb les figures i les imatges han estat reconstruïdes contemporàniament en altres emplaçaments amb la finalitat de poder obrir portes més amples per fer-hi entrar cotxes (**Fig. 6.7**). En les pitjors circumstàncies han desaparegut arran de l'enderroc de l'edifici. Els cartells que antigament servien per indicar la direcció dels carros (conservats en ciutats com Barcelona i Vilafranca del Penedès i desapareixent a Valls i Tortosa) són un altre element que configura aquest patrimoni del centre.

Figura 6.6: Una de les capelles que fins fa poc encara se n'encarregaven d'il·luminar els veïns de la plaça de la catedral de Tortosa. Font: elaboració pròpia (2005).

L'ambient del centre tradicional també ve caracteritzat per l'ús de formes constructives pròpies del període tradicional tal com són les teulades de teula àrab que en diverses ciutats catalanes encara romanen, tal com passa a Berga o Balaguer. Els conjunts de teulades visibles des de punts elevats configuren un paisatge aeri tradicional observable tan des del castell de Berga com des de l'església de Santa Maria de Balaguer.

Figura 6.7: Porta entre mitgeres readaptada per a l'aparcament, a Vilafranca del Penedès. Font: pròpia (2008).

El típic color verd de les persianes, les formes dels balcons i els terrats, són altres formes que caracteritzen el patrimoni d'aquests centres tradicionals. El verd de les persianes dels balcons que ressegueixen el carrer del Pont porticat de Balaguer, amb el seu *sky line* tot ell desigual retallat al cel n'és un bon exemple (**Fig. 6.8**). Un valor que no sempre és considerat pels residents locals tal com es va notar durant l'entrevista amb l'alcalde de Balaguer el 15 de juliol del 2009 a partir de les reaccions als comentaris d'admiració dels arcs del carrer del pont d'aquesta ciutat per part de qui fa aquesta tesi doctoral. Els nombrosos terrats observables a les ciutats de la Catalunya seca i les teulades a dues aigües més característiques de les ciutats de la Catalunya humida són una altra mostra del patrimoni com a ambient (**Fig. 6.9**).

*Figura 6.8:
Façanes al
carrer de la
Banqueta de
Balaguer. Font:
Barris Antics de
Catalunya
(2005).*

*Figura 6.9:
Paisatges de
teules àrabs a
Balaguer
(esquerra) i
Berga (dreta)
Font: Barris
Antics de
Catalunya
(2005).*

A una escala més gran, el centre tradicional de les capitals comarcals també concentra formes urbanes pròpies del quotidià que tingueren la seva genealogia en anteriors períodes, com per exemple els picaportes (molt nombrosos i valuosos a Tortosa i que tenen el seu origen en un moment en que no existien els intèrfons), els panys (diferents, depenent de la condició social del propietari i de la seva funció, sigui per a residència, com a magatzem o com a garatge per guardar-hi el carro), els balcons, etcètera. Interessants formes tradicionals són els antics rentadors, llocs de la vida social pública de les dones en ser un lloc de reunió i una via d'escapament de la societat patriarcal imperant durant el període tradicional. En alguns casos els rentadors han estat més o menys conservats i mantinguts com a Valls, on es conserven com imatge sobretot a partir dels diversos arcs de mig punt que els delimiten però sense cap funció memorial ni històrica específica. En altres casos encara amb valor d'ús com a Tremp, localitzats al bell mig de la plaça de l'ajuntament, o Balaguer localitzats al sector del centre conegut

com la Reguereta (**Fig. 6.10**), de fort reconeixement col·lectiu donat el recent valor d'ús del lloc però en aquest moment sense el reconeixement del seu valor immaterial.

Figura 6.10: Els rentadors públics del carrer de la Reguereta de Balaguer (esquerra) han perdut la seva funció original mentre a Tremp (dreta) encara perdura. Font: elaboració pròpia (2007 i 2008).

El centre també és l'aparador dels diversos períodes polítics observables a partir del seguit de plaques que exemplifiquen els diferents noms que ha tingut un mateix carrer, tal com passa a Tortosa o a Valls, o els murals amb contingut polític. Encara s'observen antics murals propagandístics del règim franquista (el jou i les fletxes³ al carrer Francesc Borràs de Balaguer o la cara de Jose Antonio Primo de Rivera al carrer de la Cort de Valls o al carrer Major de Gandesa, etcètera). Murals que en la majoria dels casos han desaparegut a les ciutats més grans donada la intensitat dels diversos períodes de modernització que contínuament han refuncionalitzat els llocs per adaptar-se als requeriments de les noves activitats i el major pes ideològic dels partits polítics i dels moviments socials de les capitals comarcals. A les capitals comarcals els vincles de solidaritat i de proximitat substitueixen sovint els vincles polítics i ideològics de les

³ Aquest símbol és anomenat per Joan Marsé com l'aranya.

persones,⁴ un indicador d'aquest fet és aquella frase tradicionalment coneguda a les ciutats petites “ aquí es vota més a la persona que al partit polític”.

6.1.3- El patrimoni immaterial del centre de les capitals comarcals

Més enllà del patrimoni material existeix un patrimoni immaterial que ve caracteritzat per les funcions urbanes i per l'elevada probabilitat de les relacions cara a cara. Aquests llocs mantenen formes de distribució comercial tradicional tal com són els mercats a l'aire lliure que es celebren normalment dos cops per setmana principalment en aquelles ciutats amb un origen comercial. Alguns d'aquests mercats són més dinàmics que altres com els de Vic i Vilafranca del Penedès si els comparem amb els de Balaguer o Valls, (veure capítol 4). A altres ciutats on la funció mercadal no fou la que donà lloc a la ciutat, el mercat a l'aire lliure també s'hi celebra. Aquest fet es comprova avui en dia a l'urgellenc carrer Major i carrer Canonges, al pla de la Seu de Manresa , a la plaça de la Vila de Gandesa , o al centre de Mollerussa o Tàrrrega així com en diversos carrers del centre d'Olot (**Fig. 6.11 i Fig. 6.12**).

Un dels altres aspectes que atorga el valor patrimonial immaterial al centre d'aquestes ciutats fa referència a les funcions de centralitat que tradicionalment s'hi exerceix. Per aquest motiu el centre esdevé un punt de trobada, sobretot en aquells carrers més concorreguts com el Major. Tradicionalment el passeig pel centre de la ciutat possibilitava festejar a les parelles joves quan homes i dones es creuaven tot intercanviant mirades i paraules aparentment innocents mentre passaven el temps circulant per un cantó i l'altre del carrer.

⁴A partir de la llei de la Memòria Històrica el Síndic de Greuges demana als ajuntaments la desaparició de tots aquells signes que rememorin especialment el període franquista. Segons paraules de l'alcalde del PSC de Balaguer aquesta petició no és del seu gust ja que considera que “allò sempre ha estat allí i forma part del que ha estat sempre el carrer”. Informació extreta de l'entrevista mantinguda amb l'alcalde de Balaguer del Partit dels Socialistes de Catalunya el dia 15 de juliol del 2009.

Figura 6.11: Celebració de mercats setmanals als carrers i places del centres històrics de capitals comarcals D'esquerra a dreta i de dalt a baix: mercat de la Seu d'Urgell, de Vilafranca del Penedès, Balaguer, Vic, Granollers i Valls. Font: elaboració pròpia (2005- 2010).

Figura 6.12: Celebració de mercats setmanals als carrers i places fora dels centres històrics. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: mercat d'Olot, de Mollerussa i Sort. Font: elaboració pròpia (2008 i 2009).

6.1.4- Per un concepte de patrimoni entès com ambient

El patrimoni com ambient ve caracteritzat tan per formes materials com immaterials. Les formes materials són aquelles que estan representades tan pel patrimoni monumental valorat des de les idees de la modernitat (Choay 1992, Harvey, 2003), com pel valorat des de la postmodernitat (Harvey 1990), considerat a partir de les línies discursives de valoració patrimonial com a no monumental. El patrimoni monumental és aquella manifestació material vinculada a les funcions de centralitat simbòliques més prestigioses que han configurat la identitat nacional i oficial d'un lloc (Choay 1992). El patrimoni material entès des de la postmodernitat s'ha d'entendre com la idea que dóna valor a l'objecte a partir de la obertura de les línies discursives de valoració patrimonial pròpies de la postmodernitat (Harvey 1990). Per a l'objecte d'estudi que ens ocupa, el centre de les ciutats, aquest entès com a forma material, és valorable patrimonialment com a conjunt.

La importància de la idea, de la immaterialitat per entendre el patrimoni en la postmodernitat fa que des de la geografia, les funcions urbanes per si mateixes siguin patrimoni urbà. Aquestes funcions urbanes són les que doten de moviment i de vitalitat al patrimoni contraposant-se d'aquesta manera a una concepció museística. El patrimoni ha de ser viu, un aspecte teòric ha estat tractat pel company colombià de doctorat i arquitecte, Gerardo Sánchez, en el seu treball d'investigació sobre el carrer del Xipreret de l'Hospitalet de Llobregat l'any 2006.⁵

Aquest concepte de patrimoni com ambient adquireix especial significació quan es parla del centre de la ciutat. És el centre, però sobretot la centralitat la que dóna la màxima riquesa patrimonial d'un lloc en concentrar-s'hi la màxima heterogeneïtat de funcions urbanes i així la possibilitat de generar l'anomenat ambient.

Els catàlegs de patrimoni també disposen d'una categoria que s'anomena "ambients a protegir". Aquesta concepció "d'ambient" però tan sols fa referència a l'aspecte extern de les façanes, és purament material, sense tenir-se en compte els altres aspectes que el configuren, volent-se divorciar lo material de lo immaterial (**Fig. 6.13**).

⁵ El carrer del Xipreret de l'Hospitalet de Llobregat és un dels últims espais urbans que es remet a la funció agrícola de la ciutat. Després de diverses entrevistes estructurades, es conclou que és reduït l'interès patrimonial percebut per la població, un fet que va en relació directa amb la inexistència de les funcions urbanes que l'hi havien donat origen.

Figura 6.13: Esquema de les façanes del carrer de la Cort de Valls (dalt) i de l'eix del carrer Sant Domènec de Tortosa (baix). Aquests dos vials presenten una regulació del tipus "ambient del centre" que fa tan sols referència a les façanes. Font: Pla de Millora Urbana del Nucli antic de Valls (2007) i Pla Integral del Casc Antic de Tortosa (2005).

Aquest tipus de valor patrimonial com ambient, és el que ha posat en valor el centre de Barcelona i ha acabat generant un procés de centricació en barris centrals com els del Born i el Raval generant un retorn de la funció residencial, tal com s'apunta a les entrevistes realitzades a gentrificadors del barri del Raval (Martínez Rigol 2000). No és el valor del patrimoni material el que atrau a la població per anar a viure al centre, sobretot si es té en compte la relativa poca monumentalitat del centre de Barcelona si es compara amb el de les ciutats italianes. És l'ambient del centre el que ha generat aquest procés.

En aquest sentit la Llei de Barris de la Generalitat de Catalunya és una llei en defensa del patrimoni. Dotant de noves centralitats el centre de la ciutat es vol mantenir donant sentit a l'ambient que va donar lloc al centre com espai d'interès patrimonial. Així, tot i no haver de disposar de catàlegs de patrimoni per a la redacció dels projectes de la Llei de Barris, les actuacions cerquen generar nous fluxos cap al centre mantenint d'aquesta manera el dinamisme del lloc i afavorint la reinversió en les estructures edificatòries. Es manté l'ambient que va donar sentit al monument, molt diferent de les línies d'intervenció pròpies de la modernitat que destruïren tot l'ambient preservant tan sols el monument.

6.2- La protecció i la conservació del centre de les capitals comarcals com a patrimoni material

Aquest apartat gira al voltant del patrimoni material del centre de les capitals comarcals. Es comença tractant el patrimoni monumental, que és catalogat per diverses institucions públiques i s'analitza si aquest s'acaba conservant, tot debatent la idoneïtat de les mesures que aplica en la seva catalogació. Es segueix amb el patrimoni no monumental que correspon a tot el conjunt del centre de les capitals comarcals sense tenir en compte si les edificacions són monumentals o no. Per últim es presenten algunes variables implicades en la conservació del patrimoni material. Algunes són vinculades directament a la tècnica i altres a les condicions geogràfiques de l'emplaçament.

6.2.1- La protecció i la conservació del patrimoni monumental

Al segle XIX es reafirma la consciència sobre el valor del patrimoni cultural i la seva importància per a la identitat de cada cultura. Aquest interès pel reconeixement patrimonial de cada poble esdevé clau durant el Romanticisme, moviment que rescata els valors de la naturalesa i valora les ruïnes del passat com a símbols de la memòria històrica, a través d'una mirada nostàlgica i idealitzada d'aquelles restes que feien referència als orígens de cada poble. (Choay 1992). És l'interès pel patrimoni natural el que conduí a la creació del primer Parc Nacional, el de Yellowstone, l'any 1898.

En aquest context la valoració del patrimoni urbà s'ha fet a partir de diverses institucions tant internacionals com estatals i nacionals. A Catalunya el marc legal de protecció del patrimoni ve determinat per la UNESCO i per les institucions de l'Estat espanyol i de la Generalitat de Catalunya. En aquest apartat 6.2.3. es mostren els criteris i els elements que es volen conservar des d'aquestes institucions i les seves respostes en matèria de protecció.

Catalogació per part de la UNESCO

Arran de les destruccions bèl·liques que suposaren les dues guerres mundials es visqué la sensació d'una acceleració històrica pel que fa a la destrucció del patrimoni. Fou el moment de la destrucció completa de nombroses ciutats europees i també de les grans reconstruccions gairebé exactes, en alguns casos de ciutats senceres i centres històrics, com el cas del centre històric de Varsòvia per part dels polonesos després de la

desfeta. És a causa d'aquests fets que des del món occidental es produeix un redoblat interès per la cerca i la reutilització dels materials urbans tradicionals (Choay 1992).

Aquesta preocupació a escala mundial va conduir a la consolidació d'una consciència conservacionista que a inicis dels anys 70 va representar la creació de la *Convention for the Protection of the World's Cultural and Natural Heritage* adoptada per la conferència de la UNESCO de 1972; en aquesta conferència es va crear el *World Heritage Committee* (WHC). De la convenció del 1972 en sorgiren dues iniciatives, per una banda la UNESCO es va ocupar de reconèixer i protegir els edificis històrics, i per l'altra banda, la IUCN que es va ocupar de reconèixer els Parcs Nacionals (Pocock 1997).

El denominat *World Heritage Committee* (WHC) és l'encarregat de confeccionar la llista dels elements o conjunts que es consideren Patrimoni de la Humanitat. Per tal de que un element o conjunt passi a tenir aquesta catalogació, ha de ser seleccionat per unes comissions estatals de patrimoni de la humanitat, moment important a tenir en compte ja que es realitza un filtre sobre allò que es considera patrimoni i què no, i com aquest es materialitza en diverses formes.⁶

A Catalunya són diversos els elements i conjunts arquitectònics que són considerats Patrimoni de la Humanitat. El primer que es va catalogar fou part de l'obra d'Antoni Gaudí, d'estil modernista que s'anà incorporant a la llista gradualment entre els anys 1984 i 2005, en segon lloc el Monestir de Santa Maria de Poblet d'estil cistercenc (1991), el Palau de la Música Catalana de l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, també d'estil modernista a l'any 1997. Tres anys més tard, al 2000 foren dos els catalogats, el conjunt arquitectònic de la Tàrraco Romana i les esglésies de Sant Climent de Taüll i Santa Maria de Boí de la Vall de Boí d'estil romànic, un any després fou el torn de les pintures rupestres del Cogul. Més recentment, l'any 2005, la festa de la Patum de Berga passà a ser considerada com a "Obra mestra del patrimoni oral i

⁶ Són les racionalitats suara citades del Patrimoni de la Humanitat que la seva anàlisi esdevé útil per comprendre el què s'entén com a patrimoni arquitectònic, i què no, permetent conèixer, a la vegada, com s'articula la construcció simbòlica i la identitat oficial d'un país.

immaterial de la Humanitat”,⁷ afegint d’aquesta manera un nou perfil al que es considera Patrimoni de la Humanitat per part de la UNESCO a Catalunya.

Una anàlisi d’aquestes dades ofereix uns primers indicadors de la construcció patrimonial de Catalunya. A nivell territorial es comprova el pes important que té la ciutat de Barcelona a partir de les nombroses materialitzacions modernistes d’arquitectes com Antoni Gaudí o Domènech i Montaner; obres avui en dia tan venerades per turistes i venudes a nivell internacional. Tarragona és l’altra ciutat històricament important que engrandeix el pes de les ciutats patrimoni de la humanitat per part de la UNESCO a partir del conjunt arquitectònic de la Tàrraco romana.

La petita capital comarcal de Berga és l’altra ciutat que gaudeix de la catalogació com a patrimoni de la humanitat de la UNESCO. La Patum de Berga⁸ és una representació immaterial i oral allunyada dels valors considerats com a urbans, tan venerats en les civilitzacions clàssiques com la romana o exhibides per la Barcelona industrial d’inicis del segle XX.

Els demés conjunts o elements considerats Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO formen part tots ells de la Catalunya rural, en són exemple dues esglésies romàniques de la Vall de Boí, localitzades enmig dels punts culminants de les muntanyes pirinenques en terres catalanes, o el Monestir de Poblet, d’estil romànic i gòtic a la comarca eminentment d’imaginari rural de la Conca de Barberà, separat de qualsevol nucli urbà important i a redós de les Muntanyes de Prades. Les pintures rupestres del Cogul és un altre conjunt arqueològic situat a la Catalunya rural.

La representativitat del territori català en el patrimoni de la UNESCO no és pas equitatiu, sent nul el paper de la Demarcació de Girona i escàs el de les Terres de Ponent català, a excepció del Cogul. El patrimoni de la humanitat de la UNESCO es veu aclaparat per la ciutat de Barcelona i Tarragona, cap altra ciutat de Catalunya presenta algun element o conjunt considerat Patrimoni de la Humanitat material, i conseqüentment cap capital comarcal té cap conjunt o element arquitectònic considerat

⁷ El tema del patrimoni immaterial va ser per primera vegada debatut per la UNESCO a instàncies de Bolívia l’any 1973 (UNESCO).

⁸ La gran festa que es celebra durant el corpus, va ser triada entre altres candidatures que l’Estat espanyol presentava aquell any, com la tradició oral galaico-portuguesa, el flamenc i la música andalusí.

patrimoni per aquesta institució. Pel que fa al patrimoni urbà com a conjunt, tot i la importància que per a la UNESCO tenen els centres històrics tal com la convenció de l'any 1995 va manifestar,⁹ cap espai d'aquestes característiques es considerat com a tal a Catalunya.

La catalogació de la Patum de Berga com a Patrimoni immaterial i oral de la Humanitat és l'única representació de les capitals comarcals catalanes al conjunt del llistat català del Patrimoni Immaterial de la Humanitat de la UNESCO, aquest fet juntament amb el significat del què es cataloga té especial importància en la construcció simbòlica de Catalunya, delegant a les capitals comarcals l'imaginari rural i tradicional. Aquest fet probablement és indicador del punt de vista barceloní, des del que es realitza aquest tipus de catalogació, en considerar-se la Catalunya rural com el bressol de les tradicions i la terra on les ànimes encara no han estat contaminades per la industrialització a l'estil de la configuració ideològica catalana del bisbe Torres i Bages.

Pel que fa als estils, el culte al romànic, manté un clar vincle amb la funció memorial que articula avui en dia el patrimoni. L'estil romànic es remunta a la fundació de Catalunya al segle XII. És d'aquest estil el Monestir de Ripoll,¹⁰ bressol de la Catalunya de Guifré el Pilós. D'estil romànic derivant a gòtic, anomenat cistercenc i clarament vinculat a la Catalunya Nova, n'és el Monestir de Poblet, lloc on s'emplacen les tombes de reis catalans com Jaume I el Conqueridor. Les esglésies de la Vall de Boí també romàniques, altives als vessants de les muntanyes pirinenques també són una mostra de la ruralitat que impregna la identitat del país al ser construïdes en el moment que es forgen els orígens de Catalunya.

Si una part important dels elements i conjunts considerats patrimoni de la humanitat segueixen la lògica del paper de la representativitat històrica dels edificis, des de l'arquitectura es valoren estils com el modernisme, representat per la obra d'Antoni Gaudí o Domènech i Montaner. És en aquest punt on es supera la disciplina històrica

⁹ Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura (1995), La conservación de las ciudades antiguas como parte del patrimonio cultural, en el contexto del proceso de urbanización moderna, París, 12 de mayo de 1995. Consejo ejecutivo. 146ª reunión, p.8.

¹⁰ S'ha de tenir en compte que el monestir de Ripoll fou modificat en diverses ocasions a la cerca de la seva originalitat, aquest fet conduí a la seva total reconstrucció en estil romànic extraient d'aquesta manera tots aquells afegits i modificacions que en dates posteriors a la seva fundació es realitzaren.

objectiva segons una construcció identitària i s'incorpora cert judici estètic, per essència subjectiu, en la catalogació d'aquestes obres per part de la UNESCO.

Aquests fets condueixen a pensar com bàsicament l'arquitectura i la història són les dues disciplines encarregades de la catalogació d'aquells elements i conjunts considerats Patrimoni de la Humanitat a Catalunya. Aquesta constatació permet entendre el què és considerat patrimoni, i el què no, un fet que obre la porta a la crítica del llistat del Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO.¹¹

La Catalogació estatal i autonòmica

El primer antecedent legal referent a la protecció del patrimoni urbà a Catalunya i a l'Estat Espanyol és *La Llei del juliol de 1934, de conservació de patrimoni històric, artístic i científic de Catalunya* (Generalitat 1993). Quinze anys més tard, el 1949, per decret del 22 d'abril d'aquell any es passaren a protegir tots els castells de l'Estat espanyol enmig d'un context ideològic de profundització de la identitat espanyola. Per extensió, també es catalogaren les muralles, que passaren a ser considerades com a Béns Culturals d'Interès Nacional. El 1947 el recinte murallat de Montblanc va passar a ser catalogat com a Conjunt Monumental i Artístic. En aquell mateix moment es va catalogar el castell de Fornós a Balaguer (anomenat popularment com *el castell*) i les seves muralles. Les edificacions i construccions d'aquest tipus d'altres ciutats, com Tortosa i Vic experimenten el mateix procés i també es cataloguen amb aquest nivell de protecció (Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació 2008). A Vilafranca del Penedès i Valls, les catalogacions d'aquestes estructures defensives foren quasi inexistent, ja que no disposaven d'aquestes estructures visibles pel fet de no ser de vocació defensiva i també per estar construïdes de tàpia.

A la dècada dels anys 70 es canvia l'escala de la catalogació, i des de l'Estat espanyol es catalogaren els conjunts urbans com a Béns Culturals d'Interès Nacional.

¹¹ En la Convenció de 1972 es diferencien dues tipologies de patrimoni: el patrimoni cultural i el patrimoni natural, distincions que testimonien una subjectivitat en la valoració del patrimoni. La separació entre humanitat i natura, és un clar indicador de la perspectiva eurocèntrica des de la que es realitza la valoració del patrimoni, oblidant-se de l'existència de cultures menys materials com les que s'assenten en molts països de l'Àfrica Subsahariana. El judici estètic que es realitza en aquests documents denota també la parcialitat i subjectivitat en la valoració del patrimoni que ofereixen els mateixos documents escrits per aquests organismes internacionals (Pocock 1997).

Entre aquests conjunts urbans protegits, diversos centres tradicionals, alguns de les ciutats investigades: el 26 de febrer del 1976 el centre històric de la ciutat de Tortosa passa a ser considerat Casc Antic Histórico-Artístic (Lluís Guinovart, Lacuesta Contreras 2003), el 24 de maig del 1977 el Conjunt Històric del nucli antic de Balaguer (Ajuntament de Balaguer 2009) i el 29 de maig del 1977 el barri antic de la ciutat de Vic (Surinyach i Pla 1985).

Sense estar vinculat amb les figures de protecció objectives de la catalogació, però si amb processos evidents de reinversió en les estructures edificatòries, durant els anys que Manuel Fraga Iribarne (Vilalba, 1922) fou ministre de Turisme i Informació (1962-1969) del franquisme s'assisteix al condicionament de diversos Béns Culturals d'Interès Nacional com a Paradors de Turisme. Aquest és el cas del Castell de la Suda de Tortosa que passa a acollir aquesta funció d'hostaleria.¹² Al llarg d'aquesta dècada diversos elements patrimonials catalans experimentaren el mateix procés, com per exemple el Castell de Cardona, o Sant Pere de Casserres que donà lloc al Parador de Sau. Les funcions d'hostaleria que passen a acollir aquests elements patrimonials requereixen importants canvis en les estructures edificatòries pretèrites, fins a tal punt que en alguns casos la construcció de l'edifici per al Parador és d'estructura totalment nova, sent els fonaments l'únic que perdura del període àrab, tal com passa a Tortosa al parador de turisme de la Suda.

L'any 1985, es va aprovar la *Ley de Patrimonio Histórico español 19/1985 (Gobierno de España 1985)*, del 25 de juny, en la qual la Disposició Addicional segona considera Béns Culturals d'Interès Nacional els béns compresos o que fan referència el Decret de 22 d'Abril de 1949, reiterant d'aquesta manera la consideració de BCIN (Bé Cultural d'Interès nacional) els Castells i les Muralles de les Viles (Ajuntament de Valls 2008). D'igual manera aquesta llei té importants implicacions sobre els centres històrics de les ciutats de Barcelona, Girona, Tarragona, Montblanc, Balaguer, Tortosa o Vic que,

¹² Recentment s'està debatent si l'església del Roser de Lleida, al carrer Cavallers del centre de la ciutat, pot acollir un Parador Nacional de Turisme. En aquest cas aquesta funció interfereix amb la representativitat històrica de l'edifici, al haver estat seu de la universitat i refugi de molts lleidatans en el moment de l'entrada de les tropes borbòniques a la ciutat a inicis del segle XVIII.

tal i com ja s'ha dit, foren catalogats a la dècada dels 70 com a conjunts historicoartístics d'interès nacional¹³. Així, a l'article 20 de la Llei s'estableix que:

“Declaración de un Conjunto Histórico (...) determinará la obligación para el municipio o municipios en que se encuentren de redactar un Plan Especial de Protección del área afectada por la declaración u otro instrumento de planeamiento de los previstos en la legislación urbanística que cumpla en todo caso las exigencias en esta ley establecidas” (Gobierno de España Art.20, 1985: 18).

Aquest pla pot tenir importants implicacions pel que fa a la conservació del patrimoni ja que, i tal com estableix la llei, mentre aquest pla no s'aprovi *“no se permitirán alienaciones nuevas, alteraciones en la edificabilidad, parcelaciones ni agregaciones”* (Gobierno de España Art.20, 1985: 18).

Tot i l'obligatorietat en la redacció d'aquest tipus de plans que estableix la Llei de Patrimoni del 1985, actualment tan sols ha estat redactat el de Vic. A la capital d'Osona l'any 1983 s'aprovà el “Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i Natural de Vic, sector fora muralles” (Surinyach i Pla, Catalunya & Vic 1985), i cinc anys després el corresponent a l'àmbit del centre històric anomenat el “Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic del centre històric de Vic” (1988). Tal com ja s'ha dit els dos plans són fruit dels efectes de la *Llei 5/1985 de 1985 sobre Patrimonio Histórico Español* (B.O.E. 28 i 29 de juny del 1985) i de la incoació de l'expedient de declaració de *“Conjunt Històric-Artístic”* del dia 19 d'abril del 1977 (B.O.E. 29 de maig del 1977).

Aquests dos documents citats, i encara vigents, de Vic, venen configurats per un catàleg d'elements i espais catalogats amb els diversos nivells de protecció que el pla estableix per a cadascun d'ells. Les grans aportacions del pla més enllà del simple catàleg de patrimoni que hi apareix, és la normativa urbanística que el regeix. Els dos plans defineixen *“les formes d'actuació previsibles i les condicions en les que ha de fer-se la regulació d'usos i les condicions dels entorns dels elements”*.

¹³ Conjunto Histórico es la agrupación de bienes inmuebles que forman una unidad de asentamiento, continua o dispersa, condicionada por una estructura física representativa de la evolución de una comunidad humana por ser testimonio de su cultura o constituir un valor de uso y disfrute para la colectividad. Asimismo es Conjunto Histórico cualquier núcleo individualizado de inmuebles comprendidos en una unidad superior de población que reúna esas mismas características y pueda ser claramente delimitado.

Tal com també estableix la Llei de Patrimoni Històric Espanyol, la gestió i aplicació del pla s'ha de fer des d'un òrgan de gestió, que a Vic es funda amb el nom Patronat de la Ciutat Antiga de Vic a la dècada dels 80, que s'ha d'encarregar de vetllar pel compliment de les normes que el pla especifica.

Pel que fa als òrgans competents d'aquestes tasques, si fins els anys 90 la catalogació dels Béns Culturals d'Interès Nacional (a partir d'ara, BCIN) havia estat ordenada per l'administració central de l'Estat Espanyol, a partir de l'any 1991 una Sentència del Tribunal Constitucional 17/1991, relativa a la Llei de patrimoni històric espanyol, atribueix al Govern de la Generalitat de Catalunya la facultat de declarar Béns Culturals d'Interès Nacional. Aquest canvi de competències té especial rellevància ja que pot representar el canvi en la representativitat històrica dels elements patrimonials que es cataloguen, un fet que pot derivar en un nou punt de vista de la lectura patrimonial des de la història.

La *Llei 9/1993, de 30 de setembre, del Patrimoni Cultural Català* és la que actualment marca les pautes de la catalogació del patrimoni cultural català. Segons aquesta Llei el Patrimoni Cultural Català són *"tots els béns mobles o immobles relacionats amb la història i la cultura de Catalunya que per llur valor històric, artístic, arquitectònic, arqueològic, paleontològic, etnològic, documental, bibliogràfic, científic o tècnic mereixen una protecció i una defensa especials, de manera que puguin ésser gaudits pels ciutadans i puguin ésser transmesos en les millors condicions a les generacions futures"*. Segons la mateixa llei el Patrimoni Cultural Català *"és un dels testimonis fonamentals de la trajectòria històrica i d'identitat d'una col·lectivitat nacional"*, és des d'aquest raonament que s'ha de partir d'un concepte *"ampli"* de patrimoni cultural de Catalunya, englobant el *"patrimoni moble, el patrimoni immoble i el patrimoni immaterial, siguin de titularitat pública com privada, i les manifestacions de la cultura tradicional i popular"*

Aquesta Llei estableix tres categories de protecció, comunes als béns mobles, immobles i immaterials: *Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN)*, *Béns Culturals d'Interès Local* (a partir d'ara, BCIL) i la resta de *Béns Integrants dins el concepte de Patrimoni Cultural*. Els tres tipus de béns patrimonials consoliden el que es coneix com *l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya* que es gestiona des del *Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Direcció General del Patrimoni Cultural*. La Llei de

Patrimoni, i en concret la Disposició addicional primera, dóna als elements catalogats pels Plans Generals, aprovats amb anterioritat a l'aprovació definitiva de la Llei, la consideració de BCIN. Aquesta disposició, i segons s'especifica al *Catàleg d'elements a protegir del nucli antic de Valls* (2008) és clarament proteccionista, i vol donar un marc on poder recolzar-se per poder redactar els diferents Plans Especials i Catàlegs de Protecció als municipis de Catalunya.

Segons la mateixa llei, existeixen fins un total de set nivells de protecció que venen caracteritzats pels següents conceptes i especificacions per a cada cas: *protecció global (es protegeix la totalitat de l'edificació), protecció volumètrica i estructural (es protegeixen les característiques més importants de l'edificació, com les façanes, la volumetria i l'estructura funcional bàsica, sobretot els nuclis d'accessos verticals), protecció parcial (els valors tan sols els conserva un part específica de l'edificació, protegint-se l'àrea de l'edificació original, ja sigui en façana, com en àrees habitacionals internes), protecció d'elements integrats en edificacions (tan sols es protegeix algun element concret de l'edificació a la que es refereix) i protecció documental (en formen part aquelles edificacions que tenen un valor tipològic, però que no poden ser incloses o valorades com les edificacions que formen part dels nivells de protecció anteriors, es conserven documentalment les característiques, tipologia i entorn del bé protegit, mitjançant fotografies i plànols), protecció del mobiliari urbà (es protegeixen elements que formen part del mobiliari urbà) i protecció d'ambients (es protegeixen característiques específiques de certs ambients).*

Els Béns Culturals d'Interès Nacional, BCIN, el conformen els monuments, conjunts, jardins, i llocs històrics, zona d'interès etnològic, arqueològica i paleontològica. La competència per atorgar aquesta catalogació prové del Conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya que ho ha de fer mitjançant un acord amb el Govern de la Generalitat. A partir de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya aquest tipus d'elements són els menys nombrosos a les diverses ciutats investigades: a Tortosa un total de 22 elements, 6 a Balaguer, 2 a Vilafranca del Penedès i 9 a Vic.

Tal com ja s'ha dit, la catalogació dels Béns Culturals d'Interès Nacional s'ha anat realitzant al llarg del temps des de la legislació del 1949 fins l'actualitat. A Balaguer el mateix any 1949 foren catalogats tots els edificis i construccions defensives

(el Castell, les Muralles el Castell Fornós de Balaguer). No fou fins a l'any 1966 que es tornaren a incorporar elements patrimonials a la llista de Béns Culturals d'Interès Nacional: l'any 1966 s'incorporà a aquest grau de protecció el monument històric del Convent de Sant Domènech, l'any 1983 el monument històric de l'església de Santa Maria de Balaguer i per últim, l'any 1985 l'església de Santa Maria de les Franqueses. La progressiva inclusió d'altres elements en aquest grau de catalogació s'ha donat en altres ciutats com Vic i Tortosa, sobretot a partir d'elements defensius que concentren aquestes ciutats.

La cronologia de la catalogació dels Béns Culturals d'Interès Nacional a Valls i Vilafranca del Penedès és molt diferent, sobretot donada la invisibilitat dels elements defensius que poden incloure's a la llista de BCIN. Al 1949 es va catalogar el Palau Reial de Vilafranca del Penedès com a BCIN. A Valls el primer element que fou catalogat com a BCIN fou l'església del Roser a l'any 1972, anys més tard, al 1985, es catalogaren les restes del castell de l'Arquebisbe que aparegueren arran de l'enderroc d'un edifici al Pati del Castell d'aquella ciutat. A Vilafranca del Penedès no existia cap element defensiu visible (castells, fortins, muralles o torres) fins a l'any 2006 quan, arran d'una intervenció a uns edificis al carrer de Ponent, aparegué una línia d'uns 60 metres de muralla, fins aleshores invisible. A aquest tipus de béns els hi correspon un tipus de *protecció global (es protegeix la totalitat de l'edificació)*, permetent-se d'aquesta manera tan sols obres de *manteniment, consolidació i restauració* (Generalitat de Catalunya 1993).

Els Béns Culturals d'interès local (BCIL), són els Béns Integrants del Patrimoni Cultural Català que, tot i la seva significació i importància, no compleixin les condicions pròpies dels Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN) però que sí que són inclosos en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català. La competència declarativa d'aquest tipus de béns correspon al Ple de l'Ajuntament, en els municipis de més de 5.000 habitants, o als Consells Comarcals, en els municipis de fins a 5.000 habitants. Aquesta declaració, però, s'ha de dur a terme amb la tramitació prèvia de l'expedient administratiu corresponent, on ha de constar l'informe favorable d'un tècnic en

patrimoni cultural que en aquest cas tan sols pot ser un historiador, un arquitecte o un arqueòleg.¹⁴

Pot donar-se el cas que aquest informe el realitzin conjuntament un arquitecte i un historiador. Sigui quina sigui la persona que l'ajuntament sol·liciti per a l'acompliment de l'informe, és necessari que sigui coneixedor del bé immoble que es vol declarar BCIL. Un cop l'informe tècnic estigui resolt, en el cas dels municipis amb més de 5.000 habitants, ja poden transmetre la documentació aportada (acord del ple i informe del tècnic en patrimoni cultural) a la Delegació Territorial del Departament de Cultura, per tal de què en faci la inscripció al Catàleg de Patrimoni Cultural Català (Generalitat de Catalunya 1993).

Als Béns Culturals d'Interès Local els hi correspon un tipus de *protecció volumètrica i estructural (es protegeixen les característiques més importants de l'edificació, com les façanes, la volumetria i l'estructura funcional bàsica, sobretot els nuclis d'accés verticals)*, o una *protecció parcial (els valors tan sols els conserva una part específica de l'edificació, protegint-se l'àrea de l'edificació original, ja sigui en façana, com en àrees habitacionals internes)*. En el cas del primer grau de protecció suara citat, es permet el manteniment, consolidació, restauració i rehabilitació, mentre que en el supòsit que el BCIL presenti una protecció parcial, es permeten totes aquestes mesures citades a més de l'ampliació i la desaparició d'aquelles parts que no estiguin protegides. Aquest tipus de bé li pot correspondre una catalogació que faci referència a la protecció d'algun element integrat en les edificacions, perfil sobre el qual es podrà actuar desplaçant-lo. En aquells casos més extrems, els BCIL poden ser protegits tan sols per una protecció documental.

La tercera categoria, de menor protecció dins de la jerarquia és la d'Altres Béns Integrants del Patrimoni Cultural Català, BIPCC. Aquests són la resta de béns mobles o immobles que, tot i no haver estat declarats BCIN o BCIL, reuneixen també prou valors artístics, arquitectònics, arqueològics, paleontològics, etnològics, documentals, bibliogràfics o històrics per formar part de l'Inventari del Patrimoni Cultural Català. A aquest tipus d'elements els hi correspon un tipus de protecció parcial, la protecció d'algun element integrat en les edificacions o tan sols una protecció documental.

¹⁴ Les disciplines que tenen aquesta competència estableixen un filtre important sobre el que serà patrimoni i el què no.

Posteriorment, el *Decret 78/2002, de 5 de març, Reglament de Protecció del Patrimoni Arquitectònic i Paleontològic* aprofundeix en la regulació del patrimoni arqueològic i paleontològic, en regula les intervencions i el tractament de les restes arqueològiques i paleontològiques i el control que ha de fer el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya de les actuacions que poden afectar al patrimoni arqueològic.

La conservació del patrimoni monumental protegit per la Llei de patrimoni (1993) a les capitals comarcals

La *Llei de patrimoni* (1993) esdevé el màxim exponent legal de la *protecció* del patrimoni urbà de les ciutats. Tanmateix “protecció” o “catalogació” no significa “conservació”. El primer aspecte és una qüestió objectiva que depèn dels òrgans pertinents de l'Estat, mentre que el segon és subjectiu i depèn de la voluntat de reinvertir i conservar l'edifici. Malgrat això, són moltes les ciutats catalanes que disposen de catàlegs de patrimoni (**Fig. 6.14**).

Com que en el cas de les ciutats investigades bona part del patrimoni es localitza als centres tradicionals,¹⁵ l'anàlisi de la conservació d'aquest patrimoni és una aproximació a la conservació del centre. La necessitat de conservació del patrimoni que la Llei cataloga és una primera aproximació a la conservació del patrimoni monumental. El seu estat de conservació d'aquest patrimoni, que podríem anomenar com *oficial* i que participa, tal com estableix la llei, d'una construcció identitària nacional permet comprovar com es materialitza el valor patrimonial vingut des de les institucions públiques de cultura d'escala superior a les escales més locals. Aquesta anàlisi permet veure la utilitat de la llei de patrimoni (1993) en la conservació del centre.

Després d'un acurat treball de camp, als centres de les ciutats de Tortosa i Valls es comprova com els processos de desinversió afecten de forma evident als elements catalogats. Aquest procés de desinversió ha arribat fins a tal punt que hi ha hagut la desaparició de Béns Culturals d'Interès Local per manca d'inversió en les edificacions. Aquest fet s'ha detectat a Tortosa durant el període 1983-2003, període que va des de

¹⁵ Aquest fet és especialment demostrable per a les ciutats de la Catalunya Nova on el poblament ha estat històricament més concentrat que a la Vella. Aquest és el cas de Vic, on s'observa la difusió de nombrosos elements patrimonials d'interès al llarg del territori municipal, tal com són les masies tradicionals catalanes.

l'aprovació del *Catàleg Municipal del Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Tortosa* (1983) fins a la *Revisió del Catàleg d'edificis i conjunts urbans i rurals de caràcter històric, artístic i ambiental de la ciutat i el municipi de Tortosa 2000-2002* (2003). En el segon catàleg s'han descatalogat un total de quatre BCIL per haver desaparegut: la portalada de l'Antic Cementiri, un edifici al carrer del Vall, l'edifici Carn de Cavall, o la botiga Olivetti. A aquests quatre elements se n'hi ha d'afegir un cinquè desaparegut entre la redacció de l'inventari realitzat l'any 2000 i la "*Revisió...*(2003)": l'edifici d'habitatges del bar Trèvol. Processos similars de desaparició de BCIL s'han produït al centre de Valls, com per exemple, els arcs gòtics de l'immoble número 8 del carrer Santa Margarida que desaparegueren per ensorrament l'any 2008.

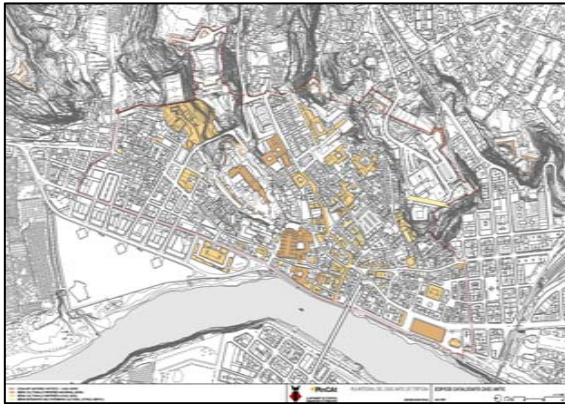
L'avançat estat de degradació d'alguns d'aquest edificis ha comportat, tal com estableix la Llei 1993, que alguns elements patrimonials baixessin el grau de protecció. Alguns han perdut el grau de protecció de Béns Culturals d'Interès Local per passar a formar part de la BIPCC ja que el tipus d'intervenció realitzada n'impossibilita la seva inclusió en l'anterior categoria i perquè *l'edifici consegüentment perdria una part o la totalitat de les qualitats pel qual se'l protegeix* (1993). A Tortosa, Balaguer i Valls són diversos els elements patrimonials que han experimentat aquest procés donat el seu estat de conservació "deficient" o en "ruïna".¹⁶ La capital del Baix Ebre és on la desinversió als BCIL ha comportat un major nombre de canvis en la catalogació; fins a un total de 7 elements han passat a formar part de la BIPCC: portalada de l'Antic Cementiri, Sinagoga Jueva, Edifici continuació de la Sinagoga, Església dels Dolors, edifici Nivera, casa Ravanals i el Club de Rem. De manera excepcional, tot i el pèssim estat de conservació, un vuitè element s'ha mantingut dins de la protecció dels BCIL, l'antic mercat del Peix. Un manteniment que s'ha de justificar a partir de la seva titularitat municipal, la manca d'un projecte definit i la reivindicació per part de la ciutadania de l'edifici.

Un altre camí per a la descatalogació és relacionat amb la planificació urbanística. Aquest procés s'observa al centre de Valls arran de l'aprovació del Pla de Millora Urbana del Nucli Antic de Valls (Ajuntament de Valls 2007). S'ha detectat el cas de l'antiga fàbrica Ca Creus, catalogada segons el Pla d'Ordenació Urbanística

¹⁶ Aquests dos criteris de conservació són els que s'utilitzen a la *Revisió del Catàleg d'edificis i conjunts urbans i rurals de caràcter històric, artístic i ambiental de la ciutat i el municipi de Tortosa 2000-2020* (2003).

Figura 6.14: Elements patrimonials protegits del centre de Tortosa i Vilafranca del Penedès.

Font: Pla Integral del casc Antic de Tortosa (2005), Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Vilafranca del Penedès (2002).

Municipal (Ajuntament de Valls 1986) com a Bé Cultural d'Interès Local (BCIL) i amb un règim de protecció B que ha passat a ser catalogada amb un règim de protecció E, és a dir, tan sols documental, donat el requeriment d'enderroc per tal de poder construir-hi la biblioteca municipal¹⁷ a partir de finançament que ofereix la Llei de Barris. Per al canvi de catalogació d'aquest edifici, tot i ser competència estricta de l'Ajuntament de Valls, es precisa l'aprovació definitiva de la Comissió Territorial de Patrimoni Cultural de Tarragona i de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.¹⁸

A partir dels diversos catàlegs que s'han anat succeint i del treball de camp es comprova el mal estat de conservació dels elements catalogats com a BCIN i BCIL de Tortosa¹⁹. Entre els BCIN és on s'observa una major degradació de l'estructura física dels edificis, més del 50% d'aquests es troben en un estat de conservació *deficient* o de *ruïna* (11 deficient i 2 en ruïna), sent tan sols deu els elements patrimonials amb aquesta consideració que es troben en bon estat. Entre els BCIN, la degradació dels edificis és

¹⁷ La fàbrica Creus és l'últim edifici que resta de la industrialització d'inicis del segle XX dins el centre tradicional de Valls.

¹⁸ Quan es va saber que la Comissió Territorial de Patrimoni de Tarragona denegava el canvi de catalogació de l'edifici de l'antiga fàbrica Creus, l'ajuntament de Valls va mostrar-se amb la *voluntat* de catalogar tres edificis del passat industrial de finals del segle XIX i inicis del XX, Ca Xapes, Ca Rull i Ca Clols, els dos primers amb un tipus de protecció B i el tercer amb una protecció C.

¹⁹ Aquesta informació fa referència al catàleg del 1993 i per al conjunt de tot el municipi de Tortosa.

menor, el 68% es troba en *bon estat*, davant d'un 22% que es troba en *estat deficient* (20 edificis) i un 10% que es troba en *ruïna* o han *desaparegut* (3 en ruïna i 5 desapareguts).

A partir dels casos analitzats en aquest apartat es desprèn que el tipus de protecció que realitza la *Llei de patrimoni* (1993) de la Generalitat de Catalunya no té una resposta directa en la conservació del patrimoni. Tot indica que els criteris de valoració utilitzats no tenen el seu reflex en els del propietari.

Els centres de Tortosa i Balaguer al estar catalogats com a Conjunts Històrico-Artístics per la llei del 1977, han experimentat traves en la modificació dels edificis del centre. Aquest ha estat el cas de Tortosa, que arran d'aquest tipus de catalogació ha mantingut paralitzades les llicències d'obres que cercaven poder construir ascensors a les cases durant els últims 20 anys segons va informar l'arquitecta Dra. Calvet en una intervenció oral no publicada al Congrés Internacional del GIGU "La qüestió del patrimoni, el patrimoni en qüestió" celebrat durant el mes de juny del 2009.

Aquest desajust entre protecció i conservació no és tan evident a Vilafranca del Penedès i Vic on els elements patrimonials singulars catalogats mostren un bon estat de conservació segons el nivell de protecció que li atorga la llei. A partir de treball de camp realitzat a la ciutat de Vic els elements catalogats com a BCIN i BCIL presenten, casi en la seva totalitat, un bon estat de conservació. La metodologia emprada per assolir aquesta constatació no ha estat tan exhaustiva com la utilitzada per a les ciutats citades anteriorment donada la manca de documents actuals que n'especifiquin l'estat de conservació. Ha estat el treball de camp i la comparació amb les fotografies dels anys 80 que apareixen als Plans Especials de Protecció del Patrimoni Arquitectònic (fora muralles i centre històric) el que ha permès comprovar-ho. Una tècnica similar s'ha utilitzat per a les altres ciutats com per exemple Solsona, comprovant-se una reinversió en les façanes dels edificis del centre a partir de comparar les fotografies que apareixen d'aquests elements a la Gran Geografia Comarcal de Catalunya (Vilà Valentí et al. 1991; 1996) i l'aspecte actual a partir de treball de camp al desembre del 2007.

Les normatives per a la conservació del patrimoni han acostumat a anar en contra de la funció residencial. Sovint han impedit que les persones poguessin trobar el confort a casa seva. Arguments en contra i a favor de les mesures de protecció del patrimoni històric es van poder sentir de part de l'arquitecte reconegut internacionalment Oriol Bohigas i Guardiola (Barcelona, 1925) i Miquel Surinyach. El

lloc va ser a la segona xerrada del cicle sobre Patrimoni que va organitzar el Patronat d'Estudis Osonencs al Temple Romà en el marc de la revisió del Pla d'Ordenació Urbana de Vic el 26 de maig del 2008, on el citat arquitecte barceloní, aferrissat contrari de les normatives proteccionistes, discutí sobre aquest aspecte amb Miquel Surinyach, arquitecte de l'ajuntament de Vic artífex dels Plans Especials de Protecció del Patrimoni Arquitectònic fora muralles i del centre històric de la dècada dels 80. Els plantejaments d'Oriol Bohigas clarament contraris a les mesures burocràtiques de protecció del patrimoni es contraposaren amb els clarament proteccionistes de Miquel Surinyach.

6.2.2- La conservació del patrimoni no monumental

Els diversos informes urbanístics realitzats arran de la redacció dels diversos plans de millora urbana donen una idea de l'estat de conservació material del centre, entès com a conjunt patrimonial. No són una font d'informació molt rigorosa per a comparar les ciutats ja que els criteris a l'hora de caracteritzar l'estat de conservació de les edificacions per part dels equip redactors dels informes poden ser diferents, sent a la vegada els moments de la seva redacció variats.

A nivell orientatiu, la informació subministrada pels diversos plans permet copsar part d'aquesta realitat: al centre de Valls un 27% dels edificis es troba en *mal estat* o en *molt mal estat* de conservació (Ajuntament de Valls 2007)(dades de l'any 2006), al centre de Tortosa, i utilitzant fonts de l'any 2001, el 13,2 % dels edificis es troba en *mal estat* o *ruïnós* (Ajuntament de Tortosa 2004), al centre de Balaguer el 40% dels edificis es troba en estat de *mala conservació* o de *ruïna* (informació referent a l'any 2005) (Ajuntament de Balaguer 2004). Consultant informes urbanístics similars corresponents a la primera meitat de la dècada del segle XXI s'amplia la informació dels edificis en mal estat o en ruïna per a altres capitals: Olot (10%), Berga (11,55%), Cervera (18,2%), Ripoll (8,1%), Solsona (9,4%), Vilanova i la Geltrú (11%)²⁰, Manresa (40%). Unes dades que donen idea de l'envergadura de la problemàtica de la conservació del patrimoni urbà edificat a les ciutats catalanes.

²⁰ Entre l'any 2000 i 2005 hi ha un descens de sis punts en el percentatge d'edificis en mal estat o de ruïna. Tot i així per al mateix període es detecta un augment important d'aquells edificis que presenten degradació moderada (grau 3) passant del 11 al 6 % del total d'edificacions del centre històric de la ciutat.

6.2.3- La Llei de Barris de Catalunya i la regeneració dels centres de les capitals comarcals

La importància d'una imatge positiva del centre és una estratègia clau per a la promoció de la ciutat (Zukin 1995), símptoma de vitalitat i de dinamisme. Una bona imatge del centre confereix una bona imatge de la ciutat. Tal com ja s'ha treballat en el capítol 6, el centre és el lloc de major interès patrimonial de la ciutat.. Actualment són molts els centres de les capitals comarcals que presenten un avançat estat de degradació física, oferint d'aquesta manera una imatge negativa de la ciutat.

Tal com s'especifica, l'objectiu de la *Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial* (Nel·lo 2005) (a partir d'ara anomenada com a Llei de Barris) es “*la rehabilitació integral dels barris que presenten problemàtiques específiques per tal d'evitar la seva degradació i millorar les condicions de vida dels seus habitants*” (Generalitat de Catalunya 2004: 1). És així que s'ha d'entendre la Llei de Barris com una de les polítiques urbanes per a les capitals comarcals per conservar el patrimoni.

Les àrees que es poden acollir a les ajudes d'aquesta llei són les denominades com a àrees amb problemes sobre les que la llei estableix prioritats : “*àrees velles i nuclis antics, polígons d'habitatges i àrees d'urbanització marginal i àrees que tenen una alta presència d'unitats d'habitatge que no compleixen les condicions d'habitabilitat exigibles, d'acord amb la normativa vigent*” (Generalitat de Catalunya 2004: 3).

L'ideòleg principal de la llei és el geògraf Oriol Nel·lo²¹ (Barcelona, 1957). Actualment és Secretari per a la Planificació Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques L'any 1984 juntament amb Enric Lluch publicà “El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'estudis i propostes i documents (1939-1983)” on es recollia tota la producció bibliogràfica des de la dècada dels 30 fins el moment de la publicació. L'any 2001 publicà el seu llibre probablement més conegut *Ciutat de ciutats* (2001) que també fou traduït al castellà, un llibre que marcà el debat sobre la ciutat difusa i la ciutat compacta dins de la teoria urbanística de Catalunya.

²¹ Es realitzà una entrevista amb Oriol Nel·lo, el dilluns vint-i-nou de maig del 2006 a la seu del Departament de Política Territorial i Obres Públiques a l'Avinguda Tarradelles de Barcelona.

La llei fou redactada en el moment en que el Partit dels Socialistes de Catalunya i Ciutadans pel Canvi es trobaven a la oposició al Parlament de Catalunya, l'any 2002. En aquella legislatura fou presentada al Parlament però va ésser desestimada pels grups polítics de Convergència i Unió (CiU), que s'hi va oposar esgrimint que en matèria de revitalització de centres històrics ja es treballava bé amb els Plans Especials Reforma Interior (PERI), i el Partit Popular (PP), que s'hi va abstenir. Un cop el PSC-CPC i els altres socis de govern aconseguiren la Generalitat de Catalunya al setembre del 2003, la primera llei que s'aprovà des de la Conselleria d'Urbanisme i Obres Públiques fou aquesta, al gener del 2004.

Segons paraules d'Oriol Nel·lo (Nel·lo 2005: 9) en un article titulat *Contra la segregación urbana y por la cohesión social: la ley de barrios de Catalunya* el marc teòric de la llei es situa en la consolidació de la ciutat capitalista i els processos de segregació urbana a partir del que ell anomena com *vells motius i noves formes*. Aquests processos s'han profunditzat amb el procés de creixement urbà iniciat, sobretot des del 1997 i finalitzat el 2006. En aquest marc teòric Nel·lo especifica que la Llei de Barris és un “*instrumento diseñado para luchar contra los mecanismos de formación de la renta diferencial invirtiendo grandes sumas de recursos públicos allá donde los precios llevan la problemática a concentrarse*”.

Al mateix article Oriol Nel·lo estableix que la llei vol donar una triple senyal:

“en primer lugar a los ciudadanos, para dejar claro que el Gobierno no permitirá que las condiciones de vida y de convivencia se degraden en ningún lugar de Cataluña. En segundo lugar, a los ayuntamientos, para asegurarles que el Gobierno está a su lado ante una problemática que es, ciertamente, local, pero que tiene orígenes y consecuencias de orden general. Y, finalmente, al mercado, para advertir a los agentes económicos que la administración está dispuesta a realizar una serie de inversiones que acabarán redundando en beneficio del valor del patrimonio inmobiliaria privado: si en el conjunto del país es conveniente (...) la moderación de los precios inmobiliarios, en estos barrios de lo que se trata, precisamente, es de alentar, favorecer y hacer más transparente el mercado, combinando, lógicamente, esta acción con la oportuna provisión de vivienda protegida” (Nel·lo 2005: 9).

En la mateixa línia en un article del mateix autor titulat: *La nova política territorial de Catalunya* s'especifica que “*si en el conjunt del país es convenient, la*

moderació dels preus immobiliaris, en aquests barris es tracta, precisament, d'encoratjar, afavorir i fer més transparent el mercat (...)" (Nel·lo 2005).

Una anàlisi crítica d'aquests fragments citats des del marc teòric de la centrificació dóna a entendre que l'objectiu de la llei és corregir l'acció de la *rent-gap* als centres d'aquestes ciutats. És a dir, animar als inversors privats a invertir en aquestes àrees a partir d'encoratjar-los amb una potent inversió pública. A la vegada s'especifica que aquest procés de rehabilitació dels centres no es podrà donar sense el compromís dels agents privats, un fet que veu d'acord amb les línies de planejament actual que graviten al voltant d'una gestió pública-privada de les intervencions. Aquesta idea queda reforçada si es recorre al que és el document introductori de la Llei de Barris on s'especifica que "*Són molts els ajuntaments que, a la regió metropolitana i arreu de Catalunya, han tractat d'emprendre accions de rehabilitació a gran escala en àrees d'aquest tipus. De fet, han obtingut alguns èxits notables, com els casos dels barris del Raval a Barcelona, Santa Rosa a Santa Coloma de Gramenet o Sant Llorenç a Terrassa. Aquestes accions han comptat, sovint, amb la participació del sector privat, de les associacions de veïns i de les institucions europees, i amb accions puntuals dels diferents departaments de la Generalitat*" (Generalitat de Catalunya 2004). És important la menció del cas del barri del Raval de Barcelona, un cas de centrificació parcial ajudat per la inversió pública i que ha estat investigat pel nostre grup d'investigació (Martínez Rigol 2000).

La llei planteja una espècie de *pla de xoc* tan a nivell temporal com espacial: durant quatre anys realitzar inversions públiques elevades en àrees reduïdes amb problemes²² de les capitals comarcals, entre altres tipus de poblacions. La Llei de Barris

²² La justificació de la Llei de Barris parteix de la presència de vastes àrees urbanes a Catalunya que presenten importants dèficits d'urbanització, en concret, pel cas del Pla Territorial Metropolità de Barcelona s'especifica que 21.669 hectàrees d'un total de 39.110 presenten dèficits i que el 89% de l'espai que ocupen els centres històrics s'engloben dins aquestes característiques negatives. A la vegada, tot i no disposar de valors exactes, aquests dèficits també s'observen en moltes altres àrees urbanes de fora de l'àmbit de l'anomenat pla territorial, un espai on molt probablement els dèficits urbanístics que presenten els centres històrics són majors.

Conjuntament amb aquesta realitat, el creixement demogràfic i el comportament del mercat immobiliari al llarg de la última dècada i mitja ha fet que la problemàtica social en moltes d'aquestes àrees anés en augment. Amb l'arribada de població des del 1997 i l'important creixement urbà fins el 2008 a partir d'àrees de nova construcció s'han donat acusats processos de segregació socioespacial al llarg dels últims anys. A tall d'exemple durant l'any 2005 es construï un total de 116.000 habitatges nous a l'Àrea Metropolitana de Barcelona un fet que

ofereix la possibilitat de finançar fins a un 50%, i un màxim de 10 milions d'euros les intervencions que preveuen els projectes, a partir dels Fons Europeus de Desenvolupament Regional. El 50% restant del finançament va a càrrec dels ajuntaments.

Per accedir als fons de la Llei de Barris els projectes presentats es puntuen. El *Manual per a l'elaboració dels projectes d'intervenció integral en els barris i àrees urbanes d'atenció especial* (Generalitat de Catalunya 2005) estableix els indicadors que han de ser avaluats. Són indicadors quantitius que es posen en relació amb la mitjana del municipi i de Catalunya. L'avaluació d'algunes variables és menys exacta, tal com passa amb el dèficit de mitjans de transport i la disponibilitat de places d'aparcament. (figura dels criteris seguits)

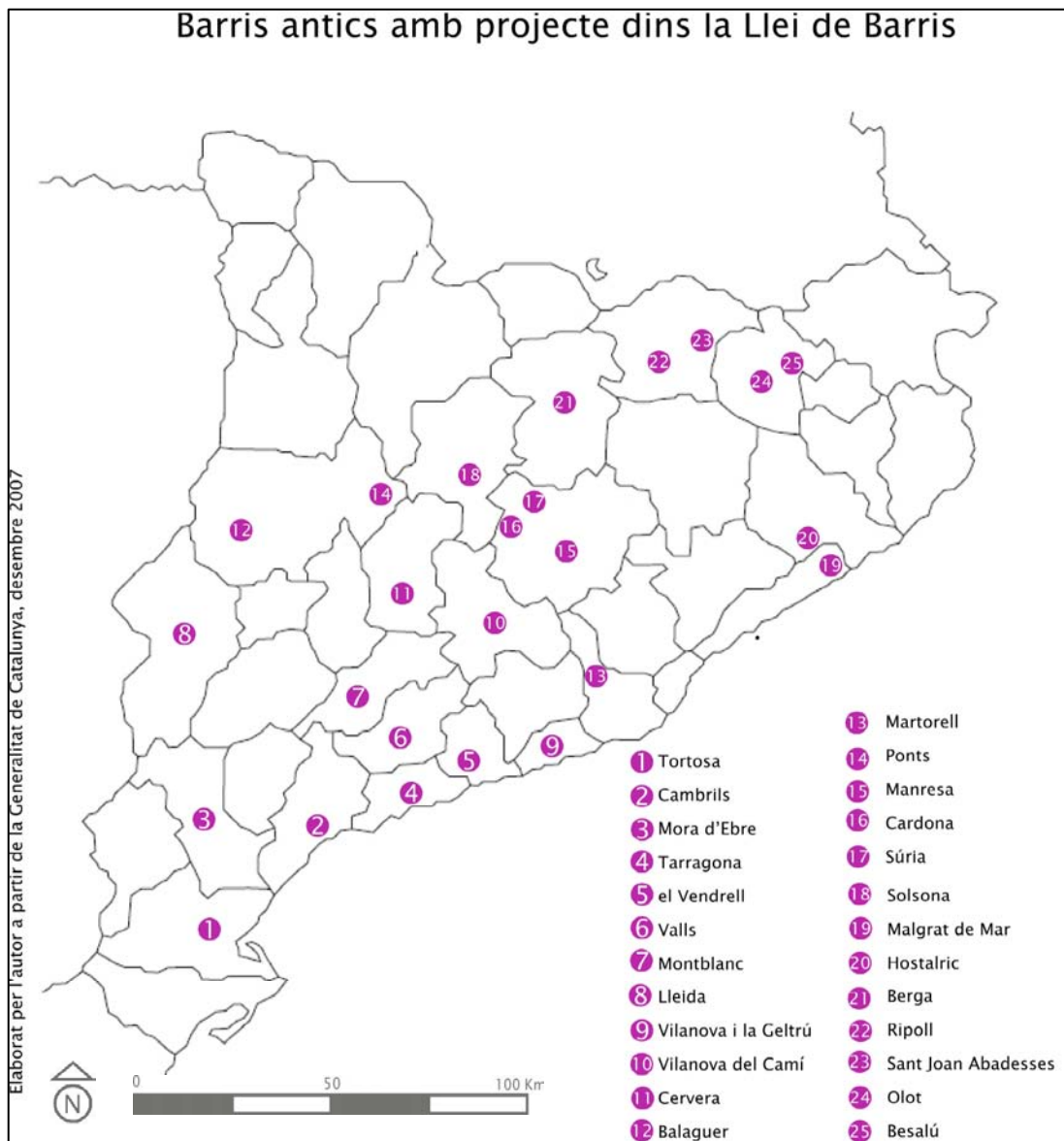
Anàlisi territorial dels projectes aprovats

S'han finançat un total de 94 projectes al llarg de les cinc convocatòries de la Llei de Barris. La presència que tenen els municipis de fora la Regió Metropolitana de Barcelona és important: un total de 43 projectes (46%) corresponen a projectes aprovats fora de les set comarques que la formen²³ (**Mapa 6.3**).

representà un creixement urbà d'unes mil hectàrees tan sols durant aquell any. Tot i que bona part d'aquests habitatges fou per inversió i no pas per a usos residencials directament, hi hagueren repercussions directes sobre els centres de molts ciutats, en molts casos més enllà de l'Àrea Metropolitana de Barcelona estricta. La dècada dels 90 fou doncs un període en el que hi hagué una forta sortida de població de renda mitja i alta dels centres de les ciutats i conseqüentment un moment d'acusada desinversió i segregació social.

²³ Aquest fet és important si es té en compte que la Catalunya no metropolitana és la menys poblada a nivells absoluts i que poden ser adjudicats un total de dos projectes al municipi de Barcelona en cada convocatòria.

Mapa 6.3: Els barris antics amb projectes de la Llei de Barris (2007). Es distribueixen majoritàriament a la meitat occidental de Catalunya sobretot als sectors de la Catalunya Central, del Prepirineu i el Pre-litoral.
 Font: elaboració pròpia (2007) a partir de Generalitat de Catalunya.

A nivell econòmic la Catalunya no metropolitana absorbeix 202 milions d'euros (42%) del total de 478 que es preveuen invertir des de la primera convocatòria. El 55% dels projectes aprovats a la Catalunya no metropolitana són per a capitals comarcals, a nivell econòmic aquestes dades representen un total de 130 milions dels 202 que preveu invertir la Generalitat de Catalunya en aquest àmbit territorial.²⁴

Pel que fa al tipus d'àrees urbanes on es financen projectes, els centres de les ciutats són els que més projectes n'acullen. Dels 43 projectes que hi ha fora de l'àmbit metropolità, 27 són centres de poblacions que representen el 60% de les inversions que es recullen en aquest àmbit territorial.

Al llarg de les quatre convocatòries els àmbits i les àrees urbanes als que se'ls hi ha atorgat l'ajuda han variat. S'ha començat finançant aquelles àrees amb més problemes i s'ha acabat amb aquelles que en presentaven menys.²⁵ A la primera convocatòria s'acolliren als ajuts els projectes dels centres de Manresa, Balaguer o Lleida, però també barris perifèrics, molts d'ells metropolitans com per exemple Ca n'Anglada de Terrassa, o Torre Baró de Barcelona, però també, barris perifèrics de la dècada dels 70 de ciutats com Salt, tots ells, amb problemàtiques socials conegudes. A mesura que les convocatòries s'han succeït, les poblacions no metropolitanes i més petites demogràficament han adquirit major rellevància.

La regeneració dels centres

Segons Nel·lo (2005) l'estratègia de les intervencions segueix els models europeus exitosos basats en la integració dels aspectes culturals i urbanístics en els processos de rehabilitació. Les estratègies han de ser integrals, és a dir, ha d'abandonar les aproximacions parcials i dirigir-se a un ampli ventall de temes. Els projectes seran millor valorats com més gran sigui el número de temes que s'abordin. La llei contempla els següents temes a finançar:

²⁴ En aquest recompte no es fa referència als diners que hauran d'invertir els ajuntaments respectius.

²⁵ Tot i que el plantejament de la mateixa llei especifica que no es volen finançar barris amb problemes sinó barris amb projectes, és inevitable fer aquest paral·lelisme.

- Millora de l'espai públic i dotació d'espais verds.
Objectius: condicionament d'espais per l'ús públic, augment del nombre d'espais en favor de la mobilitat de la població.
Exemples: pavimentació de carrers i plantació d'arbres, instal·lació d'enllumenat.
Total inversió: 459,79 milions d'euros.
- Rehabilitació i equipament dels elements col·lectius dels edificis.
Objectius: afavorir la qualitat i habitabilitat dels habitatges i facilitar la creació d'espais d'us comú.
Exemples: reparació de terrats, restauració de façanes, condicionament d'escals i instal·lació d'ascensors.
Total inversió: 93,66 milions d'euros.
- Provisió d'equipaments per a l'ús col·lectiu.
Objectius: reduir la deficiència en equipaments per a us col·lectiu
Exemples: creació de centres cívics, rehabilitació de pensions i residències.
Total inversió: 215 milions d'euros.
- Incorporació de les tecnologies de la informació en els edificis
Objectius: promoure la incorporació dels nous sistemes de comunicació tecnològica així com una provisió de serveis.
Exemples: instal·lació de cablejat per garantir l'accés a internet.
Total inversió: 11,48 milions d'euros.
- Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà.
Objectius: reduir l'impacte ambiental i el cost dels serveis per tal de promoure mesures que cerquin la eficiència energètica, així com el reciclatge i l'estalvi d'aigua.
Exemples: Instal·lació de mecanismes d'estalvi energètic i de consum d'aigua.
Total inversió: 38,98 MEUR.
- Equitat de gènere en l'ús de l'espai urbà i dels equipaments.
Objectius: garantir la inserció laboral de les dones.

Exemples: habilitar espais per acollir activitats d'associacions que fomentin la equitat de gènere.

Total inversió: 18,06 MEUR.

- Desenvolupament de programes que comportin una millora social, urbanística i econòmica del barri.

Objectius: fomentar el dinamisme econòmic, comercial i social del barri, i fomentar mesures que evitin l'exclusió social.

Exemples: programes per fomentar la integració social i cultural per millorar la qualitat de vida al barri.

Total inversió: 85,32 MEUR.

- Accessibilitat i supressió de barreres arquitectòniques

Objectius: Garantir la mobilitat i l'ús dels espais a tota la ciutadania, eliminant qualsevol barrera arquitectònica que ho pugui impedir.

Exemples: ampliació de voreres, guals, passos de vianants, construcció de rampes, etc.

Total inversió: 66,46 MEUR.

Tal com es comprova, es deixa endarrere el plantejament dels Plans Especials de Reforma Interior (PERI) de la dècada dels anys 80 i 90²⁶ i s'aposta per un tipus

²⁶ Les dècades dels anys 70 i 80 foren els anys dels anomenats Plans Especials de Reforma Interior (PERI) o les anomenades Àrees de Rehabilitació Integral (ARI). Actualment operen els Plans de Millora Urbana (PMU), on els objectius i els mètodes d'intervenció han canviat respecte els anteriors. Els PERI i les ARI es vinculaven directament amb els Plans Generals d'Ordenació Urbana (PGOU), posteriorment anomenats Plans d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM), i cadascuna d'aquestes figures d'intervenció es podia compondre per diferents Unitats d'Actuació (diferents delimitacions poligonals que servien per a desenvolupar el PERI a partir de diferents formes d'intervenció i gestió). La forma d'intervenció d'aquests instruments de planificació urbanística bàsicament es centrava en matèria d'habitatge, focalitzant d'aquesta manera el seu interès en els aspectes físics dels barris, quedant en segon pla aquells aspectes lligats al context sociodemogràfic i tan sols contemplant-se els processos de reallotjament dels residents que en diferents supòsits haurien de ser expulsats.

La ciutat que més PERI ha desenvolupat ha estat evidentment, Barcelona, el seu centre especialment però també la seva perifèria, sobretot al llarg de la dècada dels 80 i dels 90. Tanmateix, moltes altres ciutats catalanes, moltes d'elles capitals comarcals han executat els seus propis PERI o ARI, sent especialment representatius els casos dels centres de les ciutats de Manresa, Lleida i Tortosa, ciutats totes tres amb uns centres històrics que a inicis de la dècada dels 90 ja presentaven importants processos de regressió urbanística. A la dècada dels anys 80 es redactaren els primers PERI: el del centre de Lleida (1986), el de l'àrea del Puigmercadal (1984) al centre històric de Manresa com a figura per al desenvolupament del PGOU aprovat el 1981, o els PERI del barri de Sant Jaume i del Castell del centre de Tortosa a inicis de la dècada

d'urbanisme que va d'acord amb la forma d'intervenir als centres a nivell internacional. La regeneració basada amb el denominat com *urbanisme per catàlisi*. Són projectes i intervencions *estrella* que tenen un reflex multiescalar dinamitzant el centre i tot el sistema urbà. Han de servir per al desenvolupament de la ciutat i la regió a partir de la seva transversalitat.

Són diverses les actuacions que projecta la Llei de Barris encaminades en aquesta línia: el projecte de localització dels jutjats comarcals al centre de Balaguer, els ja existents al peu del turó de la Suda de Lleida construïts a inicis d'aquesta dècada, o la seu dels Serveis Territorials de la Generalitat de Catalunya a les Terres de l'Ebre. Dotació d'equipaments per a ús col·lectiu d'escala local i comarcal com biblioteques: la de ca Creus a Valls, biblioteca i museu etnogràfic a Solsona, adequació de l'antic escorxador com a biblioteca a Montblanc, adequació dels locals annexos a la biblioteca municipal a Ripoll, biblioteca de Cal Badia a Cardona. Igualment dotació d'equipaments de caire més social vinculats amb la comunitat del barri com: centre cívic a Tortosa, Cervera, Mora d'Ebre, Reus, i Cambrils. O una regeneració del centre basada en la "cultura" tal com es comprova a Valls i Berga, on es planteja projectar-hi el Museu Casteller i el Museu de la Patum, el teatre *La lira* al nucli antic de Tremp, *La sala* al centre de Vilanova i la Geltrú, centre cultural als antics seminaris de Lleida, rehabilitació de l'església de Sant Domènec com a centre cultural a Cervera. També hi ha diverses intervencions per a recuperar mercats municipals, com per exemple a Manresa, Tortosa i Manlleu²⁷ (**Quadre 4.3 i Fig. 6. 15**).

dels 90 (tots dos redactats per l'arquitecte Sebastià Jornet que posteriorment també redactaria amb Carles Llop el Pla Integral del Centre Antic de Tortosa per accedir al finançament de la Llei de Barris). Son moltes altres les ciutats que executaren PERI al llarg d'aquesta dècada dels 80 i dels 90, a Vilafranca del Penedès, a finals dels 90 s'executa el PERI de la zona delimitada pel carrer dels Ferrers, dels Banys, de la Beneficència, i les places de la Vall del Castell i de la Constitució, redactat per l'arquitecte Ferran Navarro, el mateix arquitecte que posteriorment redactaria el Pla de Millora Urbana del centre històric de Valls (2005) també per accedir a les ajudes econòmiques previstes per la Llei de Barris. L'equip de govern de la capital de la comarca de la Conca de Barberà aprova el Pla Especial de Reforma Interior i de protecció del centre històric del municipi de Montblanc (1999); durant aquells anys també s'aproven diversos PERIs per al centre històric de Figueres entre els anys 1995 i 1997, o el PERI del centre Històric de Valls (2002). Entre les ARI a destacar són importants la que s'aprovà al centre històric de Lleida (1988) o al centre de Manresa també vora aquells anys. Els Plans Especials de Vivenda (2005-2007) actuals del govern de Zapatero també han intervingut en aquesta línia, finançant-se intervencions de rehabilitació en matèria d'habitatge.

²⁷ Informació facilitada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

*Quadre 6.1: Línies finançades dels projectes que afecten al centre de les capitals comarcals i provincials (2009).
Font: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.*

Ciutats amb projecte de <i>Llei de Barris al seu centre*</i>	Dotació total del projecte	Població municipal	Població o àmbit del projecte	Espai públic	Rehabilitació	Equipaments	Noves tecnologies	Sostenibilitat	Igualtat de gènere	Programes socials	Accessibilitat
Manresa	16,6	63.929	7.458	45,2	6,1	6,5	0,3	14,4	2,8	3,8	20,8
Balaguer	16	13.455	2.446	36,8	8,1	33,4	0,2	1,5	0,4	18,4	1,1
Reus	16,6	90.056	4.945	43,9	3,6	15,4	0,6	17,4	5,6	9	4,4
Olot	7,2	29.546	1.832	74,6	4,8	11,5	0,7	1,5	1,7	1,8	3,5
Berga	13,1	15.753	2.286	50,7	18,3	21,6	0,5	2	0,6	3,6	2,8
Ripoll	4,8	10.717	1.242	57,5	15	20,4	0,8	1,7	1,2	2,9	0,5
Solsona	11,6	8.127	1.298	33,8	39,8	15,5	3,1	4,7	0,3	2,7	
Tortosa	18,9	31.979	3.054	64,7	2,7	22	0,6	1,6	0,6	1,9	5,8
Cervera	8,6	8.942	1.460	41,9	3,4	46,7				8	
Lleida	16,8	124.709	5.709	21,1	3,5	32,5	1,2	5,2	3,3	3	30,2
Valls	15,2	22.851	3.914	47,3	1,3	40,7		0,7	1,3	8,7	
Tarragona	12	131.158	3.851	36,9	13,5	2,8	4	20,7	2,9	6	13,2
Móra d'Ebre	7,2	5.098	612	22,4	4,3	48,6	2,9	6,6	3,6	6,5	5,2
El Vendrell	10,5	31.953	7.915	45,9	3,7	22,3	1,2	4,4	1,4	15	6,2
Montblanc	5,1	6.767	1.608	63,5		25,5	4,3	0,9	0,9	1,9	3,1
Figueres	9,8	41.115	3.128	53,6	16,3		1	6,3	2,8	22	
Tremp	6,2	6.022	2.797	13,5	3,1	70,1	0,4	4	1,6	3,4	4
Vic	15,6	38.321	3.237	65,5	12,8	2,6	0,8	3	2,6	12,1	0,8

Figura 6.15: Cartell propagandístic de les inversions que es volen dur a terme a partir del finançament de la Llei de Barris a Solsona. Font:elaboració pròpia (2009).

Amb la intenció d'incentivar la inversió privada al centre d'aquestes ciutats, la majoria de les inversions es plantegen en aquelles àrees que més fàcilment poden ser atractives pels privats, i no en aquells sectors més degradats i marginats socialment. Es poden prendre com exemple les inversions que es realitzen a la plaça Major de Balaguer (espai neuràlgic del centre), l'eix del carrer Montcada de Tortosa (el carrer històricament més senyorial), la plaça del Pati de Valls (el tradicional centre financer) o el carrer Major de Cervera. Mentre, els barris de Santa Clara, del Castell o el Garrofer queden aliens a aquests canvis, així com el sector de els 100 escales de Balaguer, o l'espina de peix de Valls.

L'interès de la inversió pública per tal d'acondiconar l'espai per a la inversió privada és observable en les partides de finançament destinades a la millora de l'espai públic i dotació d'àrees verdes. Aquesta línia és la que més s'ha finançat. Ha assumit 459,79 MEUR, al voltant d'un 50% del total invertit o que es preveu invertir entre Generalitat i Ajuntament. En el cas dels centres de les ciutats mitjanes: centre històric de Valls (47,3%), nucli antic de Lleida (21,1%), nucli històric d'Olot (74,5%), centre històric de Balaguer (36,6%), nucli antic de Manresa (45,2%), casc antic de Tortosa (64,7%).

Alguns exemples de casos pràctics poden ser: Tortosa (actuacions al carrer Montcada, Sant Domènec, de la Vall, del Castell i el barri de Santa Clara), Valls (reurbanització del carrer del Carme, Carrer del Mur, Muralla de Sant Francesc,...), Balaguer (urbanització places Manuel Marín i Comptes d'Urgell) a Berga (conversió en àrea de vianants la plaça de Sant Pere, carrer Mossén Espelt, d'Harmonia, etc.), entre altres.

La Llei de Barris no contempla la inversió directa en matèria d'habitatge. Una diferència important amb el període 80-90, moment en que les poques inversions públiques foren en habitatge per part d'organismes com l'Institut Català del Sòl (INCASOL). L'acció d'INCASOL segueix en l'actualitat en aquests centres, sent a la vegada l'organisme promotor d'alguns dels projectes que són finançats per la llei.

La intervenció física a l'estil comunament denominat com *bulldozer* típica de la dècada dels 80 i 90 i de dècades anteriors buscant-se intervencions molt menys destructives. Són actuacions que no tenen com objectiu l'obertura de grans vials a l'estil de la rambla del Raval o de la Gran Via Leitana de Barcelona. Les pròpies materialitats del centre són un atractiu en ell mateix i ajuden a la seva regeneració, intentant mantenir-se la trama urbana original.

En aquelles ocasions que les edificacions es troben en molt mal estat es produeix el que en l'argot dels arquitectes es coneix com *cirurgia urbanística*. Es creen places en àrees on l'ensorrament o enderroc d'immobles ha alliberat l'espai. Al centre de Tortosa han sorgit dues places als barris del centre de la ciutat, una al barri de Santa Clara i l'altra al del Garrofer.

La Llei de Barris no finança les formes d'intervenció pròpies de la modernitat. En conjunt, s'entén el patrimoni d'una forma molt més integral i menys monumental, com una imatge (tot i que la concepció moderna de rehabilitació del patrimoni gaudeix d'una línia d'intervenció pròpia). És la línia que contempla la recuperació de les muralles medievals de Balaguer, recuperació de les muralles a Valls, la rehabilitació d'un edifici noble al centre del Vendrell, i la millora de les muralles de Tortosa. Una recuperació patrimonial que s'entén des del punt de vista de la integració visual al centre. En els casos que s'ha enderrocat un edifici simbòlic s'ha intentat mantenir la toponímia, imprimint un significat memorial al lloc. Aquest és el cas de l'antiga fàbrica Tèxtil de Ca Creus que tot i ser enderrocada mantindrà el significat toponímic al futur.

Noves línies de finançament pròpies de la postmodernitat són evidents. La línia d'intervenció denominada com a *Foment de la sostenibilitat del desenvolupament urbà (eficiència energètica, estalvi en el consum d'aigua, reciclatge de residus)* n'és un exemple. Soterrament de contenidors de deixalles o l'establiment d'una xarxa wifi al centre, han estat algunes de les aplicacions pràctiques.

Anàlisi dels problemes de la Llei de Barris

Després de sis anys de l'aprovació de la Llei de Barris es pot fer una primera avaluació dels resultats obtinguts. Un dels objectius encara no s'ha aconseguit. No hi ha hagut una reinversió per part dels particulars. Després d'un perllongat treball de camp al centre de diverses ciutats s'ha arribat a aquesta conclusió. Eixos estratègics reurbanitzats recentment, com per exemple l'eix del carrer Montcada de Tortosa o l'eix del carrer Sant Pere de Berga, segueixen experimentant un procés de desinversió del patrimoni privat. Sense ser intervencions de millora de l'espai públic finançades per la llei, exemples d'aquest tipus es succeeixen a moltes altres ciutats mitjanes catalanes: el carrer Major de Balaguer, carrer del Carme de Valls reurbanitzat fa quatre anys, la plaça el Pati de la mateixa població on a l'any 2007 s'inaugurà un aparcament subterrani, el carrer Montcada de Tortosa, o altres ciutats més grans, com el carrer del balç de Manresa.

Alguns problemes conjunturals han complicat la consecució dels objectius. Els ajuntaments han tingut problemes per finançar la seva part i també problemes de gestió que la llei no preveia. Problemes que s'han accentuat en el moment de recessió econòmica i especialment immobiliària, sector del que els ajuntaments recaptaven bona part dels impostos. Al sector de les muralles del centre de Balaguer s'han detectat importants contratemps per problemes econòmics d'aquesta lògica, a més d'altres de tipus social, burocràtic o lligats a la patrimoni arqueològic. La ciutat de Manlleu, el centre de Martorell o de Manresa, i el barri del Carme de Reus, han estat altres ciutats que han tingut problemes semblants. La petició d'una pròrroga a la Generalitat de Catalunya ha estat la resposta en tots els casos.

Les administracions municipals s'han trobat també amb problemes de gestió. Gestionar un gruix de diners tant important durant un període tan curt de temps és difícil. A Tortosa, la manca de personal qualificat per a dur a terme aquesta tasca ha suposat un entrebanc.

Èxit o fracàs d'una política urbana

Perquè no s'ha donat la regeneració dels centres tot i la política urbana executada? És important situar-se en el debat teòric del procés de centrificació per oferir una mica de llum a aquest procés. Una mostra d'aquest debat teòric ja ha estat treballada i publicada en el llibre que el nostre grup d'investigació ha publicat recentment *La cuestión del centro, el centro en cuestión* (Martínez Rigol 2009).

Des dels plantejaments economicistes de la teoria de la *gentrification*,²⁸ tot sembla indicar que les condicions per a la regeneració són les idònies: la *rent-gap* al centre és elevada. Tanmateix, afirmar que la *rent-gap* en aquests moments és màxima (moment en que a nivell teòric s'iniciaria un procés de centrificació segons les teories economicistes de Neil Smith) és precipitat donada la falta d'informació referent al preu dels immobles al mercat.²⁹ No obstant, són diversos els indicadors que fan pensar que aquests espais són una bona oportunitat per al negoci immobiliari. Una elevada compra de patrimoni per part d'immobiliàries locals i nacionals, així com la obertura (i recent tancament) de nombrosos establiments dedicats a aquest negoci al llarg dels últims 10 anys en serien alguns.

Pot ser un camí més fructífer per entendre la no-regeneració del centre concentrar-se en la demanda. Perquè la nova classe mitjana no te la intenció d'anar a viure al centre de les capitals comarcals? Quin valor hi ha d'haver per tal de que hi vagin a viure? Quines són les condicions que ho han de propiciar?

Es comprova com el valor d'anar a viure al centre de les capitals comarcals és inexistent actualment. Les classes mitges i altes segueixen emigrant del centre d'aquestes ciutats en direcció cap al suburbi d'estil burgés, de casa adossada o unifamiliar³⁰, sobretot en el període immobiliari 1995-2007. La idea de modernitat sembla anar aparellada amb l'estil de vida suburbial i no pas al dels valors del centre tal com sí que passa entre una part de la nova classe mitjana a les grans ciutats.

²⁸ Maximització del paper de l'oferta davant el de la demanda.

²⁹ A l'Annex del *Pla de Millora Urbana del Nucli Antic de Valls* hi ha un estudi sobre el mercat immobiliari al nucli antic. S'anomena l'augment del preu dels immobles de segona mà al llarg dels últims 8 anys.

³⁰ S'ha entrat en contacte amb diverses famílies considerades *tradicionals* del centre que tenien la intenció d'emigrar cap al suburbi.

El centre ha perdut valor simbòlic. Simbolisme de tota mena: funcional (comercial, religiós, polític), cultural i identitari. Aquest context es veu ajudat per un centre que encara ocupa una proporció molt important de la totalitat de la ciutat. Un creixement urbà accelerat des del 1995 que ha segregat de manera violenta a la ciutat, amb poca gradació entre les diverses parts, tot polaritzat socialment a la ciutat entre el centre i la resta.

Aquest fet marca importants diferències amb els valors residencials de les grans ciutats on, una part de les classes mitjanes de procedència local com internacional ha tornat al centre a viure-hi, donant lloc a processos de *gentrification*. L'estil de vida que implica anar a viure al centre s'ha desenvolupat abans a Barcelona que a les capitals comarcals. Com és que, tot i que els valors de la nova classe mitjana són *globals*, no s'ha creat una demanda per anar al centre d'aquestes ciutats?

El perfil d'uns possibles gentrificadors a les capitals comarcals

Tot i que en l'actualitat es considera que no existeixen processos de *gentrification* a les capitals comarcals, el perfil d'algunes de les persones que han anat a viure recentment al centre de la ciutat és un indicador d'un possible canvi, d'arribada dels temps de la centrificació.

Una mostra de les persones portadores dels temps de la centrificació a les capitals comarcals ha permès establir el següent perfil. Són bàsicament dones i homes joves, sovint menors de trenta anys. Han viscut a la metròpoli, sobretot a Barcelona, treballant-hi o estudiant-hi. S'han donat compte dels valors patrimonials del centre com ambient, amb les possibilitats que ofereix de les relacions cara a cara que en altres estils de vida no es donen. A nivell formatiu i professional són persones amb estudis superiors, alguns d'ells tenen professions liberals (fotògrafs, arquitectes, etc.) Al cap de setmana tornen a la ciutat natal, a la seva casa del centre de la ciutat. Tenen una identitat cosmopolita, que els permet veure les possibilitats del centre. Es vinculen als espais de discussió, debat i creació d'opinió al voltant del centre de la ciutat. Participen de la vida cultural durant el cap de setmana, organitzant sovint esdeveniments que tenen com objectiu la valorització del centre, com per exemple concursos de fotografia sobre patrimoni urbà.

A nivell generacional s'observen importants diferències a l'hora de valorar el centre. Les persones que volen traslladar els valors de la metròpoli a les capitals comarcals i iniciar un procés de *gentrification* mantenen un vincle familiar amb el centre. Són fills de famílies que han viscut al centre de la ciutat, que recentment han marxat a viure als suburbis o bé els seus progenitors s'ho han plantejat durant els últims anys. També són fills de famílies tradicionals del centre que no volen emigrar donat el valor simbòlic i identitari del seu patrimoni. En algunes ocasions el simbolisme també ve donat per un establiment comercial que regenta la família. En el cas que els progenitors hagin marxat a viure als suburbis de la població, l'immoble que la família manté al centre ha passat ser utilitzat com a segona residència per als fills, un procés descrit per a Cervera.³¹

Aquestes persones sovint es vinculen a moviments socials que utilitzen el centre de la ciutat com espai simbòlic i identitari. S'utilitza la degradació del centre com una eina política en la cerca d'una identitat original davant el que consideren una pèrdua d'identitat local que la metropolitanització i la internacionalització de la economia representa.³²

Investigacions recents apunten que el retorn al centre o si més no la seva rehabilitació és eminentment un fenomen metropolità (Lees 2006). Amb la integració de les ciutats a la metròpoli s'assimilen els temps dels valors. No és la mobilitat de cap de setmana³³ de les persones vingudes de Barcelona la que intenta traslladar els valors de la metròpoli a les capitals comarcal, sinó la diària, més intensa, polifacètica i

³¹ *Projecte de Revitalització Integral del casc Antic de Cervera*. En altres ocasions, i sobretot en centres de capitals comarcals més petites, els immobles de les famílies tradicionals han estat comprats per gent vinguda de Barcelona que hi localitza allà la segona residència de cap de setmana; condicions que s'adaptarien al cas de Solsona.

³² Indicador d'aquest fet és la manifestació del març del 2008 que amb el lema "Salvem el nostre poble!" va recórrer els carrers del centre de Valls en protesta pels últims ensorraments que hi hagueren de cases.

³³ Moltes capitals comarcals presenten una mobilitat de cap de setmana que engloba diferents perfils: estudiants i treballadors. El poder del lloc fa que molts dels vincles d'amistat que mantenen aquestes persones gravitin al voltant d'aquestes ciutats, l'atracció d'aquestes ciutats mitjanes durant els dies de cap de setmana és molt elevada. Aquest fet és comprovable especialment amb el volum de viatgers en ferrocarril entre aquestes ciutats mitjanes i Barcelona els divendres, els diumenges i els dilluns de cada setmana, al llarg d'aquest tres dies es quan es dona la màxima mobilitat entre aquestes ciutats i la metròpoli; diferent si s'està parlant de mobilitat entre els diferents nodes metropolitans on la màxima mobilitat es dona els dies laborables.

multidireccional. La integració a partir de vies ràpides, ferrocarril, etcètera, permet la fixació dels fluxos a les ciutats diàriament, i la possible cristallització d'una nova funció residencial al centre i així un procés de centrificació.

6.2.4- El planejament estratègic

El planejament estratègic és la nova forma de planificació de les ciutats on les realitats urbanes passen ser gestionades com un negoci privat, com una empresa. L'origen dels plans estratègics a Catalunya es situa a l'any 1988, amb l'inici del Pla Estratègic Econòmic i Social de Barcelona.³⁴ La ciutat acabava de ser nominada per a l'organització dels Jocs Olímpics i el Pla Estratègic serví per aglutinar molts dels factors que conduïren a l'èxit de l'experiència olímpica del 1992. Amb l'èxit dels Jocs Olímpics, el procés iniciat a Barcelona en aquells anys no tardà a convertir-se en un model que es va difondre a tot el món. Ciutats de l'Estat espanyol, d'Europa i, ben aviat, de llatinoamèrica van adoptar la metodologia que s'havia assajat en el pla estratègic de Barcelona.

La resta de ciutats catalanes no en fou una excepció. A començaments de la dècada dels 90 es va començar l'elaboració d'altres plans estratègics. Els primers plans van acabar sent aprovats entre els anys 1993 i 1994. Des d'aleshores s'han difós arreu de Catalunya. Territorialment han estat desenvolupats en municipis com en realitats més grans, com per exemple comarques. A la vegada, també, el plantejament estratègic ha servit per a sectors econòmics específics.

El llibre de Ganau i Mallarach (2003) La planificació estratègica territorial a Catalunya. Quinze anys d'evolució després d'un exhaustiu anàlisi ofereix una bona reflexió al seu voltant. Algunes conclusions són especialment importants i tenen a veure amb aspectes ja citats en aquest capítol. Anomena la còpia del model de Barcelona en el desenvolupament dels plans estratègics durant la primera generació (al llarg de la dècada dels 80 i inicis del 90). Manca d'iniciatives innovadores a la hora de dissenyar l'estratègia de la ciutat. Plans estratègics molt semblants entre ells. Objectius similars entre les diverses ciutats sense tenir en compte la realitat concreta del lloc. Important manca de seguiment en l'execució, fase cabdal per aconseguir els objectius que es

³⁴ Abans de Barcelona moltes altres ciutats havien dissenyat plans estratègics, el més conegut fou el de Sant Francisco, als EEUUA.

marquen. Plans que han quedat en algun ocasió com una declaració de bones intencions. Falta d'institucions externes a l'ajuntament a la hora de fer-ne el seguiment. Manca d'estratègies bàsiques que estructurin el projecte de ciutat i esforços que queden dissipats en estratègies que no són cabdals. El llibre també anomena la manca de coordinació entre els diferents agents i poca correspondència amb el planejament vigent a la ciutat, com ara amb els Plans d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM). Falta de persones amb capacitat de lideratge dels plans i nul·la participació d'agents locals amb poder de decisió que en el cas de les ciutats petites es trasllada amb una nul·la participació dels empresaris i del sector privat, en general.

Aquestes són algunes de les crítiques que es fan al llibre a mode general. No obstant, entre els ciutats investigades, la realitat és molt diferent. Es poden fer dos grans grups: unes ciutats que encara no disposen de pla estratègic (Tortosa i Balaguer), unes ciutats que ja l'han redactat (Vilafranca del Penedès, Vic i Valls), i entre aquestes últimes, unes que l'han desenvolupat (Vilafranca del Penedès i Vic). Entre unes ciutats i altres hi ha diferències importantíssimes. Diferències encara més importants si es té en compte que els Plans estratègics Osona XXI i el de l'Alt Penedès són, juntament amb el de Terrassa i Rubí, considerats dels millors de Catalunya {{764 Ganau Casas, Joan 2003}} al haver-se realitzat tot el procés, des de la seva redacció fins a la seva finalització. Els dos han tancat tot el cicle, és a dir han realitzat la fase de seguiment, i han iniciat la redacció d'un segon utilitzant metodologies innovadores i originals que millorin l'anterior.

El seguiment del de l'Alt Penedès es va realitzar quatre anys més tard de la seva aprovació, l'any 1998. Part de l'avaluació es va realitzar a partir de les Jornades d'economia que periòdicament va celebrar la Fundació Pro Penedès (Ganau i Mallarach 2003:54). L'any 2002, la revisió es va concloure amb l'aprovació del II Pla estratègic. El Pla Estratègic Osona XXI es va iniciar l'any 1992 i s'aprovà el 1994. La continuïtat en el control de l'execució del Pla va venir garantida per les Comissions d'Impuls i de Seguiment del Pla (CISP). Era estratègica la creació de la Universitat de Vic, l'Eix Transversal i el desdoblament de l'Autovia a Barcelona. Tot i que no es van assolir tots els objectius –com el soterrament de les vies del ferrocarril a Vic- l'any 1999 es va decidir iniciar la redacció del II Pla Estratègic Osona XXI.

Hi ha objectius que costen més de ser avaluats (la imatge de la ciutat, l'autoestima dels ciutadans vers la ciutat, la consciència comarcal, etc.). Tanmateix és important remarcar que en els casos de l'Alt Penedès i l'Osona, la preocupació per la vertebració comarcal al voltant de les respectives capitals és un eix estratègic clau. En el cas d'Osona s'arriba a marcar la necessitat de fer pedagogia la voltant del concepte comarca-ciutat, el qual ha de servir per conscienciar a la població de la conurbació Vic-Torelló-Manlleu.

El Pla Estratègic de Valls fou redactat el 1994, dels primers a Catalunya. Es redactà al mateix any que el de Tarragona i sis anys abans que el de Reus. Tanmateix no se n'ha fet cap seguiment des de llavors. No es coneix si s'han assolit els objectius. Es destaca la contínua referència al triangle Reus-Valls-Tarragona un fet que el diferencia dels plans estratègics d'aquestes altres dues ciutats. La presència de la ciutat de Valls és pot considerar laxa, per al de Reus, i inexistent, per al de Tarragona.

6.2.5- Variables objectives que intervenen en la conservació del centre com a patrimoni material

La dimensió de les parcel·les és una de les variables que s'ha de tenir en compte a l'hora d'entendre el manteniment físic de les edificacions. Per al cas dels centres investigats, les parcel·les edificades de menors dimensions són les que presenten el pitjor estat de conservació, és a dir cases en *mal estat* o en *ruïna*. Entre els casos investigats, i en ordre decreixent el centre on la dimensió de les parcel·les és més gran és a Tortosa, Balaguer, Valls i Vilafranca del Penedès. A Tortosa segons el Pla de Integral de Millora del Casc Antic de Tortosa (Ajuntament de Tortosa 2004), més de la meitat del total de 1.634 parcel·les tenen menys de 60 m², concretament 858 (52,5%). Bàsicament són parcel·les dedicades a la funció residencial amb fronts de façana d'entre 5 i 6 metres i amb fondàries entre 10 i 12 metres, o menys, tradicionalment anomenades "cases de cos". Davant aquesta elevada fragmentació parcel·lària d'alguns sectors del centre de Tortosa (barri de Santa Clara, del Garrofer, del Castell, etcètera), hi ha sectors del centre tortosí on es concentren parcel·les molt grans (26 parcel·les de més de 2000 m²). Aquestes parcel·les més grans són de titularitat bàsicament eclesiàstica. Aquest fet dualitza el centre entre un petit sector on les parcel·les són molt grans i un vast sector on són molt petites.

L'extensió de les parcel·les és una variable important a tenir en compte a la hora de plantejar la dinàmica funcional del centre d'aquestes ciutats. És difícil mantenir la funció residencial a les parcel·les més petites o amb fronts de façana reduïts tal com passa en aquells immobles bàsicament dedicats a la residència dels pagesos de ciutats com Balaguer, Valls i Vilafranca del Penedès. La desaparició d'aquestes trames en sectors on és tan elevada la fragmentació parcel·lària és una de les solucions plantejades a Balaguer a l'hora de projectar els nous jutjats. Al centre de Valls, el *Pla de Millora Urbana del Nucli Antic de Valls* (2007) projecta la unió de diferents parcel·les allà on són més petites, al sector denominat com de l'espina de peix, lloc on residien originàriament les classes menys solvents, pagesos i teixidors.

La presència de parcel·les de grans dimensions a la vegada possibilita l'acolliment de noves funcions, com per exemple les administratives, tal com passa a Vic, on diversos palauets o edificis propietat de l'església han servit per acollir funcions vinculades a l'administració pública. La presència de palauets de grans dimensions i la possibilitat que ofereixen alhora d'acollir noves funcions urbanes al centre de les ciutats és un aspecte que ja fou tractat per a ciutats italianes.³⁵

Un dels criteris d'arquitectes i urbanistes³⁶ utilitzats per explicar la degradació física dels centres és l'excentricitat territorial. L'excentricitat es important en ciutats com Tortosa, Balaguer, Valls o Manresa. Segons l'arquitecte redactor del *Pla Integral de Millora del Casc Antic de Tortosa* i del *Pla d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM) de Tortosa*, Sebastià Jornet i Forner (Amposta, 1959), el desenvolupament del Pla Parcial de l'Horta de Sant Vicenç, al sector nord de la ciutat respon a la vocació de retornar la centralitat territorial al centre de la ciutat. Aquesta lògica la va manifestar en l'entrevista esmentada i la va reiterar posteriorment en la jornada *La Llei de Barris, un nou repte professional per l'arquitectura* organitzada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques el febrer del 2009. A Valls, l'execució del *Pla Parcial de l'Hort del Carme* també neix amb la vocació de millorar les quotes de centralitat locacional al centre tradicional.

³⁵ Per a més informació veure Sabelberg (1984).

³⁶ Informació extreta de l'entrevista mantinguda durant el maig del 2008 amb l'arquitecte Sebastià Jornet, redactor del Pla Integral de Millora del Casc Antic de Tortosa.

El fet que existeixin centres valoritzats socialment totalment excèntrics de la resta de la ciutat explica que l'aspecte de la centralitat territorial del centre no és una variable directament relacionada amb la conservació d'aquest lloc. Ciutats com Girona, o ciutats mitjanes europees com Sarajevo, aquesta última molt més gran que les capitals comarcals catalanes, tenen un centre amb una bona valoració social (tal com els processos de reinversió denoten) tot i localitzar-se excèntricament respecte la resta de la ciutat.

Els materials de construcció emprats mantenen una relació directa amb la resistència dels edificis. Depenent del prestigi de la funció urbana, els materials solen ser més nobles o menys. Els materials de les edificacions dedicades a la funció residencial dels centres de les ciutats de Balaguer, Valls i Vilafranca del Penedès, i en menor mesura Tortosa, són de baixa qualitat. A Vic els materials nobles són més abundants, sobretot per la proximitat d'àrees font de materials resistents i el paper de la burgesia que buscà els materials més valorats del moment, tal com es pot observar a la plaça major vigatana.

A Balaguer bona part de les parets de les edificacions del centre tradicional són fetes utilitzant el que popularment es coneix com a "paredassa", material format per un aglomerat de pedres irregulars, còdols de riu, calç i altres materials propis de l'entorn amb una arrebossat exterior, mentre els sostres són principalment construïts mitjançant bigues i revoltos de guix (Pla de Millora Urbana del Centre Històric de Balaguer, 2005). En el cas dels edificis residencials del barri antic de Valls i de Vilafranca del Penedès els materials presenten una composició similar, donat que les dues ciutats es localitzen en depressions sedimentàries, on no hi sovintegen materials més durs. L'excepció la marquen algunes de les cases més nobles que a Vilafranca del Penedès es localitzen al carrer Constitució o al carrer de la Cort de Valls. A Tortosa, tot i que bona part del centre és també construït amb materials de baixa qualitat, el sector que havia estat més senyorial del centre tradicional, al voltant del carrer Montcada i de la catedral, els materials utilitzats per a la construcció són de millor qualitat tal com la condició social dels seus residents requeria (Pla de Integral de Millora del Casc Antic de Tortosa 2005).

Les tècniques de construcció també s'han de tenir en compte, sobretot perquè, depenent de la situació de la ciutat davant dels fluxos d'innovació tècnica, la qualitat

constructiva de les edificacions canvia. L'estratègica situació de Vilafranca del Penedès davant els fluxos de capital durant els segles XVIII i XIX, arran del tràfec comercial generat pels derivats de la vinya, fossin vins o aiguardents, o el vincle que mantenia la burgesia rural vigatana amb la barcelonina durant el segle XIX i XX, són factors que possibilitaren l'ús de tècniques constructives avançades. Aquestes condicions no es donaven a Tortosa, Balaguer o Valls, ciutats allunyades dels fluxos d'idees i de capital durant bona part del segle XIX, moment que es milloraren moltes de les tècniques constructives i es construí una part important del parc edificat. Sobre aquest aspecte en deixa constància el *Pla de Integral de Millora del Casc Antic de Tortosa* (2005). Per al cas de Tortosa, i molt probablement per al cas de Balaguer:

“es detecta una amplada insuficient de les parets estructurals i mitgeres, una insuficient trava entre parets, i una debilitat estructural de les caixes d'escapes, acompanyats d'altres deficiències clàssiques d'aquestes construccions com són la manca d'encerclats en l'empotrament dels forjats amb les parets estructurals, o l'habitabilitat d'espais destinats a l'aïllament tèrmic com les golfes sota coberta” (Ajuntament de Tortosa 2004).

Una altra de les variables urbanístiques que els arquitectes utilitzen per entendre els processos de desinversió i conseqüent degradació de les edificacions és el pendent. En aquest sentit, l'orografia accidentada sobre la que s'assenten els barris antics de Tortosa i Balaguer esdevé un fort condicionant que afavoreix la degradació. El pendent caracteritza una part important dels carrers, sobretot del sector de Santa Clara o del Garrofer, per al cas de Tortosa o el sector de Santa Maria, per al cas de Balaguer. Degut a aquestes característiques a Balaguer moltes edificacions estan semi soterrades, disposant tan sols d'una façana davantera sense façana posterior, un fet que empobreix enormement les condicions d'habitabilitat d'aquests llocs (Ajuntament de Balaguer 2004).

Tal com ho demostren les diverses cartografies derivades del planejament els sectors del centre tradicional situats en major pendent, i menys ventilats, és on es detecta un pitjor manteniment de les estructures físiques de les cases. Aquest és el cas del sector del barri del Castell, de Sant Jaume, del Garrofer i de Santa Clara de Tortosa, o el sector de Santa Maria i dels carrers que menen cap a la plaça de Sant Salvador de Balaguer. A Valls, condicions semblants es detecten al sector del carrer de l'Església.

Encara que amb menor mesura, l'àrea propera al riu Gurri del centre tradicional de Vic, que també presenta un major pendent i humitat, és on la degradació física de les edificacions es fa més patent.

L'estretor dels carrers esdevé una de les altres variables objectives utilitzades per explicar la degradació del centre. Segons explica l'alcalde de Balaguer són aquells carrers més estrets dedicats a la funció residencial els que més ràpid es buiden demogràficament, especialment aquells on no pot circular un cotxe, nombrosos als sectors propers a l'església de Santa Maria. L'adaptació a l'ús del transport privat de la trama urbana del centre d'aquestes ciutats és un dels grans reptes. Tal com es va deixar sentir als diversos debats al voltant del disseny de les intervencions del *Pla de Millora Urbana del Centre Històric de Valls* o com manifesta l'alcalde de Balaguer que pretén poder fer arribar el cotxe a tots els carrers del centre tradicional.

6.3- La centralitat de les capitals comarcals com a patrimoni immaterial

La pròpia centralitat del centre de les capitals comarcals és un patrimoni en si mateix, tal com s'ha apuntat en apartats anteriors. Tenint en compte que el dinamisme de les funcions urbanes és el que manté viu el fet urbà de les ciutats, i la necessitat de comprendre el patrimoni urbà com un fet viu (Carreras 2008), els canvis en la centralitat que li atorguen les funcions urbanes significa investigar el patrimoni urbà. Els canvis ocorreguts en la centralitat del centre d'aquestes ciutats des del període tradicional fins la postmodernitat serveixen per explicar el patrimoni que s'ha conservat des del moment en que tota la ciutat era centre, monocèntrica i polifuncional.

A la vegada, el dinamisme de les funcions urbanes serveix per entendre la conservació del patrimoni material del centre, en garantir-se la reinversió a les estructures materials, mentre que el seu estancament comporta la desinversió i conseqüent degradació física. Més enllà dels beneficis de disposar d'unes funcions econòmiques dinàmiques, la conservació del centre té altres implicacions, sobretot relacionades amb l'economia simbòlica de la ciutat i la identitat.

L'existència d'un centre dinàmic significa l'èxit de la ciutat ja que és el que transmet la imatge de la ciutat (Zukin 1995). A la vegada, la conservació o degradació del centre en el context de la urbanització europea indica el manteniment o pèrdua d'una identitat tradicional, o l'eclosió d'una nova identitat que es pot inspirar mitjançant funcions tradicionals característiques a partir de cultures associades amb els nous estils de vida diferents de les cultures oficials.

El procés de policentrització propi d'una economia altament mòbil com l'actual, la crisi de models basats en la relació centre-perifèria a les ciutats i la integració d'aquestes en mercats més grans a partir de les modernes infraestructures ha comportat canvis importants en els funcions urbanes de centralitat tradicionals. El que fins fa poques dècades tan sols ho exercia un centre, actualment pot ser practicat des d'una important multiplicitat de centres, podent tenir cada funció el seu propi patró de localització, apareixent en aquest context centres i funcions noves pròpies de la postmodernitat. Donades les nombroses possibilitats que ofereix el món actual pel que fa a la localització de la centralitat de les funcions urbanes, el manteniment de les funcions de centralitat tradicional al centre és una qüestió de valor simbòlic, cultural i identitari.

Entendre la dinàmica que han experimentat les funcions urbanes al centre d'aquestes ciutats permet entendre el valor simbòlic i els motius pels quals uns s'han conservat i altres s'han degradat.

6.3.1- La funció políticoadministrativa: una centralitat molt inferior que a les ciutats grans

La centralitat vinculada a la funció político-administrativa és molt diferent depenent de si es tracta d'una capital comarca o una ciutat amb major poder administratiu, com provincial. A les capitals comarcals investigades els edificis públics que exerceixen funcions de centralitat corresponen a l'escala comarcal o municipal, a excepció de Tortosa, on alguns d'aquests edificis van relacionats amb funcions d'escala territorial vinculades als Departaments de la Generalitat de Catalunya, com és el cas del Departament de Cultura amb seu pròpia a la capital del Baix Ebre, tot i que la ciutat formi part administrativament de la província de Tarragona.

El poder municipal en tots els casos es localitza al centre de la ciutat. A Valls, Vilafranca del Penedès i Vic en edificis d'interès monumental, mentre que a Tortosa i Balaguer en edificis de no tant reconegut prestigi patrimonial a partir de les línies de valoració oficials. A Tortosa, l'ajuntament es localitza en un edifici construït després de la Guerra Civil seguint l'estil clàssic d'urbanisme del franquisme (Ajuntament de Tortosa 2003), mentre que a Balaguer en un vast edifici datat dels anys 60 del segle XX que trenca amb l'estructura tradicional dels baixos del Mercadal de Balaguer, al ser l'únic edifici que no disposa dels característics arcs de mig punt de la plaça.

El poder comarcal representat pels edificis dels Consells Comarcals en tots els casos es localitzen fora del centre de la ciutat. Tanmateix en algunes ocasions s'ha plantejat la seva relocalització al centre, tal com és el cas de Valls. L'edifici dels jutjats de cada ciutat, després d'haver emigrat del centre de la ciutat a inicis del segle XX en diverses ciutats, com per exemple a Balaguer i Tortosa, es volen tornar a localitzar al centre o tenen la intenció de fer-ho en els propers anys. A Lleida, la relocalització dels jutjats al centre de la ciutat ja es va fer a la dècada dels anys 90 i a mitjans del 2009 ja hi havia la obra licitada per als nous jutjats al centre de Balaguer i en projecte per a Tortosa. A les altres tres ciutats els jutjats es localitzen fora del centre, a Vic al sector del Sucre, a Valls a la carretera del Pla de Santa Maria i a Vilafranca del Penedès a l'Avinguda Europa al barri de la Giralda, a l'altra banda de les vies del ferrocarril.

Un dels altres equipaments d'abast comarcal que majoritàriament s'ha localitzat fora del centre de la ciutat són les recentment creades comissaries dels Mossos d'Esquadra de Catalunya.

La relocalització de serveis administratius al centre de les ciutats com estratègia per a revaloritzar el centre ha estat un objectiu clar per part de l'administració pública sobretot si es té en compte la poca implicació que hi ha de la inversió privada en alguns dels centres tractats. La capacitat de dinamitzar econòmicament el centre a partir d'aquestes noves centralitats administratives és un aspecte que ha estat qüestionat a partir d'algunes experiències. Un exemple ha estat el dels jutjats de Lleida que, localitzats al turó de la Seu, s'esperava que generessin els suficients fluxos com perquè dinamitzessin els carrers del centre tradicional de la ciutat localitzats al peu d'aquest accident orogràfic.

Altres edificis públics no vinculats directament al poder administratiu s'han construït al centre d'aquestes ciutats. Després de la construcció de les primeres biblioteques municipals a les noves àrees de desenvolupament urbanístic del segle XX, allunyades del centre tradicional (veure capítol 5), altre cop es planteja la relocalització d'aquests equipaments culturals al centre tradicional amb una clara intenció d'atraure nous fluxos de persones cap aquest lloc. Aquest és el cas de les biblioteques municipals de Valls o Solsona que s'estan construint amb el finançament de la Llei de Barris. A Vilafranca del Penedès, la Biblioteca municipal dedicada al bisbe nascut a la ciutat, Torres i Bages, sempre ha estat al centre tradicional.

Les funcions de centralitat exercides pel l'administració pública poden ser acollides tan en edificis rehabilitats com en reconstruïts. La rehabilitació d'antics edificis públics per a funcions vinculades a l'administració pública són més nombrosos a Vilafranca del Penedès i Vic que a Tortosa, Balaguer o Valls. El major o menor nombre d'aquests edificis és producte del diferent simbolisme i de l'aposta per part de l'administració pública pel centre.

L'adquisició de patrimoni urbà per part de l'administració pública vigatana des de l'arribada de la democràcia ha permès la localització d'edificis amb funcions públiques al centre de la ciutat. Primer foren comprats aquells edificis de major interès patrimonial i posteriorment aquells amb menor a partir de les principals línies discursives de valoració patrimonial que presentaven unes dimensions apropiades per

acollir les funcions requerides (Ajuntament de Vic 2003). Aquest ha estat un punt de partida bàsic per tal de poder localitzar al centre funcions políticoadministratives sigui rehabilitant antics edificis com reconstruint.

Actualment són diversos els edificis d'elevat interès patrimonial oficial que acullen funcions vinculades a l'administració. Una de les actuacions importants seguides als anys 90 fou la descentralització dels serveis administratius de l'ajuntament. Les diverses regidories foren acollides en diferents edificis. Actualment, la casa de la ciutat de Vic acull l'ajuntament, l'Arxiu Comarcal es localitza en un antic edifici iniciat al segle XIV, les regidories d'Urbanisme i d'Obres i Serveis a un edifici la planta del qual data del segle XVIII, la Casa de Cultura a l'antiga casa Bojons, l'escola d'activitats artístiques i alguns serveis socials a la casa Masferrer, d'Institut d'estudis Osonencs a l'antic Temple Romà, i així un llarg etcètera (Vila Valentí, 1991-1996). Fou arran d'aquesta estratègia dels anys 90 que es van rehabilitar bona part d'aquells edificis suara citats, alguns amb projectes ambiciosos i amb dotacions importants de diners per a la seva rehabilitació com la casa Masferrer, on s'intervingué a partir d'un "respecte fidel a l'arquitectura tractant de recuperar el que el temps i les actuacions poc afortunades se n'havien encarregat d'esborrar, sobretot penetrant en l'esperit que dóna forma i vida a aquella forma i aquell conjunt" (Ajuntament de Vic 1992)..

A altres ciutats la rehabilitació d'antics edificis per a funcions públiques no ha estat tant evident, sempre condicionat, és clar, per la disponibilitat de patrimoni públic per part de l'ajuntament. El centre de Vilafranca del Penedès és després del de Vic, el que ha aprofitat més patrimoni monumental per a funcions públiques. Així, l'església de Sant Joan, un edifici d'estil gòtic que va començar la seva construcció a inicis del segle XIV, és en l'actualitat seu d'un local d'exposicions i actes culturals, el col·legi dels Franciscans és seu de l'Hospital Comarcal de l'Alt Penedès. El Palau Baltà, un edifici d'estil gòtic que data del segle XVI, actualment s'hi acullen nombroses exposicions, o la mateixa biblioteca municipal Torres i Bages localitzada a la plaça de l'Oli també exerceix la seva funció en un edifici monumental.

El patrimoni urbà utilitzat per a funcions públiques és molt reduït en ciutats com Balaguer i Valls, i en menor mesura, a Tortosa. A Balaguer es pot considerar com inexistent, mentre que a Valls, de titularitat pública i ocupant funcions socials i culturals és destaca l'Antic Hospital de Sant Roc, actual seu de l'Institut d'Estudis Vallencs, o

l'antic convent de Sant Francesc, seu actual del Pius Hospital de Valls. L'escenari tortosí pel que fa a l'acolliment de funcions públiques en edificis d'interès patrimonial és millor que el de ciutats com Balaguer i Valls. En l'actualitat el patrimoni urbà que acull funcions públiques és divers, sent els més significatius: el Parador Nacional de Turisme que s'instal·la ocupant el lloc privilegiat de l'antic castell de la Suda des del anys 60, l'Arxiu Històric Comarcal que es localitza als Reials Col·legis, o els Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Catalunya que es localitzen al Palau d'Oliver de Boteller, serien els més destacables.

6.3.2- La funció residencial: un model similar al de les grans ciutats

El descens demogràfic, l'arribada de població immigrant i conseqüent regeneració de la funció residencial i el procés de centricació són algunes de les fases que es poden descriure en la metamorfosi de la funció residencial d'algunes centres investigades.

El descens demogràfic del centre és sincrònic amb el d'altres ciutats catalanes, siguin capitals comarcals, com les investigades, com grans urbs, com per exemple Barcelona. En tots els casos és el 1998 quan les estadístiques oficials mostren el mínim volum demogràfic del centre. S'acostuma a donar la màxima desinversió en les estructures edificatòries en el moment en que es dona la desintegració de la funció residencial i els residents marxen dels seus vells habitatges. El mal estat de les edificacions és un símptoma inequívoc del poc interès que hi ha en rehabilitar-les, un fet indicatiu de les poques perspectives de negoci que té el propietari. Aquest quan no ha pogut recaptar les rendes suficients dels seus inquilins deixa d'invertir en la rehabilitació, disminuint d'aquesta manera el manteniment físic i augmentant el mal estat de les edificacions. Aquest procés s'accentua en aquells edificis inhabitables o deshabitats, nombrosos en aquests centres on hi ha hagut aquesta desintegració de la funció residencial.

En els centres on la funció residencial s'ha anat desintegrant, la inversió en matèria d'habitatge ha vingut de la mà del sector públic bàsicament i no pas del privat. S'han donat petites mesures de rehabilitació en aquells habitatges llogats, i en alguns casos comprats, per part dels nous residents segregats obligatòriament, que a partir del 1998 han caracteritzat el nou flux migratori des dels països pobres, principalment del Marroc, Amèrica del Sud i dels països de la Europa postsocialista o Pakistan.

Bona part de les intervencions públiques en matèria d'habitatge s'han realitzat a partir de la substitució d'habitatges i no pas a partir de la rehabilitació. A Valls, l'INCASOL realitzà una promoció d'habitatges de protecció oficial a la plaça de la Zeta l'any 1994 que representà la desaparició de la trama urbana medieval. Els baixos comercials que s'hi projectaren segueixen sense estar utilitzats 15 anys més tard. A la mateixa ciutat, la mateixa institució adscrita a la Generalitat de Catalunya te en projecte la construcció d'un grup d'habitatges socials al carrer Espardenyers, intervenció que suposarà la desaparició d'una de les cases pont que hi ha al centre vallenc. A Balaguer a mitjans del 2009, la mateix institució estava construint 22 habitatges per a joves al sector de la Reguereta amb un pressupost total de 950.000 euros.

Tot i el predomini de la rehabilitació des de la recuperació de la democràcia al centre de Vic, a partir de la dècada dels 90 diverses actuacions públiques anaren encaminades a la substitució d'aquelles antigues edificacions més degradades. Aquestes actuacions es realitzaren sota el paraigües dels diversos plans de millora urbana que es començaren a redactar un cop es tingué aprovat el *Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic* d'obligada redacció ja que el centre és considerat Conjunt Històrico-Artístic. El primer Pla Especial de Millora Urbana fou el del Seminari Vell, que cercava aconseguir “la coherència entre interessos aparentment contradictoris com protecció-rehabilitació-renovació”. El projecte fou redactat per l'Oficina Tècnica Municipal i hi col·laboraren Joaquim Clusa, economista i Romà Miró, com advocat, sent aprovat definitivament al 23 de gener del 1991. L'àrea de transformació d'aquest edifici va suposar la creació de 18 nous habitatges i 1.080 m² de locals d'oficines o comercials. En aquest canvi, es varen substituir 66 habitatges existents per 88 habitatges nous i la creació de 177 places d'aparcament. Segons l'informe “Vic, ciutat oberta al territori” (1992) “els principals costos socials de la renovació són la substitució de 145 persones que avui ocupen 40 habitatges –la majoria amb manca de condicions d'habitabilitat- per 308 nous residents” (pàg. 88). L'operació en concret va representar la transformació total actuant en profunditat a l'illa 20, a l'illa 22 i en quatre edificis de la illa 23 que representava el 69% de la superfície edificada. (Ajuntament de Vic, 1992). Més enllà de la renovació, el mateix pla va representar la rehabilitació de tota una àrea que “la formen 14 edificis de caràcter plurifamiliar que ocupen 2.989 m² de solars i 11.282 m² edificats en 75 habitatges i 18 locals. L'incentiu de la renovació ha de servir per engregar un procés complementari de rehabilitació i entrada en el mercat immobiliari

dels 33 habitatges desocupats i la meitat dels locals actualment tancats en aquesta zona” (Ajuntament de Vic 1992).

Tanmateix les inversions en matèria d’habitatge per part del poder públic al centre de les ciutats investigades ja existien a la segona meitat del segle XX a partir d’institucions com la *Obra Sindical del Hogar*. Alguns d’aquests exemples són els que es promocionaren al barri de Remolins de Tortosa anomenats “*Grupo Pintor Casanova*” l’any 1951 sobre una extensió de m², o els habitatges que entre el 1954-1966 aquesta institució pública promocionà al mateix barri del centre de la ciutat amb el nom “*Grupo Mariano Tornadijo*” i el “*Grupo Hermanos Llasat*” (García Rodríguez 1999). A Valls, pels volts de la dècada dels 50, es realitzà una promoció d’habitatge per part de la mateixa institució pública franquista a la cantonada del carrer dels Bous i el carrer Sant Antoni. En tots els casos la renovació fou més important que la rehabilitació.

La gestió de les poques actuacions en matèria d’habitatge que executà l’administració en aquells centres més degradats, han estat vehiculades en alguns casos a partir de societats municipals de capital mixt. Tot i així, alguns dels negocis no han acabat sent del tot exitosos. Un exemple d’aquestes societats és el cas de GUMTSA (Gestió Urbanística Municipal de Tortosa Societat Anònima), que disposava de diversos edificis en propietat l’any 2005 que foren comprats durant la dècada dels 80 i dels 90 però que no s’incorporaren de nou al mercat de l’habitatge ja que el negoci immobiliari no es veia garantit.

Una situació similar es va viure en altres ciutats, com per exemple Manresa, a partir de la societat públic-privada FORUM (**Fig. 6.16**), que va deixar de realitzar diverses actuacions a la dècada dels 90 donada la poca credibilitat en les inversions que hi havia entre els inversors. Segons l’arquitecte tortosí Xavier Rollán amb diversos projectes al centre de Tortosa, un exemple d’aquestes promocions públic-privades poc exitoses fou la inversió que va realitzar la Fundació Família i Benestar al peu de la Suda de Tortosa a finals de la dècada dels 90. Els habitatges acabaren sent malvenuts: pisos de 70 m² foren valorats per uns 30.000 euros a mitjans de la dècada dels 90.

Amb clara vocació de revaloritzar la funció residencial per a persones de capital econòmic i cultural elevat ha estat la intervenció que s’ha realitzat al centre de Reus. Aquesta actuació destaca per la col·laboració entre el públic i el privat per a promoure habitatges de gran qualitat a partir de l’operació denominada com “Centre del Pallol” on

ha participat el Grup Nuñez y Navarro i l'administració municipal. Segons s'especifica al seu portal electrònic (www.elpallol.cat) projecte té com a finalitat mantenir viu el centre de la ciutat durant les 24 hores del dia. Entre els anys 2002 i 2007 s'han construït un total de 160 pisos de nova construcció (20% dels quals són de protecció oficial) i 460 noves places d'aparcament, oferint a la vegada un espai per a 17 noves botigues, donant lloc a un total de 200 nous llocs de treball. Al mateix portal electrònic diu, "l'operació "ha transformat la fesomia d'una de les parts més emblemàtiques de la ciutat vella" convertint-se en un "lloc on l'expressió arquitectònica contemporània es combina de manera harmònica i coherent amb el patrimoni històric per donar forma i sentit a una nova lectura del centre" (www.elpallol.cat). El projecte va ser guardonat per la institució cultural Foment d'Arts Decoratives (FAD), vinculada al món de la innovació urbanística i al disseny, i impulsora del procés de gentrificació del barri del Raval de Barcelona.

Figura 6.16: Cartell promocional de l'empresa pública FORUM, adscrita a l'Ajuntament de Manresa. Font: elaboració pròpia (2008).

Amb ritme i intensitat diferent s'ha donat la rehabilitació d'algunes façanes. En bona part dels casos a Vic, les actuacions de rehabilitació han estat dutes a terme per particulars "tradicionals" que encara viuen al centre i algunes per empreses immobiliàries. La política de rehabilitar façanes més exitosa ha estat la de Vic. En aquells carrers més comercials, com per exemple el de Cardona, on una part important de les botigues són propietat del mateix titular de l'edifici és on s'ha dut a terme una rehabilitació evident a partir de la dècada dels 90. Aquestes actuacions són fruit del

creixent interès que es dedica des de l'ajuntament a incentivar la rehabilitació dels edificis del centre des de la dècada dels 80 amb els diversos Plans de Protecció del Patrimoni Arquitectònic, causa i conseqüència del manteniment profund del simbolisme del centre.

L'incentiu des de l'ajuntament per a rehabilitar façanes s'ha difós també a altres ciutats, com per exemple Valls i Balaguer. Una de les mesures engegades l'any 2001 des de l'ajuntament de Valls fou el de les exempcions fiscals a tots aquells particulars que volguessin demanar una llicència d'obra menor per tal de rehabilitar un edifici. A Balaguer, l'any 2009 hi havia en marxa un programa per a subvencionar la rehabilitació de façanes, teulades, mitgeres i per a la col·locació d'ascensors i supressió de barreres arquitectòniques amb un pressupost de 1.550.350 euros.

Els resultat obtinguts no foren gaire exitosos donades les exempcions ridícules que s'oferien per al cas de Valls i el poc cas que, segons l'alcalde de Balaguer, Miquel Aguilà Barril en feren els veïns. Foren sobretot famílies tradicionals vallenques que vivien al centre les que s'acolliren a aquestes mesures donat el fort simbolisme de l'edifici; la mesura entre la resta de propietaris passà desapercibuda. Tanmateix, en alguns casos arran del fet de viure en edificacions catalogades com a BCIL, no es va poder accedir a l'ajuda donada la lentitud en l'atorgament dels permisos d'obra.³⁷ A Vilafranca del Penedès aquest tipus d'ajudes mai s'han ofert als propietaris i ells mateixos han anat reinvertint i conservant els edificis.

De manera indirecta s'ha incentivat la rehabilitació en comptes de la substitució a partir de les figures de planejament tal com ha passat a Vilafranca del Penedès. Segons la informació subministrada per l'arquitecta municipal de Vilafranca del Penedès, Marta Martínez, tot i haver predominat més la substitució que la rehabilitació de les edificacions al centre de Vilafranca del Penedès, des de l'aprovació del PERI de l'any 1996 i amb la limitació del volum edificable (PB +1), diversos privats han rehabilitat les seves cases amb la finalitat de poder mantenir el volum edificable dels seus immobles. Un procés similar s'ha descrit per al cas de Valls.

A Valls, l'amenaça de la redacció d'un Pla de Millora Urbana del centre de la ciutat ha incentivat la rehabilitació de façanes amb la finalitat de que els edificis no

³⁷ Aquest fou el cas dels propietaris de l'immoble localitzat al carrer Sant Antoni n°69.

siguin afectats pel planejament. La millora de la cara externa de l'habitatge fa difícil l'afectació per part del planejament si es té en compte que no abunden.

A Tortosa i Valls les poques rehabilitacions que hi ha hagut per part d'empreses immobiliàries privades han estat dutes a terme per l'empresa tortosina MACLA, amb Agustí Forner al capdavant, i a Valls a partir de la immobiliària *Aerrege* propietat del vallenc Antón Rueda que va fer fallida l'octubre del 2008. MACLA ha rehabilitat edificacions principalment a l'àrea denominada com el *Centre*, deixant al marge aquelles àrees més perifèriques dins de l'àrea del centre i amb baixa valoració social com per exemple el barri de Santa Clara, el Rastre o el Castell. Els habitatges principalment han anat destinats a persones del mateix centre tradicional de la ciutat que han volgut accedir a habitatges amb millors condicions d'habitabilitat i en alguns pocs casos per a persones procedents d'altres barris que han decidit anar a viure al centre. A Valls, abans de que fes fallida, l'immobiliària *Aerrege*, la principal rehabilitació fou una operació que finalitzà al carrer de l'Església l'any 2003. Aquesta operació es va realitzar en un dels sectors amb el pitjor estat de conservació física però amb fort pes simbòlic en localitzar-se al peu del campanar de la ciutat, la representació patrimonial probablement més valorada entre els vallencs i a prop de la plaça del Blat, lloc on es situa l'ajuntament.

Amb la crisi immobiliària iniciada l'any 2006 el mateix empresari tenia en marxa dues intervencions més al centre de la ciutat a partir de reconstruccions (intervenció del Portal de Sant Miquel i el restaurant Fèlix) totes, però, han quedat aturades donada la manca d'expectatives de negoci. Al seu lloc tan sols han quedat les restes dels enderrocs.

A Vic, la rehabilitació per part de la inversió privada s'ha concentrat en aquells llocs més simbòlics del centre per difondre's posteriorment cap a sectors menys reconeguts. Aquest fet es constata a partir dels informes referents al recompte d'obres majors i menors de l'ajuntament de Vic i a partir del resum que publica el mateix consistori. És rellevant la rehabilitació que la immobiliària Còdol, de capital osonenc i amb diverses actuacions a la mateixa ciutat (com les promocions immobiliàries dutes a terme a partir de l'any 2000 al sector del Sucre) i arreu de la comarca (Roda de Ter, Taradell, etc.) ultimava el març del 2008 a la plaça Major i que representava completar la rehabilitació de tots els edificis d'aquest lloc simbòlic.

El capital financer³⁸ també ha intervingut en les obres de rehabilitació del patrimoni urbà del centre de la ciutat de Vic. Si la osonenca immobiliària Còdol rehabilita edificis destinats a la residència a la plaça Major, tal com es desprèn del cartell publicitari “Aquí hi viuràs bé” que s’exhibeix al Mercadal, la obra social de Caixa Sabadell actua rehabilitant aquell patrimoni arquitectònic també emblemàtic al centre de la ciutat tal com l’any 2008 realitzava a l’edifici modernista situat a la cantonada de l’Avinguda Verdaguier amb la Rambla de l’Hospital. Les dimensions del panell que recobreix aquest edifici on s’anuncia “Caixa Sabadell amb la conservació del patrimoni arquitectònic” demostra el paper de la economia simbòlica i la importància per al prestigi de les empreses d’invertir en llocs valorats com el centre de Vic..

La inversió del capital financer en centres tradicionals també s’observa en altres ciutats, com per exemple a Manresa, on la caixa homònima finança la rehabilitació d’alguns edificis del centre propers al sector conegut com la Plana de l’Om.

6.3.3- La funció comercial: entre la desintegració, la profundització i la centrificació

La direcció dels canvis que ha experimentat la funció comercial que tradicionalment ha exercit el centre de la ciutat ha estat diferent depenent del lloc del que es tracta. A grans trets s’han detectat tres direccions diferents. La primera correspon a centres que han experimentat una progressiva desintegració de la funció comercial al llarg de les últimes dues o tres dècades. La segona són centres on l’activitat comercial ha mantingut la seva centralitat modernitzant-se segons els valors de la cultura pròpia de la ciutat. I la tercera, centres on s’ha desintegrat la funció comercial experimentant-se un procés de recolonització a partir de formes comercials associades a estils de vida menys tradicionals, adaptant-se el model al que es coneixeria com un procés de centrificació.

Tot i les singularitats, racionalitats i ritmes locals, la tradicional funció comercial que venia exercint el centre de les ciutats de Valls, Balaguer, Tortosa o altres com per exemple, Cervera s’ha anat desintegrant progressivament seguint tres fases. Algunes d’aquestes fases ja han estat descrites per al cas específic de la ciutat de Valls en

³⁸ El patrimoni esdevé una de les variables per entendre la economia simbòlica, no tot el que existeix i no tan sols el patrimoni. Indicatiu de que el patrimoni s’ha convertit en un concepte de negoci són els campanyes publicitàries que diversos bancs i caixes, com per exemple *Caja Madrid*, estan duent a terme en l’actualitat i que fan referència a l’aposta que fa l’entitat financera en la defensa del patrimoni.

anteriors publicacions del mateix autor (Frago 2006). Aquestes tres fases s'han succeïent cronològicament en el temps, tot i poder conviure en sectors específics del centre, a partir de subformes i subfuncions comercials indicadores de cada fase.

La primera fase ha consistit en un tancament progressiu dels establiments menys especialitzats que serveixen principalment als mateixos veïns "tradicionals" (tan nascuts a Catalunya com procedents d'altres àrees de l'Estat espanyol i arribats al centre d'aquestes ciutats, sobretot a partir de la dècada dels anys 60) i uns veïns que progressivament han anat emigrant del centre o morint-se, tal com es dóna en bona part dels centres fins el 1998, any en que toquen fons demogràficament aquests llocs. En aquesta fase es tanquen sobretot aquelles botigues dedicades a la venda de productes d'alimentació, tèxtils i serveis de barri com bars. Aquesta fase s'observa en diversos àmbits de les ciutats investigades com a la plaça del Pou de Balaguer, el carrer de Sant Antoni de Valls, o el carrer Montcada de Tortosa, tots ells eixos o centres comercials tradicionalment de rang immediatament inferior al del principal eix comercial. A la vegada, es dóna també un estancament del mercat setmanal tradicional a l'aire lliure, tal com passa a Balaguer i a Valls. Deixen d'acudir al mercat persones joves i adultes anant-hi sobretot la gent de sempre, la tercera edat i nous residents del centre de baixa renda.

La segona fase correspon a un tancament progressiu d'aquells establiments més especialitzats del centre, com per exemple botigues de joguines, roba de moda, floristeries, ferreteries, etcètera, afectant principalment, a l'eix comercial més senyorial del centre (carrer de la Cort de Valls, carrer d'Avall de Balaguer, carrer de Sant Blai a Tortosa, carrer Major a Cervera, etcètera). El tancament d'aquesta tipologia d'establiments és un indicador clar de la pèrdua de centralitat del centre.

La tercera fase i última ha estat el declivi del centre de serveis financers, el que en altres ocasions s'ha denominat com petit CBD, el tradicional lloc de concentració de les oficines dels bancs i caixes d'estalvi de la ciutat, tal com s'ha donat a la plaça Major de Balaguer i a la plaça del Pati de Valls. Simultàniament amb aquesta tercera fase, i coincidint amb la recuperació demogràfica del centre, alguns establiments s'adapten a la demanda pròpia del barri de menors ingressos, obrint-se establiments com basars xinesos, *outlets*, botigues de bijuteria, etcètera, així com establiments específicament vinculats a els nous grups culturals com són els establiments comercials ètnics:

carnisseries *halal*, supermercats àrabs, supermercats especialitzats en productes llatinoamericans, locutoris, etcètera. L'obertura d'aquests nous establiments relacionats amb els nous residents del centre ha representat una certa recuperació comercial i l'inici d'una dinàmica amb tendència inversa a la seguida durant les últimes dècades on ha prevalgut la desinversió en l'estructura comercial.³⁹

En aquelles situacions en que hi ha hagut una reinversió decidida en l'estructura comercial del centre degradat d'algunes ciutats s'han obert noves activitats comercials i de serveis no associades directament a la demanda dels residents del centre a partir d'estils de vida i construccions identitàries postmodernes. Sobretot s'han obert establiments relacionats amb la restauració i l'oci nocturn tal com s'ha donat als centres de Tarragona i Manresa. A Tarragona, el procés de pèrdua de centralitat (amb un important tancament de botigues tradicionals) i de marginalització social (especialment a l'àrea del cos del Bou, residència tradicional de famílies gitanes "de sempre" de Tarragona) que venia experimentant des de la dècada dels 80 en part s'ha vist invertit des de la reutilització del port com equipament per a l'oci i la catalogació del centre de la ciutat com a Patrimoni Mundial de la UNESCO (2005). Des de llavors s'han obert establiments gentrificadors, gentrificats i centrals⁴⁰ com el de la llibreria oficial de la Generalitat de Catalunya.

A Manresa, des de l'any 2005, coexistint amb una aguda crisi del comerç tradicional, s'ha pogut observar l'obertura d'establiments comercials i de serveis que rememoren els valors patrimonials i paisatgístics del centre. Aquest és el cas d'una cafeteria que utilitza com a reclam el paisatge urbà del centre observable des dels seus balcons o el de l'antiga Drogueria Ferrer, molt a prop de la plaça Major que encara manté la fusta a l'aparador tradicional i que recentment s'ha convertit en un bar de copes. Aquesta tendència aflora en un centre que des dels anys 80 venia experimentant greus problemes de conservació física i de marginació social. Uns problemes que

³⁹ El paper dels establiments ètnics en la recuperació comercial del centre d'aquestes ciutats ja fou esmentada per la Dra. Aurora García Ballesteros en al seva presentació, no publicada, al I Seminário Internacional sobre *Cidade e Serviços. As múltiplas abordagens da rua comercial* celebrat a Rio de Janeiro el juny del 2006.

⁴⁰ Veure el capítol de Sergio Moreno (2009) al llibre *La cuestión del centro, el centro en cuestión*.

segons la intervenció de la Dra. Dolors Calvet⁴¹ al III Congrés Internacional del GIGU *La qüestió del centre, el centre en qüestió* foren agreujats per un infructuós planejament urbanístic que va paralitzar les llicències d'obres durant casi dues dècades.

Un altre moment és el que es viu al centre de Vic on, sense que hi hagi hagut una crisi comercial al llarg de la última dècada s'han obert diverses galeries d'art i antiquaris. Aquests establiments són fruit de la pròpia centralitat i cultura de la mateixa ciutat, un fet que els diferencia del significat social enmig d'un procés de centrificació on aquests tipus d'establiments són utilitzats per detectar el procés, tal com fa Lorenzo Vicario (2010). És així que una mateixa forma dependent del lloc pot tenir tindrà un significat social o un altre.

Les places, màxima manifestació de la dimensió pública del centre, han experimentat un procés de privatització en tots els casos. La seva ocupació per llocs d'aparcament de cotxes o per cadires i taules de bars i restaurants són dinàmiques diferents amb significats també diferents. En aquelles ciutats on la dimensió simbòlica del centre no és molt profunda, com per exemple Balaguer o Valls, les places són aparcaments a l'aire lliure, tal com es comprova al Mercadal balaguerí o la plaça de l'Oli de Valls. En aquelles ciutats on el centre manté, o ha recuperat, el simbolisme, els cotxes han estat enretirats de les places per passar a ser ocupades per terrasses a l'aire lliure de bars i restaurants, tal com es pot observar al Mercadal de Vic, a les places de la Vila i de Jaume I de Vilafranca del Penedès, a la plaça de la Font de Tarragona, a les places del Mercadal, de Sant Pere, i les Peixateries Velles de Reus.

Seguint el paradigma del barri de Gràcia de Barcelona, la funció d'oci i lleure ha entrat en conflicte amb els veïns sobretot durant les hores nocturnes d'estiu moment en que es dona la màxima utilització d'aquests llocs i els veïns dormen amb els finestres obertes. Indicadors d'aquest conflicte són les nombrosíssimes pancartes que s'observen a carrers i places com a la de Santa Maria de Barcelona, de la Font de Tarragona o el centre de Vic, totes elles demanant silenci.

⁴¹ La Dra Maria Dolors Calvet i Puig va defensar una tesi doctoral sobre ciutats mitjanes titulada "La incidència de l'urbanisme en la funció econòmica i social de la ciutat: El rol de les ciutats mitjanes en un entorn metropolità (2005)" on s'utilitzen diverses variables quantitatives per al seu estudi.

Les diferències pel que fa al soroll entre el suburbi i el centre ha estat un tema poc tractat però adquireix una rellevància molt important a les ciutats mediterrànies. A part de la piscina, el jardí, i la facilitat d'aparcament, el silenci és un dels altres aspectes que creen el valor del suburbi. És més, el soroll ajuda al descens demogràfic voluntari del centre, actuant a l'estil del que Pere López anomenava *marginació aspectant* en el seu llibre *El centro histórico, un lugar para el conflicto* (López 1984)..

El canvi dels cotxes per taules i cadires de restaurants en els casos de la plaça Prim de Reus, de la plaça del Pati de Valls i del Mercadal de Vic ha anat acompanyat de la construcció d'un aparcament subterrani. La construcció d'aparcaments subterranis al centre de les capitals comarcals ha estat un procés recent que Barcelona ja havia realitzat durant la dècada dels 60, tot perllongant-se durant els 80 i els 90 i que tampoc fou exempt de problemes tal com va passar amb el de la plaça de la Catedral. El principal objectiu és el de facilitar l'accessibilitat al centre i enfortir-ne la centralitat, tanmateix no sempre ha estat així. L'aparcament de la plaça del Pati de Valls no ha millorat l'atracció del centre de la ciutat donat el seu poc simbolisme. Amb la retirada de les places d'aparcament en superfície s'han atenuat alguns fluxos com els relacionats amb anar a alguns bancs i caixes ja que és pot realitzar la mateixa tasca en altres llocs de la ciutat sense haver de pagar les tarifes de l'aparcament. Aquesta dinàmica s'ha estès a alguns establiments comercials que han vist un descens en el seu volum de vendes des de que s'ha de pagar més per aparcar, tal com ho manifesta la botiga de Fotografia Ca Millàs. A la vegada els impediments per accedir amb cotxe al centre enmig de la creixent suburbanització de la ciutat i el creixent procés de peatonalització d'alguns centres ha comportat alguns conflictes amb els veïns i usuaris que han vist com viure i comprar al centre es tornava més incòmode, un procés que ja s'ha descrit per al cas de Burgos (Bernal 1997).

La relació entre la vigència comarcal en la vitalitat del mercat és diferent depenent de la ciutat, hi ha ciutats on aquest relació és positiva com: Vic, Reus, Vilafranca del Penedès, Figueres, Mollerussa, Granollers, la Bisbal de l'Empordà, mentre que en altees és negativa: Balaguer, Valls, Tortosa, Cervera, Olot, Banyoles, Manresa, el Vendrell, Ripoll i Berga.

6.3.4- Funció religiosa: entre la pèrdua de centralitat i el poder d'algunes seus episcopals

El desplaçament de la funció religiosa a un pla secundari de la vida quotidiana de les persones ha afectat també a la centralitat del centre d'algunes capitals comarcals. Han desaparegut els fluxos vinculats a l'anar a l'ofici o a algunes escoles religioses vinculades directament als edificis eclesiàstics del centre, donant-se en el moment de la desaparició de la funció, la degradació del parc immobiliari de la seva propietat.

El sector del centre on es localitza el principal temple religiós de cada ciutat ha estat el de major centralitat tradicional, sent el lloc on es concentraven les residències i les botigues de major qualitat. Actualment, aquests sectors han experimentat una profunda desvalorització tal com es comprova als voltants de la catedral de Tortosa, el carrer de l'Església de Valls o a les immediacions de l'església de Santa Maria de Balaguer. Al centre de la ciutat episcopal de Tortosa, a la vegada, el tancament de l'escola religiosa dels *Josepets*, simbòlica perquè hi anava bona part de la classe mitjana tortosina, ha representat un declivi important en la vitalitat del centre. A la mateixa ciutat, el descens progressiu del nombre de monges en alguns dels convents com el de Santa Clara i el tancament d'altres ha representat també la seva degradació física.

El paper de l'església com agent urbà implicat al centre de les ciutats depèn del reflex de la centralitat de l'església en el territori i de la intensitat dels diversos períodes en que el patrimoni religiós passa a les arques públiques. Fou significativa la desamortització de Mendizábal del 1833 que afectà amb major o menor intensitat a les diverses ciutats catalanes, sobretot Barcelona i Reus. Durant les dues repúbliques també s'aprofità per convertir en públic part del patrimoni del clero, tal com es va fer a Vilafranca del Penedès amb l'arquitecte municipal Barenys, dinàmica que fou aturada per la dictadura franquista. El pes de les mesures liberalitzadores diferencia Catalunya d'altres llocs, com per exemple Castella i Madrid, on l'església manté la quasi totalitat del patrimoni sota la seva propietat.⁴²

A la vegada diversos edificis que eren titularitat de l'església anaren canviant les seves funcions, tal com va passar amb la Seu Vella de Lleida que fou caserna militar durant els francesos i posteriorment per ordre de Felip V. A Valls el convent de Sant Roc fou seu dels jutjats municipals i hospital per a pobres. En altres casos, els projectes

⁴² Un exemple representatiu d'aquesta realitat és la ciutat d'Àvila.

urbanístics propis de la modernitat se n'encarregaren de fer desaparèixer aquests temples, tal com va passar a Vilafranca del Penedès.

Els períodes bèl·lics també tenen importància pel que fa a la conservació del centre sobretot pel que fa al poder de l'església a l'hora de reconstruir els edificis. La guerra comportà el bombardeig i conseqüent desaparició de nombroses esglésies a ciutats com Balaguer, Tortosa o Vic. Depenent de l'interès que tenia l'església a la ciutat, es reconstruïren; en alguns casos al mateix lloc original, mentre que en altres, els temples foren desplaçats per tal de poder obrir nous carrers.

A Vic és on el poder religiós es va fer notar més amb al reconstrucció ràpida de nombrosos temples, com per exemple la catedral de Sant Joan que ja tornava a estar en servei a partir del 1945. La resta d'esglésies afectades foren també reconstruïdes, moltes de les quals en nous emplaçaments. L'església del Remei desaparegué i fou reedificada el 1958; l'església i el convent de la Mercè, donà lloc a l'ampliació d'un carrer en edificar-se la nova església, acabada el 1971; l'església i convent de les monges de Santa Clara, que es localitzaven a l'espai que donà lloc posteriorment a la prolongació i urbanització del carrer de Sant Antoni, mentre la comunitat passà a la plaça de la Malla, on s'edificà l'església inaugurada el 1963. L'església i el convent de les monges carmelites de les Davallades, traslladades a la prolongació del Gurb; la de la Tercera Regla, enderrocada per a aprofitar el solar destinat a l'edifici de la Llar del Jubilat. També desaparegué l'edifici destinat a l'antic seminari, que tingué funció de caserna i posteriorment seu de correus i altres. Fou també abatut l'antic edifici administratiu de la presó, que donà emplaçament a l'ambulatori de la seguretat social, inaugurat el 1973. Al camí d'aquesta destrucció desapareixeren edificis del període gòtic: l'església de la Mercè del segle XIV, i la de Santa Clara, de finals del segle XVI. A part de la reconstrucció dels originals temples també se'n construïren de nous, com el de la Pietat.

Actualment existeixen importants diferències entre la conservació del patrimoni eclesiàstic de les dues capitals diocesanes de Tortosa i Vic, molt més degradat a la primera que a la segona. Amb el finançament únic del bisbat de Tortosa⁴³, l'església tortosina no es pot fer càrrec del immens patrimoni del que disposa, amb la presència de

⁴³ Segons la premsa del 2008, la problemàtica referent a la manca de pressupost de l'església per a gestionar el seu propi patrimoni ha comportat l'adjudicació de partides pressupostàries extres al bisbat de Tortosa.

nombroses esglésies però també amb edificis de grans dimensions al bell mig del centre històric com és el convent de Santa Clara actualment encara habitat per un grup de set monges i el Col·legi dels Josepets, tancat a la dècada dels 90 que es dedicava a funcions educatives. Tot i aquesta situació, l'església no ha volgut cedir cap edifici a l'administració pública tal com s'ha fet en altres ocasions, com per exemple el Reial Monestir de Poblet on el complex monàstic és propietat de la Diputació de Tarragona però els monjos en són usufructuaris.

El paper del bisbat de Vic en matèria del manteniment del patrimoni urbà d'aquesta ciutat és important. A part dels edificis de titularitat eclesiàstica, l'aposta de l'església per l'espai simbòlic del centre de Vic es materialitzà l'any 1998 amb la obertura del nou museu episcopal en un edifici de nova planta d'estil arquitectònic postmodern, l'aspecte extern passa a ser més important que els criteris funcionals. La nova versió del museu episcopal⁴⁴ fou fruit d'un conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i el bisbat de Vic. Tal com es plantejava inicialment, el museu ha esdevingut un motor de la funció turística de la ciutat i ha estat considerat des de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya com un Museu d'Interès Nacional.

El manteniment del poder eclesiàstic al centre de Vic esdevé d'aquesta manera una variable de primer ordre per entendre el bon estat de conservació del patrimoni propietat d'aquest agent. Dins de la construcció simbòlica de Catalunya inspirada en els ideals del Noucentisme, la ciutat de Vic, capital de la Catalunya rural, amb la seva imatge tradicional i religiosa és un aspecte important a tenir en compte del que ja en dóna compte Miquel Llor.

El vincle entre els diversos agents és un altre factor destacable a Vic. L'alcalde de la ciutat fou afí a Convergència i Unió durant el govern de Jordi Pujol. Al mateix temps, l'empresari més conegut i important de la ciutat, Colomer Montmany, era un fervent catòlic i vinculat a Convergència i Unió pogué tenir a la vegada alguna influència, tal com l'alcalde de la ciutat al 2008 va confirmar en un acte commemoratiu a la seva mort quan digué que gràcies a ell la ciutat havia rebut més ajuts de la Generalitat de Catalunya. El tradicionalisme de la ciutat actualment mostra altres cares

⁴⁴ El museu episcopal com institució fou fundat al llarg de la segona meitat del segle XIX.

amb personatges destacats de l'extrema dreta catalana com Josep Anglada president del partit Plataforma per Catalunya.

El manteniment del poder eclesiàstic també es manifesta a la Seu d'Urgell i en major mesura a Solsona. En el cas de la primera ciutat el poder de l'església a anat en retrocés tal com ho indica la venda d'edificis religiosos que ha fet el bisbat i la conversió de l'escola de les Monges en equipaments públics.

A Balaguer, Vilafranca del Penedès i Valls el poder eclesiàstic no té reflex en les escales regionals ja que cap d'aquestes ciutats és seu episcopal, motiu pel qual mai s'ha disposat de tant de patrimoni eclesiàstic, mentre que sempre han estat en un pla inferior respecte Tortosa i Vic. A Manresa el poder eclesiàstic es manifesta de manera singular, tot i no ser seu episcopal, disposa de catedral i miracle.

6.3.5- Noves funcions urbanes

El mateix dinamisme de les funcions de centralitat tradicionals ha servit per catalitzar-ne de noves, com per exemple el desenvolupament del turisme urbà, que també té el seu reflex en la centralitat del centre. A Vic la funció religiosa (materialitzada en un nombrós i valuós patrimoni urbà a partir de diferents esglésies i una catedral), i la funció comercial (representada per la senyorial plaça Major i el mercat que es celebra a l'aire lliure convertit en espectacle en l'actualitat) així com les fires (Mercat del Ram i Festival de Música Viva) han ajudat al desenvolupament del turisme del centre de la ciutat, un fet que té el seu reflex en els nombrosos restaurants que serveixen a turistes durant el cap de setmana. A la vegada, noves funcions modernes han profunditzat la centralitat del centre vigatà, aquest és el cas de la funció universitària. A Vic, els estudis d'arts estètiques han servit per obrir l'Escola Casa Masferrer al mateix centre, obrint-se al mateix moment nombroses galeries d'art i antiquaris regentats per professionals vinculats a aquest ensenyament. Aquests establiments es serveixen de la demanda dels mateixos residents a Vic i sobretot dels turistes que visiten a la ciutat. Conjuntament amb aquestes iniciatives vinculades a la universitat, la mateixa presència de la comunitat estudiantil ha ajudat a l'obertura de nombrosos establiments vinculats a l'oci, com cafeteries i pubs, al moment que han ocupat aquells edificis amb pitjors condicions i lloguers més baixos.

A la vegada, s'han obert nous establiments comercials que més enllà de la funció comercial porten implícit un significat social que va molt més enllà, fet que atorga nous continguts al centre de la ciutat. Aquest seria el cas dels establiments comercials ètnics o aquells gentrificadors o gentrificats, ja tractats al capítol 5.

Tot i la pèrdua de centralitat que afecta a algunes d'aquests centres, a nivell circumstancial aquests llocs són els escenaris predilectes per a la celebració periòdica de festivals o espectacles que intenten promocionar a la ciutat. En aquest sentit des del 2005 es promou la *Capital de la Cultura Catalana* que anualment és assignada a un municipi. Des de l'escala local es celebren diversos esdeveniments festius que intenten promocionar durant aquestes ciutats en dies determinats. Un exemple d'aquest tipus de festival és la Festa del Renaixement de Tortosa, la Gran Festa de la Calçotada de Valls, el Akelarre de Cervera, la Fira del Teatre de Tàrraga, el Festival de Titelles de Lleida, o la Patum de Berga, aquesta última celebració declarada Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO (2005) com s'ha vist. Com a espectacles s'ha de destacar, les il·luminacions que s'instal·laren durant el febrer del 2011 sen commemoració a les Festes Decennal de la Candela de Valls que durant 10 dies van atraure a desenes de milers de visitants (**Fig. 6.17**). Durant els dies que duren els festivals s'apliquen mecanismes de maquillatge urbanístic i social, moment en el que places i carrers són "millorats" amb pancartes que amaguen façanes que cauen a trossos, a la vegada que tanques i pilones impedeixen el pas de les persones en aquells carrers dominats per la marginació social que vol ser amagada als ulls del turista (**Fig. 6.18**).

Figura 6.17: Il·luminacions del carrer de la Cort durant les Festes Decennals de la Candela de Valls (febrer del 2011). L'espectacularitat que ofería el carrer major durant aquells dies va atraure a desenes de milers de visitants. Mai el centre simbòlic de la capital de l'Alt Camp s'havia fotografiat tant com en aquella ocasió. Font: elaboració pròpia (2011).

Figura 6.18: Cartell de l'Associació de Veïns del Centre-Nucli antic de Tortosa demanant que el maquillatge que s'aplica a la ciutat durant els dies de la festa del Renaixement duri tot l'any. Un bon exemple d'estratègies de centrificació del centre basades en festivals però que no han acabat repercutint en l'ambient del dia a dia. Font: elaboració pròpia (2008).

6.4- Alguns aspectes implicats en el simbolisme del centre de les capitals comarcals

Aquest apartat té com objectiu presentar algunes variables que serveixen per comprendre els canvis en el patrimoni del centre, aquest entès com ambient. Aquestes variables han influït en la metamorfosi de les funcions simbòliques de centralitat tradicional i poden acabar repercutint en la conservació física del centre.

6.4.1- La història escrita de la ciutat i la funció històrica del patrimoni

La existència d'una història escrita de la ciutat dóna significat històric i memorial als elements patrimonials. L'existència o no d'aquests documents pot explicar part del simbolisme d'aquests centres. Tal com passa amb els estudis urbans concentrats a Barcelona i la seva Àrea Metropolitana, la història urbana també és concentra a la metròpoli. Vilagrasa (2000) deixa constància d'aquesta mancança quan fa referència al pes aclaparador dels estudis urbans al voltant de Barcelona, i sobretot del seu centre, i comenta que la història de moltes altres ciutats catalanes tan sols s'identifica amb una sola historiografia, i fins i tot, aquesta historiografia a vegades ni tan sols existeix, tal com passa a Reus, Terrassa, Vilanova i la Geltrú i Tarragona (per al segle XX).

Aquest fet explica la diversa intensitat en la valoració patrimonial a les diferents ciutats investigades. La major valoració del centre de les ciutats de Vilafranca del Penedès i Vic pot anar en relació amb l'existència d'una història escrita, en aquest cas més desenvolupada i completa a la ciutat de Vic (tal com ho demostra l'existència de diverses obres) i Vilafranca del Penedès. A Tortosa, Balaguer i Valls es detecta la manca de publicacions d'aquestes característiques més o menys completes tot i la presència d'estudis parcials.⁴⁵

Més enllà de l'existència o no d'aquests llibres que donen i difonen el significat històric del patrimoni del centre, l'existència d'aquestes publicacions significa que hi ha un conjunt de persones interessades en la identitat històrica de la ciutat. Aquestes persones interessades en aquest aspecte sovint estan més o menys organitzades al voltant de grups d'estudi local. A partir de l'experiència pròpia val·lenca a aquests grups d'estudi local els hi manca un relleu generacional que aportí noves idees a partir de

⁴⁵ La primera historiografia completa de Valls realitzada des de mitjans del segle XIX s'està duent a terme actualment i el que escriu aquesta tesi doctoral participa en la història econòmica del segle XIX i XX.

l'arribada de nous investigadors donada la freqüent endogàmia que existeix en aquests llocs.

6.4.2- La baixa densitat i la mort de la ciutat en un context metropolità

La tendència creixent a la suburbanització és una variable d'escala intraurbana important a tenir en compte per entendre la dinàmica comercial i la vida general del centre de les ciutats. La suburbanització a partir de formes de baixa densitat, descrites al capítol 5, és significativa en ciutats com Balaguer i Valls, mentre que la suburbanització a partir de polígons de blocs de pisos oberts és més important en ciutats com Vilafranca del Penedès (barri de l'Espirall), Vic (barri del Remei) o Balaguer (barri de Santa Maria).

Ja als anys 90, nombroses barraquetes de cap de setmana es van convertir en primeres residències a Tortosa, i el que inicialment era una bassa per al rec es convertí en una piscina i un prat de gespa. A Balaguer i a Valls el pes de les anomenades *Cases Barates* és fort (per a més informació veure el capítol 6). En aquests barris el pes dels establiments comercials a peu de carrer és inexistent, motiu pel qual, amb la democratització de l'ús del cotxe de les últimes dècades són llocs de la ciutat relacionats directament amb l'ús del cotxe amb molt poca vida al carrer. A la vegada, diverses partides de la capital de l'Alt Camp i de la Noguera han vist convertir els seus barracons en petites cases de camp i masies de cap de setmana. L'urbanisme de baixa densitat és tan significatiu a la ciutat de Valls, que el seu exemple és utilitzat a l'etiqueta de baixa densitat del mapa de cobertes del sòl realitzat pel CREAF. Com a cas contrari existeix Vilafranca del Penedès presentada als estudis de Marçal Tarragó⁴⁶ sobre urbanisme comercial com un exemple de ciutat densa que afavoreix els establiments comercials a peu de carrer.

El model comercial associat a la baixa densitat a partir de centres comercials d'estil francès pot haver ajudat a la pèrdua de centralitat comercial del centre sobretot en ciutats com per exemple Tortosa, Balaguer o Valls.

⁴⁶ Aquest exemple va ser presentat en una sessió dedicada a urbanisme comercial dins l'assignatura de Localització Comercial impartida pel professor Sergio Moreno del Graduat en Direcció de Comerç i Distribució organitzat per l'Escola Superior de Comerç i Distribució celebrada durant el curs 2008-2009.

Tot i així, en altres ciutats hi ha hagut el mateix desenvolupament de centres comercials de localització perifèrica i l'activitat comercial del centre ha mantingut la seva vitalitat. En molts casos els establiments comercials s'han modernitzat i especialitzat, un fet que ha mantingut el prestigi social del centre tal com ha passat a Vic amb les nombroses joieries que hi ha al Mercadal.

En moltes ciutats el que s'ha produït és una emigració dels establiments comercials des dels carrers del centre tradicional cap aquelles àrees més centríques de la ciutat, no necessàriament suburbanes; serveix d'exemple el cas investigat de Lleida (emigració des del carrer Major cap al carrer Francesc Vinyes i al voltant del Carrefour, estudiat per Joan Vilagrassa), però també el de Manresa (des del carrer del Born cap al passeig Pere III), Balaguer (des del carrer d'Avall cap al Passeig de l'Estació), Tortosa (des del carrer Cervantes i Sant Blai cap al barri de Ferreries), Valls (des del carrer de la Cort cap al carrer Vallvera i Avenir), Cervera (des del carrer Major cap a la plaça de la Universitat).

Aquesta tendència a la suburbanització ha ajudat a buidar comercialment el centre d'aquestes ciutats fins i tot aquells carrers tradicionalment dinàmics i senyoriais com el Cervantes (**Fig. 6.19**), localitzat a l'eixample del Temple de Tortosa i lloc de residència de la classe burgesa. El buidatge del centre ha comportat parlar col·loquialment de Tortosa com "*Mortosa*" per fer referència entre els seus habitants a una ciutat "morta". Metàfores similars s'anomenen a Figueres durant els anys 80. En el mateix sentit, en altres ciutats, com per exemple Valls, es diu que "les persones fan el caragol", en referència al fet de deixar de viure a la ciutat per anar-se'n a viure a les masies o cases de camp de la perifèria. Aquest procés mata primer la vida urbana dels caps de setmana de ciutats, però progressivament acaba matant la vida urbana de la resta de dies de la setmana ja que es va perllongant l'estada en aquests llocs per acabar-se convertint en permanent.

6.4.3- Les capitals comarcals com a territoris especials del transport privat

El solapament profund de les escales regionals i globals a les capitals comarcals, o utilitzant els conceptes de Milton Santos, les verticalitats procedents de les escales regionals i globals a les capitals comarcals on tradicionalment les relacions havien estat més horitzontals, ha comportat canvis importants. La poca resistència del lloc, és a dir de la majoria de les capitals comarcals, davant aquestes dinàmiques, fa que a aquestes

ciutats siguin molt visibles els canvis vinculats amb el desenvolupament de la metròpoli postmoderna basada, sobretot, en baixes densitats (veure capítol 4) i amb un ús generalitzat de l'ús del cotxe.

*Figura 6.19: El carrer Cervantes de Tortosa, eix simbòlic de l'eixample del segle XIX també ha anat perdent dinamisme urbà al llarg de les últimes dècades. La mort de la ciutat no tan sols afecta al centre simbòlic estricte sinó que es detecta a altres sectors més moderns que no tenen perquè veure's afectats per la patologies tradicionals dels centres històrics.
Font: elaboració pròpia (2008).*

El transport privat és imprescindible a les capitals comarcals. La reduïda massa crítica i la creixent suburbanització fan inviable el desenvolupament d'un transport públic còmode i faciliten l'ús del cotxe (facilitat d'aparcar, inexistència d'embussos i centralitats comercials de naturalesa suburbana, etcètera). El cotxe esdevé imprescindible per mantenir una vida pràctica tan si es viu al centre com a la perifèria d'aquestes ciutats.

La suburbanització de la societat rural posa en qüestionament la viabilitat del seu mode de vida tradicional basat en les densitats de la ciutat mediterrània un fet que comporta la pèrdua de centralitat de la ciutat tradicional (desintegració de l'estructura comercial, tancament de serveis, etcètera). En aquest sentit s'han desenvolupat a la Catalunya rural nombrosos centres comercials de localització perifèrica, sobretot d'estil francès però també americà (Eroski de Tarragona o promoció de Metrocavesa a Lleida), tots ells amb una important dotació de places d'aparcament.

La suburbanització de la societat és doncs un factor clau per entendre l'abandonament del centre, fet encara més significatiu si es té en compte la dificultat que hi ha d'aparcament en aquest lloc.

L'automobilització de les capitals comarcals trenca amb l'imaginari col·lectiu que es te d'aquestes ciutats vinculades a un lloc on, com que les distàncies són curtes, es va a peu a tot arreu. Com s'ha apuntat, la realitat és la contrària. La Catalunya comarcal és el territori de les baixes densitats de la metròpoli postmoderna dels segle XXI, mentre que la Catalunya urbana, i sobretot la ciutat central de Barcelona, és on es desenvolupa l'alta densitat de la metròpoli del segle XXI.

6.4.4- Forces centrípetes i centrífugues a les capitals comarcals

L'impuls cap a la perifèria a les capitals comarcals apunta a ser més fort que a les grans urbs donada la poca centralitat que exerceix el centre tradicional i els pocs beneficis que representa viure-hi,⁴⁷ a excepció de la possibilitat de les relacions cara a cara que ofereix aquest lloc. A ciutats com Barcelona, les quotes de centralitat del centre són molt més elevades i viure-hi ofereix moltes més oportunitats que al d'una capital comarcal, tan per a rics com per a pobres. La bona connectivitat que tè el centre, el reconeixement social per part de les persones i sobretot, les nombroses funcions que exerceix i que tenen un reflex en la vida quotidiana de les persones anant des del global al local són les característiques que mostra el centre de les grans ciutats tal com es comprova amb un passeig per les Rambles de Barcelona, manifestació important de l'ambient del centre de la capital catalana. L'ambient cosmopolita del centre de Barcelona fa que sigui l'únic lloc de Catalunya del que es poden sentir comentaris com "tot és possible i hi pots trobar de tot". Al centre tradicional de les capitals comarcals és fàcil trobar-se coneguts ràpidament i l'anonimat és difícil. Aquest fet pot generar forces centrífugues al no poder-se dur a terme determinats estils de vida cosmopolites individualistes.

En aquest mateix sentit que suara es comentava és difícil construir identitats inspirades en lo global al centre de les capitals comarcals justament per la poca valoració del patrimoni com ambient del centre i la progressiva mort de la ciutat de la que ja parlava Jane Jacobs. El paper de la tradició en aquestes ciutats encara és molt fort. És la valoració de l'ambient patrimonial del centre de Barcelona el que ha permès la construcció d'identitats amb reflex global en aquests llocs.

⁴⁷ Alguns aspectes relacionats amb aquest fet ja foren tractats per Harvey (1973).

Donades les reduïdes dimensions territorials d'aquestes ciutats es pot estar gaudint dels avantatges de viure al centre, sobretot funcionals, sense haver-hi de viure específicament ja que amb un curt període de temps una persona ja hi és. Aquesta condició no es dona a les grans urbs, accedir al centre requereix un temps molt més perllongat que a una capital comarcal des de la seva perifèria. Seria doncs un fet singular d'aquestes ciutats.

6.4.5-Una modernització de les capitals comarcals inspirada en les grans ciutats

El mode de modernitzar les capitals comarcals s'inspira en la majoria dels casos seguint l'exemple de les grans ciutats, lloc on s'enginyen les millores en la tècnica, paper que, en el cas català, correspon a Barcelona. A la vegada també, una modernització que es localitza a la perifèria, però que no depèn de la pròpia economia de la ciutat sinó que va en relació amb la utilització del territori com a recurs {{396 Santos,Milton 1996}} i que respon a la localització estratègica respecte les grans aglomeracions urbanes del país. Aquest és el cas de la logística, venuda com una indústria neta que modernitza la ciutat (veure capítol 3).

Les edificacions en altura de la dècada dels anys 70 que en diverses de les ciutats es construïren és un exemple del tipus de modernització de les capitals comarcals que es copia de les grans ciutats. Un exemple d'aquesta forma en són els edificis dedicats a la funció residencial de vuit i deu plantes que la inversió privada va construir a la riba esquerra del riu Segre de Balaguer. Aquestes edificacions foren vistes com l'arribada de la modernitat a Balaguer, tal com mostren els diaris de la època al convertir-se amb els petits gratacels balaguerins. Amb la construcció d'aquests edificis també arribaren altres tècniques com les domèstiques a partir dels ascensor que acabaren trencant l'esquema de la segregació residencial tradicional. La seva imatge va dualitzar la ciutat en aquell moment de la dècada dels 70 entre el *Balaguer Nou* i el *Balaguer Vell*, metàfores que encara s'utilitzen avui en dia entre els vilatans.

Tal com es desprèn de l'impressió de postals en el seu honor, l'edifici que la Caixa de Pensions de Barcelona construí a la plaça del Pati de Valls amb les seves 14 plantes i més de 60 metres d'alçada vingué a reproduir el patró de modernització que les grans urbs estaven realitzant en aquell moment. Un altre exemple és el carrer Monterols de Reus.

La valorització de lo nou en detriment de lo antic ja era evident amb la construcció del primer gratacels al barri de Collblanc de l'Hospitalet de Llobregat. Actualment les formes modernes tenen altres manifestacions. La construcció d'edificis singulars dedicats a funcions terciàries han estat utilitzats com exponents de la modernitat a l'estil dels grans "elefants blancs" que s'han difós arreu de les grans ciutats. A la vegada, han estat construccions arquitectòniques utilitzades com a signe d'èxit polític de cada moment donada la seva excepcionalitat i la idea que es transmet "d'obra faraònica" digna d'una capital comarcal que vol ser ciutat i que troba amb les formes materials, amb la imatge, el camí per a ser-ho. En molts casos s'han construït parcs firals o centres culturals realitzats amb vocació de convertir-se també en la imatge de la modernitat postmoderna del moment. Són diversos els exemples d'aquesta aposta, com el Centre Cultural que en honor de les decennals de la Candela es va construir a Valls l'any 1991, un edifici de dimensions desproporcionades (amb capacitat per a més de dues mil persones que després de 15 anys des de la seva construcció encara està infrautilitzat), tot de color blanc amb clara vocació d'edifici *singular* a la ciutat. A Balaguer, el teatre municipal, construït a finals de la dècada dels 90 n'és un exemple similar: exponent de la modernitat a partir de la singularitat de l'edifici (sobretot a partir de les dimensions i de la forma) està essent infrautilitzat per part dels balaguerins.

A Vic, l'exponent de modernitat arquitectònica es fonamenta en el reaprofitament de formes pròpies del període industrial com és l'antiga fàbrica del Sucre. Tal com s'ha dit, aquest fet denota certa sincronia amb les grans ciutats on aquest tipus d'operacions també s'ha dut a terme i denota una idea d'urbanitat postmoderna convertint en postmodernitat un antic edifici industrial modern.

La cerca de modernitat inspirada en les grans ciutats comporta en algunes ocasions la desatenció dels edificis que fan referència als orígens agrícoles de la ciutat. Aquests edificis es separen de la urbanitat pròpia de la modernitat al no representar la història escrita de les classes adinerades, sinó la materialitat de les classes humils que no han escrit la història. Exemple d'aquest fet és la desaparició de conjunts de cases rurals a Vilafranca del Penedès i Valls, l'edifici seu del sindicat agrícola de la ciutat de Valls, els conjunts de cabanes de pedra seca, antics canals de rec que circulaven per la ciutat com la sèquia de Manresa, molins hidràulics a Balaguer, abeuradors per animals com a Vilafranca del Penedès, mesures per al gra com les de la Seu d'Urgell i Montblanc, fonts públiques, etcètera.

El poc interès patrimonial del centre es comprova també entre els diversos edificis i elements vinculats a funcions de centralitat tradicionals com la religiosa. Actualment no es pot accedir a l'interior de la catedral de Tortosa per la porta principal arran d'uns aiguats que l'any 2002 ensorraren les escales d'accés al temple i que encara no s'han reconstruït. A la vegada, són diversos els edificis religiosos que amenacen d'ensorrar-se actualment en aquesta mateixa ciutat o en altres, com per exemple a Valls, on el convent de Sant Francesc es troba en estat de ruïna.

És freqüent també associar el centre tradicional de la ciutat amb una idea de poble i la resta amb una idea de ciutat tal com es deixa sentir entre la població l'expressió, *anar al poble* en el cas de Valls i *anar a vila* a Vilafranca del Penedès quan la gent es desplaça al centre tradicional.

6.4.6- El reflex de les línies discursives de valoració patrimonial pròpies de la postmodernitat

Relacionat directament amb l'apartat anterior és que la concepció patrimonial del centre en aquestes ciutats és principalment monumental, a l'estil de les línies discursives característiques de la modernitat (Harvey 2003). En aquests casos sobretot es valoren aquells elements patrimonials que presenten una funció memorial, és a dir que rememoren moments històrics concrets per a la història de la ciutat com de la nació (Choay 1992). Principalment són elements patrimonials singulars vinculats a la funció religiosa i d'estils arquitectònics més valorats dins el context català, com per exemple el gòtic o el romànic. La importància de disciplines com l'arquitectura i la història en l'atorgament del valor patrimonial (fet que ja s'apuntava en el moment de citar quines disciplines tenien competència per catalogar un element patrimonial) i la importància de funcions urbanes de centralitat importants com la religiosa s'ha de tenir en compte en aquest fet.

A Balaguer i a Valls aquesta sensació de que el patrimoni més important de la ciutat són les manifestacions de l'església és ben pal·lesa entre la ciutadania. L'església de Santa Maria i el Sant Crist de Balaguer, els dos altius al fil de la terrassa fluvial que ressegueix el riu Segre al llarg del pendent de la qual s'hi assenta una part del centre tradicional de la ciutat, són els elements destacables per la població com a valorables patrimonialment, així com la plaça Major, presentada com la més gran de Catalunya. A Valls, es dóna una consciència similar respecte el campanar de la ciutat. Acabat de

construir a finals del segle XIX per empresaris industrials de la ciutat com els Dasca-Valldoví, és vist per molts vallencs com l'element patrimonial més important de la ciutat, i el més alt de Catalunya (sense tenir en compte la Sagrada Família).

El debat al voltant de la necessitat d'una Via Cossetània, inspirada amb la Via Laitana barcelonina, que permetés una penetració ràpida des de la perifèria fins al centre de la ciutat de Valls es va plantejar a inicis del segle XXI com la solució als problemes del centre. Un forma de planejar el centre de la ciutat amb clares idees de la modernitat. Aquesta seguia el que plantejava l'anomenat "Projecte de l'Arquitecte Vives" datat de l'any 1931 i redactat per l'arquitecte nascut a Barcelona Josep Maria Vives Castellet i que mai es va arribar a executar. El projecte volia dotar a la ciutat d'una avinguda monumental tal com unes dècades abans havia representat la vigatana Avinguda Jacint Verdaguer que va connectar la plaça del Mil·lenari, a l'estació del ferrocarril, amb el Mercadal.

A Tortosa el *Pla Integral del Casc Antic de Tortosa* (2005) preveu intervencions al centre a l'estil de la modernitat al cercar-se la visibilització de monuments, sobretot religiosos, des de diversos punts de la ciutat (**Fig. 6.20**). Aquest concepció es constata amb una intervenció que busca fer visible la façana de la catedral de Santa Maria des del barri de Ferreries, a l'altra riba del riu Ebre, enderrocant-se tota una illa de cases al carrer Croera just al costat del Palau Episcopal. Aquesta intervenció que està a punt de dur-se a terme no està exempta de problemàtica ja que l'enderroc de l'illa de cases representa la desaparició d'un edifici catalogat com a BCIL i de la trama urbana original que havia caracteritzat aquest sector de la catedral. És interessant transcriure el Manifest de *SOS Monuments sobre el Patrimoni Cultural de Tortosa* del 2006 en referència a aquesta intervenció:

“La magnífica façana barroca de la Catedral que actualment és apreciada i valorada gràcies a la visió propera i dinàmica es possible observar des de baix i recorrent el traçat del carrer Croera que passa als seus peus, ressalta més la importància d'aquest barroc monumental inacabat, entre altres raons, per imposicions de rasants militars. La façana barroca de la Catedral va ésser feta per ésser vista des de sota i tot caminant en continuïtat pel carrer Croera, per facilitar una evolució continua de perspectives en una visió totalment barroca i dinàmica, cinematogràfica diríem avui dia. La idea, mantes vegades formulada i

que l'actual Ajuntament propicia, d'enderrocar la semi-illa de cases davanteres pegades al Palau del Bisbe, per tal d'aconseguir una vista de la façana de la Catedral des del riu, repetiria els errors comesos des del segle XIX a moltes ciutats, en aïllar els monuments com si fossin mones de Pasqua, tot destruint la seva integració urbana, testimoni històric fonamental per a poder comprendre els seus valors originals. La visió llunyana i frontal és una concepció renaixentista que produí bones solucions quan foren aplicades d'inici i amb talent, però mantingudes avui dia, com és el cas del nostre front de la Catedral, responen a visions poc acceptades a principis del segle XXI, on les exigències conservacionistes comencen a valorar-se com les úniques civilitzades correctes. Enderrocar les cases davanteres i facilitar la contemplació de la façana de la Catedral, a més de canviar les proporcions de la mateixa façana desmonumentalitzant-la, empobriria la seva contemplació a l'aplanar en una visió frontal els diferents plans de profunditat i els diversos relleus que la conformen.”

*Figura 6.20:
Detall de la intervenció
que es vol efectuar davant
la catedral de Tortosa per
tal de que la seva façana
sigui visible des de l'altra
riba del riu Ebre.
Font: Pla Integral del Casc
Antic de Tortosa (2005).*

La intervenció ha estat el cavall de batalla de l'Associació d'Amics dels Castells de Tortosa, amb arquitectes implicats en el debat sobre el centre històric de la ciutat com Xavier Rollán, persona que realitzà nombroses al·legacions al document definitiu del PIMCAT.

Una intervenció però que en el llibre Guia de Catalunya de Josep Pla ja s'apunta que seria convenient de realitzar:

“He vist la catedral. La Seu de Tortosa és tan fina i sensible com la de Barcelona. (...) Però la fàbrica te poca visualitat externa; queda embotida, en certa manera, a la ciutat; sembla ofegada, aclaparada per les cases. Sempre el pam, la passió obsessiva del pam.(...) és una façana pesada, rica, de colors calents, d'una gran sumptuositat i, ben entès, inacabada. Però aquesta façana té una tan estreta i comprimida visualitat que quedeu desil·lusionats. La catedral hauria de tenir davant un gran espai d'aire. Mentre va durar l'escassetat de productes alimentaris, Tortosa fou una població excepcionalment rica i puixant. ¿No hi hauria una mica de diners per a aconseguir que la catedral pogués ésser dignament contemplada? ¿No valdria la pena d'intentar-ho? M'he pogut adonar sobre el terreny de com estimen els tortosins la seva catedral i la mare de Déu de la Cinta, tan amable. Però potser encara no s'han adonat de la joia arquitectònica que posseeixen i de la prestigiosa novetat que representa la seva façana. Portaran tan lluny el seu esperit particular que voldran reservar la seva catedral?” (Pla, 1971: 389).

El debat al voltant de la necessitat de fer visible els edificis monumentals religiosos que ja va mantenir Haussman a mitjans del segle XIX també ha estat recent a Valls. Amb el projecte de redacció del PERI del centre històric de l'any 2001 quan es va plantejar enderrocar l'immoble conegut com Ca Sagarra (casa on havia viscut durant dècades la família de l'escriptor), desfigurant la fisonomia original de la tradicional plaça del Blat. L'opció va ser desestimada per l'equip de govern format per PSC-ERC i l'equip d'arquitectes que redactava el PERI, al qui també havien encarregat en aquell moment la Revisió del Pla General d'Ordenació Urbana (PGOU). Aquesta intervenció es va convertir en la bandera d'una pugna política entre conservadors i progressistes, els primers, vinculats a l'Associació de Veïns del Casc Antic i a Convergència i Unió, volien poder observar la façana de l'església arxiprestal de Sant Joan completament, i els segons, vinculats al Partit dels Socialistes de Catalunya i a la Candidatura d'Unitat Popular, creien que aquella intervenció desvirtuava la forma de la tradicional plaça i no era una forma d'intervenir pròpia del segle XXI. Alguns membres de l'Associació de Veïns tenyiren de color ideològic aquella pugna afirmant que la desestimació d'aquella intervenció per part de l'equip de govern no es remetia a una qüestió de trama urbana

sinó que es devia a l'interès del primer alcalde de la democràcia del Partit dels Socialistes de Catalunya, Pau Nuet, d'amagar el fervor catòlic d'una ciutat que tradicionalment havia estat carlina.

Un altre indicador del tipus de concepció patrimonial que es te en algunes ciutats és la cerca d'elements monumentals, sobretot d'estil gòtic o romànic. La inexistència d'aquest tipus de representacions patrimonials és la que ha comportat escoltar frases com "aquest centre no val res" o "aquí no hi ha res que valgui la pena"; una invisibilitat patrimonial que des de la concepció monumental dels catàlegs de patrimoni es reproduceix.

Al mateix temps desapareixen ambients propis del període tradicional valorables a partir de la obertura de les línies discursives de valorització patrimonial pròpies de la postmodernitat i que en altres ciutats més grans molt probablement es valorarien. Aquest és el cas del conjunt de cases rurals (valorats en ciutats grans com al carrer de Xipreret de l'Hospitalet de Llobregat). També desapareixen elements del paisatge quotidià com per exemple: portes per entrar els carros, abeuradors per animals de tir, o corrioles, aquest últim element conservat en antics edificis industrials que s'han gentrificat de ciutats com Londres. També són significatius els llocs on encara resten els safareigs públics al mig del centre observables en capitals comarcals com Valls, Balaguer o Tremp; o els diversos pous que servien al subministrament d'aigua potable anteriorment i que romanen al barri de Remolins i del Rastre de centre de Tortosa. A aquests elements se n'hi ha d'afegir molts altres com els ganxos per lligar els cavalls, les antigues connexions elèctriques, les corrioles per pujar i baixar els embalums a les cases de cos.

6.4.7- El temps del suburbi vs el temps del centre: com posar-lo de moda?

La sortida espontània de moltes famílies del centre per anar a viure a la perifèria, a partir de les formes típiques del suburbi burgès explica, en part, que no es valori el patrimoni del centre per aquestes persones. S'emigra perquè no es valora el patrimoni del centre, aquest entès com un ambient, una forma de viure contraposada a la del suburbi de baixa densitat. Aquesta forma de viure és vista en negatiu: problemes d'aparcament, sorolls, escenari de totes les festes i esdeveniments organitzats per l'ajuntament, manca de jardí i piscina, manca d'ascensor, etcètera. Unes condicions no valorades que s'agreugen negativament quan el centre passa a ser el barri pobre de la

ciutat afegint-s'hi llavors: aldarulls nocturns, baralles, tràfic de drogues, sensació d'inseguretat, trencament dels vincles de solidaritat basats en la proximitat del barri, etcètera. Unes condicions de convivència negativitzades pels mitjans de comunicació.

Amb la pèrdua de centralitat d'alguns dels centres l'única resistència per a marxar del centre és el simbolisme de l'habitatge i del lloc de residència. Aquest menys teniment del patrimoni del centre es dona fins i tot entre les famílies tradicionals. Fins i tot entre aquelles famílies influents a la ciutat que s'enriquiren durant el període industrial i que pogueren ocupar llocs polítics importants han acabat marxant del centre quan comproven que cap dels seus veïns és de la mateixa condició social i cultural que ells. Un exemple és el dels diversos palauets que s'han anat abandonant al carrer Montcada i del Roser de Tortosa al llarg de les últimes dues dècades.

Les famílies tradicionals de la ciutat són les que resisteixen més a emigrar del centre entre les classes mitjanes i altes. El manteniment familiar al centre es comprova amb la família Navàs i la seva casa homònima a Reus o les diverses cases senyoriales del Mercadal de Vic o la família Clols i Vives a Valls.

La desintegració de la funció residencial entre aquelles famílies prestigioses i tradicionals de la ciutat indica la pèrdua de simbolisme i prestigi del centre de la ciutat, un procés que en altres ciutats com Vic i Vilafranca del Penedès no s'ha donat de la mateixa manera.

Vinculat amb el que s'ha dit en apartats anteriors referent a les poques oportunitats que ofereix anar a viure al centre donada l'escala de la ciutat, des de l'última dècada hi ha hagut la difusió entre la ciutadania de la consciència sobre els problemes que presenta el centre de la ciutat. Són moltes les persones d'aquesta ciutat que parlen dels problemes del centre. La culpa acostuma a recaure, sobretot en les administracions locals quan, de fet, són molt poques les persones disposades a anar a viure al centre tot i ser moltes les que parlen de la seva defensa.

L'eclosió de l'interès patrimonial del centre a partir de la seva progressiva degradació ha fet eclosionar diversos grups i entitats socials que tenen com a objectiu la "defensa" del patrimoni de la ciutat. En bona part de les ciutats tractades aquest grups han aparegut al llarg dels últims 5 anys. En aquest sentit, es pot citar el blog patrimonidevalls.blogspot.com nascut fa tres anys a la ciutat de Valls, el grup

“Defensem les adoberies” de Vic nascut l’any 2006, o amb més llarga trajectòria l’Associació d’Amics dels Castells de Tortosa”. A Vilafranca del Penedès, tot i no tenir coneixement de cap grup dedicat específicament a la defensa del patrimoni, els moviments socials, a partir de la revista Arrel (2007), han editat un monogràfic sobre les pèrdues patrimonials del centre medieval. Aquests grups acostumen a estar vinculats a l’esquerra ideològica i han utilitzat els problemes de conservació del patrimoni com una estratègia d’erosió política amb fortes dosis de nostàlgia. S’utilitza la defensa del patrimoni com una lluita en contra de l’especulació urbanística, tanmateix en aquest camí s’adquireixen fortes dosis de conservadorisme que va en contra dels ideals propis de l’esquerra de progressar.

6.4.8- Els temps del valor patrimonial del centre en les diferents escales

Els temps de valorització del patrimoni immaterial des de l’escala metropolitana són diferents que els de l’escala local. Sovint l’arribada de la mirada del de fora posa en valor el patrimoni immaterial del centre de la ciutat. Primer són persones que venen com a visitants i que després es converteixen en residents. Aquest procés pot comportar que des de l’escala local s’agafi consciència del valor del patrimoni que fins llavors no s’havia considerat tot i que també pot ser aprofitat per especuladors espoliant el patrimoni i venent-lo en llocs on sí que adquireix valor l’objecte.⁴⁸

Durant una nit de l’any 2003, a Tortosa hi hagué la desaparició de tots els picaportes de les cases senyorials del centre de la ciutat. Investigacions posteriors demostraren com foren adquirits per antiquaris de Barcelona. Un cas similar de compra de patrimoni es donà a Valls l’any 2006 quan una empresa francesa va comprar les teules àrabs d’una vella fàbrica que s’estava enderrocant als ravals del Paborde de la ciutat, mentre les columnes de ferro colat serviren per ambientar un bar *cool* de l’àrea metropolitana de Barcelona.

A la vegada la Llei de Barris és un exemple dels diferents temps que s’observen en el valor del patrimoni al tenir-se en compte que la idea sorgeix de l’escala nacional i

⁴⁸ L’espoli d’obres d’art és observable en diversos museus de Barcelona: el Museu Frederic Marès representa l’espoli de Castella mentre que el MNAC l’espoli del Pirineu al mostrar-s’hi els originals pantocràtors de les esglésies romàniques de la vall de Boí. En una altra escala s’ha de citar l’espoli de Grècia que representa el *British Museum* de Londres on s’exposen diversos fragments del Partenó d’Atenes.

s'ofereix a l'escala local. És des de l'escala nacional on es percep l'interès patrimonial del centre de les capitals comarcals.

6.5- Una tipologia de centres tradicionals

A partir de l'anàlisi de les diverses funcions de centralitat que es concentren al centre de les capitals comarcals es poden extreure diferents tipologies:

- a) Centres que sempre han mantingut la centralitat tradicional i l'han profunditzat a partir de noves funcions: Vic. En aquest cas poden aparèixer formes urbanes el significat de les quals respon a la pròpia cultura oficial de la ciutat tot i que en altres investigacions sobre el centre de les ciutats s'han relacionat amb processos de *gentrification*. Es posa en evidència que unes mateixes formes tenen significats socials diferents depenent del lloc.
- b) Centres que han mantingut la centralitat tradicional amb identitat dins la metròpoli: Vilafranca del Penedès.
- c) Centres que han perdut la centralitat però que l'han recuperat a partir de funcions relacionades amb una cultura no-oficial produint-se un procés que es podria considerar com de centrificació: específicament no s'ha descrit cap cas però Manresa en seria un exemple.
- d) Centres que han perdut la centralitat tradicional sense identitat tradicional dins de contextos de metropolitanització amb una localització perifèrica: Valls, Balaguer.
- e) Centres que han perdut la centralitat i el simbolisme i no l'han recuperat: Tortosa.

6.6- Conclusions

Es fa necessari refer la incorporació de les tècniques a les ciutats. Específicament per aquest capítol es precisa plantejar-se la incorporació a les ciutat de les idees relacionades amb els valors patrimonials del centre sobretot a partir del patrimoni immaterial, és a dir de l'ambient del centre. La hipòtesi de partida del retard temporal de la difusió d'aquests valors a les capitals comarcals respecte les grans urbs sembla haver-se demostrat.

Tanmateix es pot afirmar que dins d'aquest retard, cada ciutat té el seu propi temps i que la sincronia entre les diverses ciutats investigades no existeix. És per aquest motiu que no es pot parlar d'un mateix temps per a les capitals comarcals.

Els diversos temps que mostren les capitals comarcals en el procés de degradació i valoració del patrimoni immaterial del centre, de l'ambient del centre, es remetent a la mateixa complexitat dels processos urbans. Els diversos ritmes, intensitats, direccions i patrons dels processos tècnics que tenen raó de ser a partir de les corresponents formes, funcions, estructures i escales en cada lloc són el que configuren aquesta complexitat i el temps de cada lloc.

D'aquí sorgeix la complexitat en la investigació del petit ja que els processos d'incorporació de les tècniques (en aquest cas les idees relacionades amb el valor patrimonial) s'han perioditzat principalment a partir de les grans ciutats i no s'han realitzat estudis dels temps dels llocs per a realitats urbanes més petites.

En formular la hipòtesi del retard temporal de les capitals comarcals respecte a les grans ciutats s'està acceptant una conceptualització del temps cíclica, amb el sentit que la valoració del patrimoni immaterial del centre que ja s'ha donat a les grans ciutats acabarà donant-se a les capitals comarcals. Si et te en compte que són les condicions del lloc les que acaben per convertir el possible en probable, mai les condicions d'una gran ciutat com Barcelona seran les mateixes que a una capital comarcal. S'ha de tenir en compte que en aquest món també es possible que mai arribi a haver-hi una valoració del patrimoni immaterial d'aquestes ciutats, fent-se inoperativa la conceptualització cíclica del temps i agafant cos una conceptualització del temps relacionada amb la irreversibilitat.

El treball a diverses escales permet comprendre els temps diferents del valor del patrimoni immaterial d'un lloc. Tal com ja s'ha indicat, és l'arribada de les persones de les grans urbs les que posen en valor el patrimoni immaterial del centre de ciutats on els locals no ho valoren.

L'homogeneïtzació dels temps que comporta el procés metropolità fa que la incorporació d'aquestes ciutats a la metròpoli converteixi en més probable el procés de valoració del patrimoni immaterial del centre de les capitals comarcals.

S'observa una relació directa entre funcions urbanes i conservació del centre. Es concep el dinamisme de les funcions urbanes com l'aspecte clau per al manteniment de la conservació física del centre de les ciutats. Mentre les funcions urbanes mantenen el seu dinamisme continua havent-hi inversió en les formes urbanes del centre i aquest es conserva. Quan el centre, entès com a forma, com a paisatge, deixa d'exercir la seva centralitat a partir de la desintegració de les funcions urbanes de centralitat tradicionals el lloc es degrada físicament.

En aquest sentit s'estableixen relacions entre funcions urbanes i centrificació. La desintegració de les funcions urbanes del centre de les ciutats fa actuar a la *rent-gap*, aproximant-se progressivament les condicions del lloc a les òptimes perquè s'iniciï un procés de gentrificació des del punt de vista de les teories econòmiques.

A part de que el dinamisme de les funcions urbanes manté la reinversió en les formes materials i així la seva conservació, les pròpies funcions de centralitat tradicionals que ha exercit el centre de les capitals comarcals s'han de considerar patrimoni urbà en si mateix. Des de fa molts segles són funcions que són exercides per aquest lloc específic, un centre que en tots els casos fins la postmodernitat era monopòlic i polifuncional i que en alguns ho ha deixat de ser actualment. És així que la desintegració de les funcions de centralitat tradicionals és una pèrdua patrimonial en ella mateixa.

S'observen diferències importants pel que fa al comportament de les funcions urbanes del centre entre les capitals comarcals i Barcelona. A algunes capitals comarcals es comprova com, a part de la desintegració de la funció residencial del centre, hi ha hagut la desintegració de moltes altres funcions de centralitat tradicionals (com la religiosa, però sobretot la comercial) i algunes, tot i que a nivell absolut no han

perdut el seu poder a nivell relatiu sí, com la funció administrativa. Aquest fet marca una diferència important amb les grans urbs. A Barcelona tot i que es donà una degradació del centre el lloc mai va perdre el seu simbolisme ja que diverses funcions de centralitat el mantingueren. A les capitals comarcals a part de donar-se una degradació del centre, igual que a les grans urbs a partir de la desintegració de la funció residencial, també s'han desintegrat les funcions de centralitat tradicionals que atorgaven simbolisme al centre i el dotaven de vida.

Aquestes diferències tenen conseqüències importants a la hora de plantejar un procés de centrificació a les capitals comarcals. Amb la desintegració de totes aquestes funcions de centralitat del centre les condicions del lloc s'allunyen de les òptimes perquè es generi un procés de centrificació ja que la ciutat s'ha mort. Amb la desaparició de l'ambient del centre generat a partir de les funcions urbanes, aquestes considerades com una part del patrimoni immaterial del centre, és difícil que es doni un procés de centrificació ja que el lloc ha perdut la centralitat.

Es comprova com la protecció dels elements patrimonials oficials no porta aparellat un procés de conservació del patrimoni, Tortosa tot i el seu valor patrimonial monumental del centre aquest es troba degradat. A la vegada, algunes variables objectives relacionades amb la major o menor resistència dels materials de construcció no sembla anar relacionada directament amb la conservació del centre, tot i ajudar-hi. Aquesta constatació posa en qüestió alguns dels plantejaments que utilitzen els arquitectes per tal d'explicar el procés de conservació o no del centre de les ciutats (materials de construcció, excentricitat geogràfica del centre, etcètera).

Els aspectes relacionats amb lo simbòlic passen a ser els més importants a tenir en compte. Un simbolisme que ve donat per les funcions urbanes tradicionals de centralitat, el dinamisme de les quals depèn de moltes variables, la majoria de les quals es localitzen a escales més petites que van des de la mateixa ciutat fins a lo global. Són importants els aspectes propis de les capitals comarcals que no s'observen per a les grans ciutats que expliquen la pèrdua de simbolisme del centre, i a vegades la mort de la ciutat, un procés molt acusat en algunes ciutats i que no s'ha donat a Barcelona però sí a moltes ciutats franceses. En la economia terciaritzada actual i el context d'eclosió de multitud d'estils de vida basats en diferents formes de consum, s'ha donat una important profundització de la centralitat de les grans urbs en detriment de les capitals comarcals.

Al mateix temps han aparegut noves centralitats vinculades al consum com els *shopping centers* o els supermercats d'estil francès de localització perifèrica en llocs amb una elevada connectivitat. Aquestes últimes centralitats comercials han anat relacionades directament amb una creixent suburbialització de les capitals comarcals que troba la seva genealogia en l'escala local i regional. La desintegració de la centralitat comercial ha comportat una forta pèrdua de simbolisme del centre si es té en compte el fort paper que exerceix l'activitat comercial en el quotidià de les persones.

Si des de les escales inferiors s'ajuda a la pèrdua de simbolisme del centre, algunes condicions existents a l'escala local d'aquestes ciutats ajuden també a aquest procés. Es cerca una modernitat inspirada amb la metròpoli, no amb la seva perifèria, sinó amb la ciutat central de la metròpoli, màxim exponent de la modernitat pel que fa a la economia simbòlica postmoderna. Lo antic i lo vell no es valora, i encara menys tot allò que recordi els orígens agrícoles de la ciutat. A aquest fet se li ha de sumar, a la vegada, la manca d'una història escrita que doti de significat al patrimoni material del centre. Un fet que a la vegada es troba amb la dificultat afegida que la història escrita s'ha fet des dels principals centres de poder, per al cas català Barcelona, deixant en segon terme el valor material del centre des del punt de vista històric, sobretot a partir de la industrialització.

La conservació del centre a la vegada té una relació directa amb la identitat, al ser l'origen material de la ciutat, però sobretot amb la seva identitat comarcal, al ser el lloc des d'on s'exercien les funcions comarcals. La conservació del centre es transmet com el manteniment de la capitalitat comarcal, tot i haver canviat les formes d'utilització del territori característiques del període tradicional. És així que tot i la inoperativitat funcional, en molts aspectes, de la divisió comarcal, aquesta es manté i es materialitza a les ciutats a partir d'una identitat associada al centre. La pròpia divisió comarcal passa a ser doncs patrimoni.

